

XXX. ÉVFOLYAM, 2021. JANUÁR

TARTALOM

■	3–4	MARKÓ BÉLA	
	3	A forradalom meghatározása	
	4	Kötelesség	(versek)
■	5	BARTÓK IMRE	
		A kék malom	(részlet)
■	10	LACKFI JÁNOS	
		A megfoghatatlan és a megfogható zsoltára	(vers)
■	12	VASS NORBERT	
		Ikercipók	(novella)
■	16	NAGY HAJNAL CSILLA	
		Polipfarm	(versregény, részlet)
■	20	MESTERHÁZY BALÁZS	
		Törecsek	(verses regény, részlet)
■	25	NAGY GERZSON	
		Piros cédula	(novella)
■	28	DEBRECZENY GYÖRGY	
		madarak szólnak szakadatlan	(kollázsok Thomas Bernhard verseiből)
■	30	GÁSPÁR-SINGER ANNA	
		A hal feje	(novella)
■	35	ABAFÁY-DEÁK CSILLAG	
		Puncs	(kispróza)
■	37	LIPCSEY EMŐKE	
		A fülbevaló	(novella)
■	44	SZÁSZI ZOLTÁN	
		A világvége egy pont egyes változat	(részletek)
■	47–53	SZÁVAI JÁNOS	
	47	A követ minden követ követ	
	51	Igaza volt-e Nietzschének?	(emlékirat)

■	54	KIRÁLY V. ISTVÁN	■
		A szent, avagy a csend fényes hangjai: Heideggerhez és Hölderlinhez kötött (és költött) gondolkodás-kísérlet a természetről	(tanulmány)
■	60	LENGYEL ANDRÁS	■
		Az „ős-halandzsa” történetéhez: Nyelv, játék, művészet – s a hamis realitás termelése	(tanulmány)
■	75	NOSZEK BARBARA	■
		Az emlékezet rétegei Krusovszky Dénes első regényében	(tanulmány)
■	81	MAGDALENA ROGUSKA-NÉMETH	■
		Koronavírus, „magyarság” és a transznyelvű írók	(tanulmány)
■	86	SZILÁGYI MÁRTON	■
		Hol voltam, hol nem voltam... (Térey János: <i>Boldogh-ház, Kétmalom utca. Egy cívis vallomásai</i>)	(kritika)
■	92	SMID RÓBERT	■
		Háborúban a cinkos műzsák némák? (Zoltán Gábor: <i>Szép versek 1944. Abszurd antológia</i>)	(kritika)
■	94	HERMANN VERONIKA	■
		Helló, röfi! (Kerékyártó István: <i>Szeretett gazdám, avagy egy vezér ifjúkora</i>)	(kritika)

KALLIGRAM
Művészet és Gondolat

FŐSZERKESZTŐ: Mészáros Sándor
ms.kalligram@gmail.com

SZERKESZTŐK:
Ágoston Attila (koordinátor)
oz.kalligram@gmail.com
Szász Pál

palika.100@gmail.com

Szilágyi Zsófia
szilagyi73@gmail.com

Tóth-Czifra Júlia
toth.czifra.julia@gmail.com

GRAFIKAI SZERKESZTŐ: Hrapka Tibor
TÖRDELŐ: Róth Andrea

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:
Grendel Lajos †

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:
Földényi F. László,
Keserű József,
Márton László,
Németh Zoltán,
Hizsnay Zoltán,
Rédey Zoltán

Szerkesztőség:
KALLIGRAM, spol. s r. o.
Staromestská 6/D
P. O. Box: 223
SK-810 00 Bratislava 1
Tel.: 00421/ 2 54415028

FELELŐS KIADÓ: Mészáros Sándor

Szlovákiai megrendelések:

oz.kalligram@gmail.com, valamint
a Szlovák Posta alábbi címén: Slovenská
pošta, a. s.; Stredisko predplatného tlače;
Uzbeká 4; P. O. Box 164; 820 14 Bratislava
214; e-mail: predplatne@slposta.sk

Magyarországi elérhetőség:
ms.kalligram@gmail.com

Támogatóink:

Kisebbségi Kulturális Alap
(Realizované s finančnou podporou
Fondu na podporu kultúry národnostných
menšín)

Nemzeti Kulturális Alap

**KULT
MINOR**

Kiadja a Kalligram Polgári Társulás / OZ
Kalligram, Hlavná / Fő utca 37/19,
SK-929 01 Dunajská Streda / Duna-
szerdahely [IČO:42291810] és a
Pesti Kalligram Kft., 1094 Budapest,
Tűzoltó u. 8. sz. fél em. 2. Adószám:
12241273-2-43

Nyomja: Expresprint s.r.o., Partizánske
Példányszám/Náklad: 700 db/ks
Ára / Cena: 700 Ft / 2,5 EUR.

Magyarországon terjeszti
a Relay Hírlapkereskedelmi Rt.
és a regionális részvénytársaságok.

EV 358/08 ISSN 1335-1826

Havilap, megjelenik az adott hónap
10. napjáig.

www.kalligramoz.eu

A forradalom meghatározása

A forradalom leginkább a szerelemre hasonlít. Nem arra gondolok, hogy csak nézzük sóvárogva a szabadságot, aztán hirtelen elhatározással megszólítjuk. És nem is nagy költőnk kamaszos felkiáltását idézem, hogy: szabadság, szerelem. Egyszerűen arról van szó, hogy időről időre mindannyian forradalmárok vagyunk, hiszen feladjuk önmagunkat, és beleolvadunk valami másba, bár nem teljes önfeladás ez, nem így kell felfogni. Csak hagyjuk érvényesülni azt, ami közös bennünk, és elfelejtjük életünk múltó hordalékát, a sok-sok esetleges emléket, álmot kívánságot is. Persze később úgyis visszajön minden. Talán nem is a szerelemre, hanem csupán a szeretkezésre hasonlít az egész. Mert egyébként például Rómeó és Júlia halhatatlan erkélyjelenete juthatna eszembe, csak hogy errefelé ebből is forradalom lesz, vagy a forradalom paródiája, a világsajtót is bejárta, ki ne emlékezne, ahogy a kétségbeesett zsarnok szerelemért esedezett az erkélyről. De a szerepeket nem szabadna soha felcserélni. Lehet, hogy a forradalom valóban olyan, mint egy hatalmas szerelmi vallomás, a fellázadt Rómeó nem halt utána mégsem a rikácsoló Júliának. Szeretlek, nép, hazudta a zsarnok. Mert a diktátorok élettörténetét végül Rejtő Jenő írja. Én már nem szeretlek, válaszolta a nép. Ám látnunk kell, hogy ez is viszonylagos lesz utólag. Szinte minden erkélyre jut egy zsarnok. Néhol természetesen egy Júlia is. Eljárunk naponta az erkély alatt. Ha jól választjuk meg az útvonalat, szerelem lesz belőle. Vagy pedig forradalom. Halló, mondják a diktátorok odafentről, halló, nép, nagyon szeretlek. Én is, felelné egyik-másik odalentről, de eljön a pillanat, amikor már csak többes szám első személy van, semmi más. Aztán egy rövid ideig üres marad az erkély.

Kötelesség

Nem mindig könnyű szeretni a holtakat.
Az idén például, járvány idején, amikor
tervezgetni kezdtük, hogy mikor kinek
a szüleinél fogunk világítani
halottak napján, úgy döntöttünk,
nem szabad kockáztatni.

Csak az egyik temetőbe megyünk el,
és oda is egy nappal hamarabb,
mert olyankor nincs akkora tömeg.
Közelebb is van, száz kilométer
az egész, és ráadásul majdnem felét
autópályán tehetjük meg, ami Erdélyben
nagy szó. Időben el is indulunk,
hogy még a délutáni torlódás előtt
haza is érjünk. De aztán az úton is
van köztünk egy kisebb vita,
hogy csak az egészen közeli rokonok
sírjához viszünk most virágot.
Maszkban leszünk, úgysem fognak
felismerni minket. Bár nem tudom,
miként van ez. A temető előtt
három rendőrautó is áll
folyamatosan villogtatva.
Mintha valami szörnyű baleset miatt
került volna az a rengeteg halott
a Házsongárdba, és már lehetetlen
távolságtartásra kényszeríteni őket.
Vannak azért virágárusok.

Mondom Annának, ott felejtettem
az autóban a fertőtlenítőt, vissza kellene
menni érte. Vagy mégsem. Nem nyúlunk
addig az arcunkhoz. Veszünk tíz szál
gyönyörű fehér krizantémot
az egyik asszonytól, boldogan
válogatja ki nekünk, látszik rajta,
hogy minden vásárló számít.
Van bent halott elég, de élők lesznek-e
most is? Gyertyát is veszünk tőle.
Lihegünk a kaptatón fel a sírhoz.
Tényleg nincsenek sokan.
Csepereg az eső, de sikerül
meggyújtani a gyertyákat, és elrendezzük
a virágokat is. Egy-két ismerős
távrolról ránk köszön. Így maszkban is.
Ahogy leérünk, gyorsan beülünk az
autóba, hosszan törölgetjük a kezünket
nedves papírzsebkendővel, majd egy kis
fertőtlenítő oldatot is öntünk még
a tenyerünkbe. Hiszen megfogtuk
a virágokat. Vigyázni kell. Élők az
élőkkel, mondjuk végül megnyugodva.
Nem tesszük hozzá, hogy holtak
a holtakkal. Nem illik. De gondoljuk.
És szeretnénk nem gondolni.

Markó Béla (Kézdivásárhely, 1951) költő, író, szerkesztő, politikus. Számos verseskötet, esszékötet, gyermekkönyve jelent meg, írt magyar tankönyvet, fordított románból verset, drámát. Verseskötetei jelentek meg angol, francia és román fordításban. Új verseskötete *Egy mondat a szabadságról* címmel a Kalligramnál jelent meg 2020-ban.

A kék malom

Apropó Attila, ha már itt tartunk. Damien éppen Chilene javaslatára nevezett be egy versenyre, egy jelentéktelen, egynapos rapidversenyre Budapesten, amit aztán 9.5/10-zel megnyert, nem számított ez akkora dolognak, mégiscsak FIDE-mester volt, nem tűnt komolynak a mesebb magyar játékos is szerepelt, többek közt az országos rapid bajban, és lendületes játékkal le kiskölyök hozta össze ellene a megnyitás végén döntetlent olyan gyámoltalannak tetszett jaival és a lerágott körmeivel, persze, hogy az állás tulajdonképpen egyenlő, rábólintott, kezet ráztak, megérintette azokat a ujjakat, érezte a körömök helyét, utána viszont nem volt megállás, minden partiját megnyerte, senki sem értette, mi történik, itt volna a helye megjegyezni, hogy ő maga értette a legkevésbé, de ez nem teljesen igaz, mert hát Chilene biztatta, hogy induljon, és ahogy ezt mondta, abban volt valami, amitől elhitte, hogy sikerülhet, azóta nem lepődött meg semmin.

Következett a Maróczy-émlékverseny, 7.5/9, 1. hely, a Szén-émlékverseny, 8/9, 1. hely, a magyar bajnokságon állampolgárság híján nem indulhatott, a rapid bajnokságon azonban, ki tudja, miért, igen: 21/24 (+21, -2, =2), és ez volt az a pont, amikor már nemzetközi visszhangra talált a teljesítménye, súlyozva ugyanis 3019-es PR-t hozott össze, vagyis a mezőny, illetve az ellenfelek összetételéhez – pontszámához – viszonyítva a 21/24 már-már irreális, 3019-es játékerőt sejtetett, ami természetesen csak feltételezés, a világbajnok 2925-tel állt, és neki is csak néhányszor sikerült ennél magasabb PR-t összehoznia, legutóbb, amikor a Bahrein Rapid World Championship alatt végig galaktikus formában játszva nyomatékosította, hogy miért meghatározó játékos az elmúlt évtizednek.

Levelek érkeztek a postafiókjába olyanoktól, akiket nem ismert, akiről nem tudta, honnan tudhatják a címét, néhányan szabadkoztak is emiatt, és különféle magyarázatokkal álltak elő, mások viszont természetesnek vették, hogy ebben a világban „egy bizonyos

szinten túl” közvetlen kapcsolat létesülhet azok között, akik arra érdemesek. Schiller Attila is írt neki, Damiennek kiváló memóriája volt, de semmit sem mondott ez a név, a Google súgta meg, hogy húsz éve, a tabella szerint ritka gyenge évben magyar bajnok volt, egyébként semmi, nemzetközi mester, ha nagymesterekkel Dunát, akkor a nemzetközi mesterekkel minimum a Nílust vagy az Amazonast is be lehetne rekeszteni, nos, Schiller Attila rövid levelet írt neki, amiben a francia tudását is villogtatta – „Ça va? Je m'appelle Schiller” –, talán fölöslegesen, mert neki is

éreznie kellett, hogy ez másodlagos. Attila tehát felajánlotta a szolgálatait Damiennek. „Profit nevelek belőled”, írta, amit a következő sorban megismételt, „un professionnelle”, derűs kis levél volt, némi könyörgős beütéssel, minthogy Schiller Attila nem ingyen képzelte el kettejük együttműködését, de hát ez érthető, ami számít, so-

sincs ingyen, kevesen értik, de a sakk az egyik legdrágább sport széltünk arról, hogy az idő pénz, és hogy mibe kerül egy kény- szergyógykezelés.

Megkérdezte Chilenét, mit gondol róla, sőt, Marlice-t is megkérdezte, ekkor még nem kezdődött el a terápiájuk, vagyis néha váltottak egy-egy rövid velet egymással, illetve nem egészen így, Marlice inkább hosszabban írt, amire Damien kurtábban válaszolt, most viszont megkérdezte, bár nem sok lo-

gika volt abban, mégis miért érdeklődik a csaja fél földgolyóval odébb élő anyjánál arról, hogy leszerződtesse-e edzőnek az egyik kétes hírű magyar nemzetközi mestert, mindenesetre Marlice fél órán belül válaszolt, „Igen, kiváló ötlet! FANTASZTIKUS LESZ!”, úgyhogy ez nagyjából el is dőlt. Egyébként Chilene is pozitívan reagált, végül is nem volt vesztenivalójuk, elment tehát Schiller Attilához, egy külvárosi panelben élt, de amikor egy járókeretes fazon nyitott

neki ajtót, aki nagyjából kilencvennek nézett ki, és konkrétan világháborús kitüntetések tarkították a fürdőköpenyét, majdnem

visszafordult a lépcsőházba, aztán kiderült, hogy az illető csak pörödött úr, az idősebb Schiller, jobb állapotban lett volna, igaz, lán csak azért nem, mert még egyetlen lépést sem, nem, Schill-kös nappali elefántszínű kanapéla, figurák, ülj le, gyerünk, hol

Damien kitett egy húszezrest eltette egy furcsán vaskos tárcalébb valutákkal, nem árt mindenre felkészülni, gyömöszölte, rendezgette egy darabig, majd megkérdezte, mi az, hogy matt. Damien nem értette, hát nem azért hívta ide, mert tehetségesnek látja? Három tornagyőzelem, tudja, hogy mi az a matt, nem szereti, ha vizsgáztatják, legfeljebb a tábla mellett. Tessék, éppen egy tábla mellett ülünk, mi az, hogy matt? És ahogy megpróbált válaszolni erre a kedélyeskedő, de mégiscsak bárgyú kérdésre, hirtelen elbizonytalanodott, persze, amikor valaki úgy áll sakkban, hogy ezt az állapotot szabályos lépéssel nem tudja megszüntetni, igen, ez világos – vagy „sötét”, ha úgy tetszik –, de mégis, mi az egzakt megfogalmazás, hogyan válogassa meg a szavait? Nem lehet, hogy a játék szabályai *grammatikailag* túlon túl homályosak? Hogy minderre *egészen máshogyan* is tekinthetünk?

a leendő edzője apja, kedves, tö-nem mintha maga Attila sokkal nem használt járókeretet, de tazel sem tudott volna megtenni ler Attila oda volt szegezve a szűjába, előtte kisasztal, rajta tába pénz?

az asztalra, Attila megköszönte, ba, ami tele volt a legkülönbé-

Nem mintha egy akkora zenmester lett volna Attila, játszottak párat, egy óvatos döntetlen után Damien akkor és úgy győzte le, ahogy akarta, „hagytam magam”, motyogta Attila, ami már akkor is különösen hangzott, nem hogy egy évvel később, amikor az utolsó partijukat játszották, és már a kilencedik lépésben benézett egy blöd csapdát a Caro–Kannban, „hagytam magam”, nem is ezekről az edzőmeccsekről szóltak a találkozók, hanem arról, hogy Damien megnyitás- és végjátékkezelését csiszolják, és új távlatokat találjanak abban a végtelen territóri-

umban, amelyet a szakértők csak úgy em-

A megnyitás, így Attila, az emberi érint-Egyfajta kommunikáció, a szándékok kipersze úgy, hogy minden gesztusnak viszan. A megnyitás a játszma egyetlen szabolikus és a konkrét még egyensúlyban az egyensúly ugyanis a középjátékban az borul, hogy aztán bizonyos típusú, első-a gyalogvégjátékokban ismét meg-megszümerhetetlenül, de tapinthatóan.

Közel másfél évig járt hozzá, minden héten egyszer vagy kétszer, és ezen alkalmak alatt Attila egyszer sem kelt fel a kanapéból, úgy ült ott, mint egy éticsiga, egyszerűen mozdíthatatlan volt, az apja – járókerettel – hordta be neki a ropogtatnivalót meg a teát, az anyját sosem látta, pedig, mint mondta, „ő is itt lakik, úgy bizony”. És másfél év alatt többet tanult tőle, mint bárhol, bármikor, bárkitől valaha.

– Tudod, hogy Tajmanov szekundánsa voltam a Fischer elleni meccsén?

– Azon, amit 0-6-ra elveszített?

Tény, hogy az eredményei sem játékosként, sem szekundánsként,

sem teoretikusként nem voltak kimagaslóak, mégis volt valami a szemléletében, valami elfeledett tudás, ami jelentősen revitalizálta Damien egyébként sem szegényes repertoárját. Schil-

ler egy sor olyan variációval ismertette meg, amelyeknek korábban a létezéséről sem tudott, elfelejtett, porlepte mellékvariációk ezreit elemezték végig, olykor egy bekapcsolt komputer mellett, és a Stockfishnek ugyan megvolt a véleménye az első ránézésre is kétes lépésekről, amire Damien is

tett, „Várd ki akkor nyer-hogy a hely-látszott. „Mi untalan nem ve támadtak, ugrással pil-gyalog- vagy

felhívta edzője figyelmét, de az mindig csak legyinta a végét”, mondta, vagy esetleg, „Valóban? Tessék, jél ebből az állásból”, és ilyenkor rendre kiderült, zet korántsem olyan egyszerű, mint amilyennek az a matt?” –, mert a bajban lévő félnek mind-várt tartalékai támadtak, szó szoros értelmében vé-vagyis a kezdeti defenzívából egy-két váratlan tigrislanatokon belül ostromba váltott át, jellemzően egy akár minőséghátrányt is vállalva, Tajmanov miért

nem így játszott, kérdezte Damien két hónap elteltével, Fischer ellen azért mégsem lehetett akármit megcsinálni, hangzott a válasz, Tajmanov igyekezett, egyébként nem is a megnyitáskezelésével volt a baj, a játszma első fele hatból ötször biztos mederben csordogált, Tajmanov kifejezetten szolidan játszott azon a mérkőzésen, biztosan jobban, mint a selejtezősorozatban szintén 0-6-ra leböngő Larsen, de talán még Petroszjannál is jobban, aki már nagyobb falatot jelentett az amerikaiak megállíthatatlan hidegháborús fegyverének, persze nem akkorát, hogy meg-

akadt volna a torkán, akkor már nyilvánvaló volt, hogy nincs élő ember, aki komoly ellenállást tudna kifejezni Fischerrel szemben, aki addigra gyakorlatilag teljesen megőrült, a sajtótájékoztatókon folyamatosan a hallucinációiról és az üldözési mániájáról beszélt, az utóbbinak éppenséggel lehetett valóságalapja, értelemszerűen a szovjetek és a CIA számára sem volt közömbös a teljesítménye, mindenesetre ebben a felfokozott időszakban szinte teljesen észrevétlen maradt, hogy Tajmanov a katasztrofális eredmény ellenére egészen eredeti elképzelésekkel rukkolt elő, legalábbis ami a játszmák első harmadát illeti, minthogy a középjáték kulcsmozzanataiban és főleg a végjátékban rendre leszerepelt, és ami még rosszabb, csontszáraz állásokban többször is összeomlott, sebben rég túllenne ezen az egészen, hiszen hívalkodó dácsájába valahol Szevaszrandán olvasgassa a Shakmatnyi Bul-elszámolta magát, mert a kínos vereség lehetett, hogy a szolgálati lakását megőrizmindjárt a Gulágra, hiszen az illetékesek tották, hogy anélkül veszítsen ilyen döbte szenzációs, telefüstölt égi –, hogy ar-
 motivációja” lett volna, Schiller minderről nagy átéléssel tudott beszélni, érezhető nosztalgiaival a hangjában, mégiscsak egy világbajnoki selejtezőben segédkezett egy szovjet bajnok mellett, aki egyébként, ezt tudta vajon Damien?, világklasszis zongorista is volt.

Nem tudta.

És miközben mesélt és mesélt, az apja egyre csak hordta be a különböző olcsó krékereket és a kannás borokat a nappaliba, nem volt könnyű mutatvány, minthogy két kézzel markolta a járókeretét, kedves öregúr volt egyébként, nem úgy tűnt, mint aki sokáig bírja, de láthatóan megbékélt a sorsával, nem volt különösebben mosolygós, de nem is keserszerűen tette a dolgát, szel-
 visszament a kisházába
 tás ezekben a panelekben,
 négy-öt szoba, pihenő-
 Schiller Attilában volt különösnek talált, először tának, illetve az elfogyasz-
 olykor levert egy-egy figu-
 a szemébe, bár róla sem állítható, hogy ő maga sűrűn kereste volna a szemkontaktust, általában került az emberek tekintetét, nem mintha félt volna tőlük, de úgy érezte, csak kivételes pillanatok méltóak rá, hogy két ember igazán egymás szemébe nézzen, persze miért is ne lehetne bármelyik pillanat éppen eléggé kivételes ehhez, néha meg is próbálkozott vele, és Attila ilyenkor mintha állta volna a tekintetét, aztán a feje furcsán mozogni kezdett, a szemüvege is billegett az orrán, majd jelezte, hogy folytassák, vagyis játsszanak tovább, próbál-
 gassák az aktuális változatukat, vagy egyenek sósmogyorót, és beszélgessenek a nőkről, ez nagyon érdekelte, miután kiderült, hogy Damien, mondjuk úgy, boldog kapcsolatban él, mindent tudni akart Chilenéről, igen, szó szerint mindent, szégyentelenül ostromolta a kérdéseivel, amin Damien csak eleinte ütközött meg, később megtanult szórakozni rajta, és nem is nagyon volt

semmi, amit visszatartott vol-
kán volt ilyesmi, csak semmi
gokat, hogy miként telt a múlt
Chilene a legutóbbi filmhez,
általán, mit szól az ő sakkozá-
neki, Attila pedig figyelmesen,
ta, aztán egyszer, amikor fel-
hogy Damien egyszer kihív-
rázhatatlan módon legyőzte,

talán egy huszárelőnyt, persze, nem kevés, de hát egy profi egy amatőr ellen, aki a lépéseket
sem nagyon ismeri, és legyőzi?, Attila ezen úgy röhgcsélt, hogy megakadt a torkán egy sós-

perec, amitől félelmetes köhögőro-
ham tört rá, Damien már attól tar-
tott, hogy ez a vég, és éppen felpat-
tant a helyéről, és készült a Heim-
lich-fogásra, nem tudta ugyan, ho-
gyan kell, de csak nem lehet olyan
bonyolult, amikor egy utolsó köhö-
géssel Attila nemcsak a perecdarab-
kát köpte ki a szájából, de az eről-

ködéstől a szeme is kiesett a helyéről.

Csinos kis üveggolyó a padlószőnyegen.

Mi tagadás, Damien nem nagyon jutott szóhoz, és mielőtt bármit mondhatott volna,
Attila felkapta a golyócskát a helyéről, megdörzsölte a kezével, majd egy bűvészmozdulat-
tal visszavarázsolta a helyére.

– A másik is üvegből van – jegyezte meg.

– De... – Elakadt a szava. – Mióta?

– Tizenhárom éves korom óta.

– Tizenhárom éves korod óta vak vagy?

– Igen.

– És vakon sakkozol?

– Úgy is mondhatjuk.

– Mikor nyerted meg a magyar bajnokságot?

– Tizenkilenc, huszonhárom és
huszonnégy évesen.

Már csak egyetlen kérdés volt,
ami a sakkot és Schiller Attila spor-
tolói pályafutását illeti, csupán
egyetlen kérdés tűnt relevánsnak,
amit nem is kellett feltennie, anél-
kül is válaszolt rá.

– Nem tudták. Senki sem tudta.

■ ■ ■

A megfoghatatlan és a megfogható zsoltára

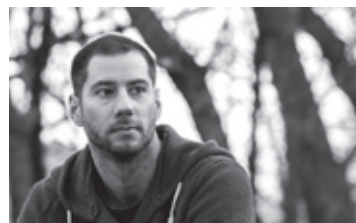
Befogadsz, Uram,
templomod anyaméhébe,
ahová úgy érkezem,
ahogy a megfoghatatlan Fiú
vált megfogható, dögönyözhető,
számunkra is valóságos testté
Mária igenje nyomán.
Jövök széteső szófelhőként,
hangulataim szellőkései böködté,
ingatag vitorlásként,
mardosások mócsingjaként,
lelki sebek, szégyenek, bizonytalanságok,
kételyek csapnak ki partomra,
és szép sorban leomlasztják
belső valóságom ingatag bástyáit.
Pörgök az elmúltak körül,
és nem hiszem el,
hogy megbánt bűneimet
éppúgy átnemesítetted
kegyelmed tűzében,
ahogy őskori rovar körbefog
csillámával a borostyán,
és nem tudjuk már nem szépnek
látni, pedig ha körülöttünk
döngicsélne, lecsapnánk menten.

Pörgök a jövőn, döntéseket
fontolgatok, kavargok bennem a fortyogó
magma, a formátlan őszanyag,
katedrálisokat építtek
fejben pillanatok alatt,
kicsit nem nézek oda, már leomlanak,
de addigra lesz új tervem,
mozgalmas éveket felölelő,
és cseppet sem zavar,
hogy ez a sok pompázatos elképzelés
folyamatosan lerontja egymást,
a világon nincs annyiezer év,
mely alatt mind megvalósítható,
de így, fantáziámban
cseppet sem zavarják egymást,
nem foglalnak helyet,
belobbannak, égig érnek,
aztán összeomlanak,
csillámporuk elfér
egy gyufás skatulyában.

Pörgök a jelenben is,
lelkesen belevetem magam
pótcselekvésekbe,
nem igazán sürgős teendőkbe,
hebrencskedek és húzok-halasztok,
nem mérlegelve,
mikor minek van itt a szabott ideje,
hanem oltva tüzet,
lefetyelve vizet,
szomjat, szükségét követve,
bóklászva, mint sétáltatott kutya,
szimatolva izgalomról izgalomra,
süketnek tetteve magamat
a gazdi szavára,
nem mintha nem ragaszkodnék hozzá,
csak hát ez a sok izgalom
meg kétes furcsaság meg bűdös zug,
nem lehet ezt bírni, Uram!

És akkor befogadsz templomod
színekkel gazdagon vérerezett
anyaméhébe, visszapörgök
a kezdetek kezdetéhez,
amikor orromba lelket leheltél,
amikor gyönyörködtél bennem,
mint szeretett fiadban,
és érzem, hogy most is gyönyörködöl,
tebenned minden egyszerre
örökmúlt, örökjelen, örökjövő.
S ha átadom magamat,
finoman felteszel korongodra,
teremtő Fazekas, indul a lassú forgás,
gyengéd kezekkel simítgatsz,
és gyúródom lassanként
mindinkább önmagammá.

IKERcipók

IKERCIPÓK

A Fürsték kútja megbogarasodott. Ezerszám zsizsegtek benne a színes rovarok. Esett már meg korábban is ilyen, csak hát pár héttel azután történt ráadásul ez, hogy világra jöttek az ikreik. És bár azt tartották errefele, hogy hathetes koráig a csecsemőt magára hagyni nem lehet, mégsem járja bodobácsok közt fürösztetni az újszülötteket. Nekiállt ezért rendet tenni a kútban a Fürst Walter meg a neje. Hat kiló szén kellett ehhez, két főtt szerecsendió, három Zámbó Jimmy-dal meg egy kis türelem. Volt otthon, szerencsére mindegyikből nekik. A Fürst Walter a talicskára lapátolta a fészernél a szenet, a Fürstné meg, zsebében a forró, friss diókkal, a padláson hosszabbítót keresett. Ha elemről ment volna, húzta volna akkor a magnó a szalagot, úgy a varázslás aligha sikerülhetett. Ezért jött jól az áram, amit egész a kútig vitt a vezeték. És mikor minden készen állt, szájukba vettek a Fürsték egy-egy szerecsendiót, elindította a magnót a Fürst Irén, és ráadta a hangerőt. Rendesen. És mert a bogarak nem szerették a Zámbó Jimmy számait, a víz alá kezdtek bukni, mind. A *Síró a vállamon* alatt lehetett rájuk a szén önteni. Olyan réteget képezett a szén meg a Zámbó Jimmy, amit nem tudott áttörni semelyik. Sok ezer ízelt láb a víz alatt ragadt. A kútba köpték végül a két szerecsendiót a Fürst szülők, és meg is voltak voltaképp, a brekegésre viszont, amit akkor kezdtek hallani, mikor a zene elhallgatott, rohantak menten a kisszoba fele.

A széplányoktól kellett a csecsemőt féltetni, akik az erdő felől tűntek föl néhanap. Hangszer volt náluk, és mint a szélben, ha kérges fa nyikorog, olyan hangot adtak a formás lábaik. Játszottak valami édes dallamot, és magukkal vitték a pólyások álmaikat. Előfordult aztán párszor olyan is, hogy békákra cseréltek ki néhány gyereket. És mikor hallották a Fürsték a brekegéseket, sejtették már, hogy baj lehet. És az Irénnek meg a Walternak igaza lett. Üres volt a kisszoba. A bölcsőkben két béka ült, a távolból meg hegedűhangokat fújt a szél az ablak fele. És szólt még valami más is ott. Egy citera, alkalmasint. Egymás vállára dőltek akkor erőtlenül, potyogni kezdtek a könnyeik, és azt hüppögték az ég fele, hogy oda az ikreik. Ittak aztán egy nagy pohár pasztörizált tejet, és összekarolva, leszeggett fejjel, Vangelist hümmögve elindultak az erdőn át a temető fele. A Krász Tibit készültek rávenni valamire.

Magának való, nehéz embernek mondták a Krász Tibit. Az erdő szélén, a temető mellett, egy cúgos házban lakott, egymaga. Esténként fecskefarokra harapott mákos palacsintát vacsoráztatott, és ha jól lakott, valamelyik Rolling Stones-lemez B-oldalát hallgatta meg,

visszafele. Arra mindig elaludt. Álmodni viszont nem látott sose, sötét volt a fejében éjszaka. Negróval itta a reggeli kávéját, azzal festette feketére a napjait, délelőttönként magában kártyáztatott, délután fát hasogatott, és Isabelle Faust szeméin gondolkozott. Hogy hangszereket készített valaha, azt elfeledte már, szinte teljesen.

Zene lakott Isabelle Faust smaragdzöld szemeiben, és jegyben járt egykor a Krász Tibi vele. Az erdő felől jött egy őszi délután Isabelle Faust, didergett, kezében egy törött hegedűt szorongatott, és bánatos volt a tekintete. Megjavította a Krász Tibi a hangszerét, és azt mondta akkor Isabelle Faust a Krász Tibinek, hogy ha nem kérdezi tőle, előtte hol lakott, akkor ott marad vele. Ott maradt. Naphosszat az udvaron gyakorolgatott, és mikor játszott, elmosolyodtak mind a holtak lelkei, és a nap is előjött rendszerint, és énekesmadarak gyűltek a kerítés rácsaira, hogy eltanulják a futamait, és ha hallgatta őt, megvidámodott a Krász Tibi is. Pasztörizált tejjel indították mindig a napot, délután a tejszín felhőkbe képzeltek bele mindenféle állatot, esténként fecskefarokra harapták a túrós palacsintáikat, kártyáztak még kicsit, aztán egész éjjel együtt szárnyaltak az álmaik. Szelíd volt Isabelle Faust, mint a tücskök szonátái szelídek, és mint bárányszerűek az égen, úgy göndörödtek a napsárga tincsei. Őzbarna volt a bőre, smaragd a jegygyűrűje és bronzból voltak a hangszerén a húrjai.

Bolyongott egy nap az erdőn egy vándorciterás. Szalmakalapot viselt, és szomorú volt a szeme, mint aki heteken át a temetőben aludt, és másolt kazettákról Máté Pétert hallgatott. Mikor hallotta Isabelle Faustot játszani, odaszokott. A kerítés túlfelén foglalt helyet, száritott rókaagombát rágicsált, és egy paklit kevert napokig. Átnyújtott aztán Isabelle Faustnak belőle egy gyűrt kártyalapot. És Isabelle Faust akkor megtántorodott. Elhúzta csöndben a kapun a reteszt, és elvárázsolva a citeraszó után libegett. Megbabonázta az a vándorciterás valahogy. És nem maradt utána, csak az udvaron a kártyalap. A zöld alsó, alkalmasint.

A Krász-ház fölött aznap bealkonyodott. Sötét lett a Krász Tibi szívében is. Nem szólt azóta senkihez, és hangszert se készített. A Negro-nagykerbe járt csak el, meg mátkért, és vett néha krómos kazettákat is, de máshova nem ment, és vendéget sem fogadott. Az éjszakák hangjait vette föl a kazettáira. Hogy hallani-e, míg ő alszik, a temető felől esetleg hegedűt, vagy valamit. Abban bízott, hogy Isabelle Faust egyszer arra csámborog talán megint. De csak bagolyhuhogást meg rókaosonást rögzítettek a krómos szalagjai, és egyszer egyszer kártyakeverés neszeit. Az éjjeli szekrényen bontatlan pakli pihent. Isabelle Faustnak tette oda a Krász Tibi, ha betérne netán egy újabb partira. Álmodni nélkül, mélyen aludt a pamlagán most is a ház tulajdonosa. Föl se fogta először, hogy valaki a kapuján kopog. Azt hitte, a démonjai ütik szokás szerint a tetőgerendán a szinkópáikat. Pedig a Fürsték álltak a bejárat előtt. Ki volt sírva a szemük, és nyeltek nagyokat.

Kínézett aztán az ajtón mégis a Krász Tibi, és mikor intettek neki, közelebb ballagott. Sorolták, mi történt velük, lassan, csöndben, töviről hegyire. Hogy kétszer harapta meg a Fürstné a vánkossarkát a nászéjszaka, ezért lettek ikreik. Hogy a kútjuk megbogarasodott.

Hogy a két ikerlány odalett.

Hogy két széplány cserélhette őket két varangyra ki.

Hogy mikor ez volt, szólt a szélben, messziről egy hegedű. És hogy hallatszott egy másik hangszer hangja is. Egymásra néztek akkor a Fürst szülők, és suttogni merték csak, hogy szerintük citera. Sírva fakadt erre nyomban a Krász Tibi, kövér mákszemeket könnyezett. Isabelle Faust járt az eszében, az utána maradt gyűrt kártyalap meg az eltűnése napján az erdő felől szivárgó halk dallam, a citera. És értette, mit érez most a Fürst Walter és a Fürst Irén, pontosan. És arra gondolt, segít visszaszerezni nekik az ikreket. És arra gondolt, hogy most talán Isabelle Faustot ő is visszaszerezheti. Olyan versenyciterát kell csak készíteni, amit nem csinált senki még, soha. És nem árt majd két egyforma, hasas cipót kisütni sem.

Megivott a Fürst szülőkkel az udvaron egy nagy pohár pasztörizált tejet, a padra mutatott, hogy oda üljenek, ő meg egy szót se mondott, nekiállt. Rolling Stones szólt a műhelyben, A-oldal, előrefele. Kemény bükkfát hasogatott, abból lesz majd a hangszer feje, juhar a fogólap, és körte a hátsó tőke anyaga, a fedőlaphoz meg, ami a húrok hangját erősíti föl, nem más kell, mint bagolyülte, száraz luc ágai. Tudta ezt. Nyikorgott a munkapad míg dolgozott, ahogy a szélben nyikorognak a széplányok léptei, és meglett egy hét alatt, és nem hiányoztak már, csak a citera húrjai. Bronzból feszítette, nagy gonddal a hangszerre azokat, és kész lett. Őzbarna volt, gyönyörű, szólhatott. És akkor megszólalt a Krász Tibi. Azt suttogta, még nem vagyunk kész teljesen. Tudta ugyanis, hogy a széplányokat megvezetni nem lesz kis falat. Erre szolgálnak majd a cipók. Csecsemőalakjuk kell legyen, és mint az újszülötteknek, olyan illatuk. A Fürst Irénhez fordult, és a recept összetevőit sorolta neki.

Ágyban érlelt vacsorára kellett bele, a szödöréncs bokor szúrós termései meg galambica, annak a pólyásokéhoz hasonlít tavasszal az illata. Egy rozsdás parabolatányérban kellett sóval és liszttel összekeverni ezeket, hogy benne legyen a Mezzo tévének is legalább egy éves műsora, és egy kis tejjel önteni végül nyakon. Mivelhogy szerették a széplányok a pasztörizált tejet, akárcsak a komolyzenei szerzeményeket. Jól ismerte a Krász Tibi a finom ízeket, de amíg dolgozott, soha nem evett. Leposzkult most is, cudarul. Vékony volt, mint az őzbarna citera húrjai.

Pólyába csavarta, mikor meglett, a két cipót a Fürst Irén, és szerecsendióból nyomott a gözölgő tésztábla nekik szemeket. Vártak még kicsit, míg a báránnyelűk a hold fényét az égről teljesen lelelelik, zsebre vágta aztán a zöld alsót a Krász Tibi, a Fürst Walter kezébe vette a citerát, keresztet vetett, a Fürstné hóna alatt meg ott voltak a cipógyerekek, és akkor elindultak, hárman, a temetőn át a széplányok fele. Pontosabban csak mentek, vakon, a sötétbe bele. Nem igazán tudhatta elvégre senki se, a széplányok hol ütnek tanyát, még a Groszcsek vadász se, pedig járta már az erdőt legalább két évtizede. A hársfákon néha napsárga hajsálakat talált. De ennyi volt. Esetleg pár pókhálókba akadt hegedűhang. Semmi több.

Cobolybundát viseltek a lidércek az erdőn éjszaka, és esernyőkkel lebegtek a hársak közt a kísértetek. Lehült. És bármikor eleredhetett. Fához és kőhöz menj, utasította őket a Krász Tibi, és eloldalogtak erre a közelükből a szellemek. Ők meg osontak tovább, halkán, ahogy a sovány talpú róka megy a feketeség fele, mert tudták, harangszóval nyulászni egyáltalán nem lehet. És miután megkerülték hétszer is a rengeteget, a vadak csapásaitól távol, egy tisztáson állapodtak meg. Csönd vette őket körül, ahogy a koporsólécek a holtakat, vagy ahogy a dallamok veszik körül a széplányokat. És ennek a csöndnek tette a közepé-

be a Fürstné a cipóikreket. Csukva voltak diószemeik, és galambica illata röppent belőlük szét a tisztás sarkaiba. Azt lehetett hinni, csecsemők, akik a hold befalt fénye alatt alusz-
szák az álmukat. Elég lett volna tán ennyi is, odacsalogatni a széplányokat, de a Krász Ti-
bi mást is tervezett. Fedezékbe intette a Fürstöket, ő meg egy kettétört száraz luc törzsé-
hez állt oda. Onnan kezdte a legszebb Vangelist játszani, de úgy, hogy a citera mellé hüm-
mögte is a hümmögnivalót.

Álmos baglyok röppentek egy idő után a tisztás körüli fák ágaira, és puckok álltak a dal-
nak sűrű, sötét sorfalat, és mikor a legfeketebb lett az éjszaka, egyszer csak nyikorgást le-
hetett messziről hallani. Pedig nem mozdult a levegő. A korhadt hang azonban egyre kö-
zelebb merészkedett, és sejteni lehetett, hogy a széplányok lesznek azok. A bokrok mélyé-
ről bújtak lassan elő, mintha lent laknának a föld alatt, hárfa volt náluk, klarinét, hegedű,
és szentjánosbogarak zümmögtek a fejük fölött a zümmögendő taktusokat, és megtáncol-
tatták a széplányok a Vangelis-zenében az árnyukat. És meglátták akkor a tisztás közepén
a két cipócsecsemőt. Kíváncsian vetették rájuk magukat, és békák kerültek a ruhájuk alól
elő, azokra akarták kicserélni a pólyásokat. Magukra maradtak ezalatt a hangszerek, és lát-
ni lehetett, hogy a hárfa húrjai között két kislány alszik édesen. A Fürsték ikrei.

Ott volt akkor a pillanat, várni tovább nem volt mire, odaszökkent a hárfához a Krász Ti-
bi, és a Fürst Irén meg a Fürst Walter is utánasettenkedett. Kiszedték a hangszerből a szü-
lők az újszülötteket, és bólintott akkor, a földre tette a versenyciterát, és a húrok közé lépett
a Krász Tibi. Olyan sovány volt, hogy elment volna hárfahúrnak is, aztán intett a Fürsték-
nek, hogy menjenek. Ő Isabelle Faustot akarta bevárni ott, alighanem.

A hüvelykujját mutatta a Fürst Walter fölfele, mikor megértette ezt, a Fürst Irénnek meg
a könnye csordult a helyzetbe bele. Hálások voltak a Krász Tibinek, és ahogy messze jártak
a tisztástól már, a temetőt is elkerülték, és fölsírtak a pólyában az ikreik, úgy lettek egyszer-
re végtelen boldogak. És száz szentjánosbogár világított nekik hazafele. És száz szentjános-
bogár zümmögte a fejük fölött a legszebb Vangelist, egész a kútjukig. ■ ■ ■

■ **Vass Norbert** (Kaposvár, 1985) prózaíró, szerkesztő, wannabe punk. Első, *Indiáncseresznye* című kötete
a Fiatal Írók Szövetsége és az Apokrif Könyvek gondozásában jelent meg 2019-ben. Abban az évben
került a boltokba a *Kupakoskifli* című fotóskönyve is.

Polipfarm

v e r s r e g é n y
R É S Z L E T

Csak egy kis eső (ZORA)

[szítál az eső
a bőrömon érzem
az én bőröm
nem
nem az én bőröm
de azzá válik
lassan hullanak a cseppek a vállamra
pántos ruha van rajtam
minden huszonkettedik esőcsepp
mintha belém nyilallna
vagyis inkább rám égne
elindulok
megtörténik velem a saját elindulásom
nem én indítottam el
de átélem
vele élek
most a huszonharmadik cseppben
volt a parázs
nem baj
fák között állok
alig van rajtuk levél
ősz van
koraősz
és most fázni kezdek

és szaladni
egy tóhoz
a tó mellett pedig
ott áll
apám
nem
ebben az emlékben nem az apám
de felismerem
nem az én emlékem
de felismeri a ruha is
apám nevet
és annyi idős lehet
mint én voltam
amikor meghalt
egy sör van a kezében
és kacag
odakiáltok neki
odakiált neki a bőröm
nem látta-e a kabátomat
ekkor látom
sokan vannak még körülöttünk
az eső felerősödik
egy perccel ezelőtt még
azt hiszem

egyáltalán nem is esett
apám összeráncolt szem-
nem
nem az apám
de igen
apám összeráncolt szemöldökkel
szól valakinek nem messze tőlem
de messze tőlem
megrezenzzen mellettem egy ág
odaforulok
egy ismeretlen fiú jelenik meg
egy ismeretlen kabáttal
nem
az a fiú jelenik meg akit
nagyon szeretek
az én kabátommal
átnyújtja nekem
aztán apámra néz
enyhe rosszállással a szemében
apám odaköszön neki
a fiú megenyhül
szeméből kiszökik a rosszállás
magamra öltöm a kabátot
átkarol
elindulunk a tóhoz
az emberek egy része
behúzódik a fák közé
pedig alig segít az esőn
és különben is
csak egy kis eső
fut át az agyamon
erre apám széttárja karját
az égre néz
és azt kiáltja
csak egy kis eső
összenevetünk
összevissza törnek az apró
gallyak az emberek talpai alatt
elhomályosul az emlék
rövid snittekben vetik magukat később
már napsütésben az emberek a vízbe
én is
a fiú is
még sokan mások
próbálom apámat keresni mindig a tömegben
de valahogy mintha nem mindig tudnám
összhangba hozni a bőrömmel
ezt az akaratot

most pedig mindenki táncol
beesteledett
egy cigit adnak körbe a tűz körül
aztán idegenek
vagyis emberek
akiket fontosnak érez a bőröm
történeteket mesélnek
minden történet vicces
vagy van benne valami
ami miatt el kellett őket mesélni
foszlányokban beszélnek
félelmetesnek látom
de nem félek
aztán teljesen sötét van
csak a tűz parázslik
valamiért felébredtem és most egyedül állok
a tóparton
megszólal mögöttem valaki
apám lép hozzám
elmosolyodik és cigivel kínál
elfogadom
meggyújtja
majd a sajátját is
olyan béke terül el
lehunytt szemű arcán
melyről nekem nincsenek
ismereteim
sehol
senkin nem láttam még ilyen békét
csendben szívjuk egy darabig a cigit
üvölteni szeretnék
baldogan és kétségbeesetten üvölteni
de a bőröm csak áll
és semmit sem akar
nincsen benne semmiféle akarat
csak ránéz apámra
én nézek rá apámra
és annyit kérdek
leszünk még valaha ennyire boldogok
mire apám halkán felnevet
és eldobja a halványan égő csikket
soha nem is voltunk]

Légy és idő (MÁRK)

Itt van például ez a légy.

Csak úgy leül a karodra, aztán továbbrepül.

De nem is ez a lényeg.

Ebben a pillanatban úgy érzem, egész életemet ezzel a léggel éltem le.

De az is lehet, hogy reggel jött be a konyhaablakon, amikor szellőztettem.

Vagy hogy egy hete itt van.

Vagy már rég el is ment, csak épp nagyon élénken emlékszem rá.

Sőt, az is lehet, hogy még itt sincs!

*

Na jó, ne túlozzunk.

*

A légy itt van.

Ez nem a jövő, hanem a jelen, de legfeljebb a múlt.

Hogy miért fontos ez?

Miért fontosabb ez bármennyivel is, mint a bögréim?

Vagy hogy ez a fotel, ez a furcsán túl szimmetrikus kisasztal, vagy ez a szakadt kabát itt rajtad mióta van itt?

Azért, mert egy élőlényről van szó?

A válasz: nem.

Nem fontosabb.

*

Nem a légyről kell most beszélnünk, hanem az időről, és hogy mit kezd vele egy emlékezet.

Egy egyszerű, soha nem bántalmazott emlékezet sem tud túl sok mindent kezdeni az idővel.

Tévedek?

Fogalmam sincs.

Ezt szeretem a meggyőződéseimben.

Pont olyan szilárdak, mint én -- de erről már beszéltünk, az időről viszont még nem.

Szóval itt éldegélünk, percek, órák, napok, hetek, évek, évtizedek, életek óta: én és ez a légy, én és ez a bögre, én és ez a fotel, én és ez a kisasztal, én és a kabátod.

A kérdés az, hogy mire jutottunk egymással ezalatt az idő alatt?

Semmire, ha az idő szemszögéből nézzük, márpedig ma ezt szeretném tenni.

Egyikünk sem tűnik nyugtalannak, vagyis fogalmam sincs, én nyugtalannak tűnök-e, de az arcodból ítélve valószínűleg nem.

*

Az a gyanúm, hogy amikor feltalálták
a technológiát,
az időre senkinek se jutott eszébe gondolni.

Még valószínűbb, hogy nem mertek.

Így viszont tulajdonképpen véletlenül
kijátszották,
akkor, amikor teszem azt egy huszonöt éves
elmébe
huszonhat és háromnegyed évnyi élet került.

A technológia fellázadt az idő ellen,
de ha mindezt az idő szemszögéből nézzük,
nevetséges lázadásról van szó.

Az idő átfolyik és röhög rajtunk, a mi
cseppfolyós életünkön,
hagyja, hogy véleményyt alkossunk róla, de
hidegen
hagyja, mire jutunk.

És ezt most nagyon, nagyon, nagyon halkan
merem csak megjegyezni, mert akárhogy is,
mindegy, mióta van itt a légy és az idő, de ha
hallanak engem, az bármelyik pillanatban
bármelyikünk számára végzetessé válhat, és
valószínűleg észre se vennénk, ha így történne,
ez benne a legfélelmetesebb, de amit most
csak nagyon óvatosan, kettőnk közt jegyzek
meg, hogy ez, pont ez volt az, erre jöttem rá

utólag, sokkal később, hogy mi értelme volt az
egésznek, mivé akartam válni, mire akartam én
tulajdonképpen hasonlítani, pedig akkor még
nem tudtam, nem értettem ezt az esélyt, ezt
a persze esélytelen esélyt, de utólag teljesen
egyértelmű volt, bár nem tudom miért, de tudom,
hogy én egyszerűen olyan szerettem volna lenni,
mint az idő, cseppfolyós, át akartam folyni az
életemen és röhögni rajta, ezen az egészen, azt
akartam, tényleg tulajdonképpen csupán csak
annyit, hogy az élet és én átfolyjunk és röhögjünk
egymáson.

*

Nem, nincs rá magyarázatom, miért akartam ezt.

Csodálatos, hogy ez ennyire érdekel téged,
ha jól emlékszem, teljesen meg lennék hatódva,
ha még
át tudnám érezni az ilyesmit,
igazán nagyszerű veled, tudod, kávézni is,
de most muszáj aludnom valamennyit,
aztán holnap folytatjuk,
miért ne folytatnánk,
én nem megyek sehová,
te meg úgyis mindig visszajössz,
persze, erőre kaptam ettől a kávétól,
gond nélkül el fogok jutni az ágyamig,
te meg emlékszel, hol az ajtó, nem is olyan rég
jöttél át rajta, hát akkor, mindenesetre addig is,
amíg
nem találsz vissza hozzám, jó éjszakát.

TÖRECSÉK

R É S Z L E T E K A I V . F E J E Z E T B Ő L

23. Ráhanyatlás

Tehénszaros kis élet ez így, fasz se tudja, mihez kezdjek vele. Azért hiányoznak a szerek, hogy ne kelljen ezzel foglalkozni. Baudelaire csarnokokat emleget, zárójelbe tett, könnyű létet, Ady is érti, hogy mi az a *saját Pimodán*, apám, földhözragadt kis paraszt, mondta erre, *jobb volna, könnyebb, néha bután*. Valami hasonló elő is került filozófián.

Hogy ez a *ráhanyatlás a létre*. Heidegger vagy talán Kierkegaard.

A napok egyhangúan telnek, a benzodiazepin-kezelések mellett kis tévé, alig bírok bármire is figyelni, evés, szarás,

meg naponta, bár rühellem, de kötelező: csoportos foglalkozás.

Ez az egész nem én vagyok már, alig marad belőlem valami,

olyan balfasz-amerikás ez az egész, csomó elmebeteggel összeülni, naponta, kész röhej: ki nem szarja le, hogy kinek

mi a baja, hagyjanak békében engemet, adják vissza a *Körut*at!

Azt hallom, hogy találjak magamnak az életben célokat, józanul élhető és élvezhető értékeket, bla-bla-bla, baromság,

ha beültetnek hülyék közé, elkezd az ember azonosulni velük,

hülyévé kezd válni tényleg, szinte már csak azért, hogy a helyének,

amit kijelöltek neki, megfeleljen. Embertelen körforgásban

végül oda jut, ahova az előítélet szánta: gyógyóba, zárt osztályra.

Mi másra gondoljon az ember, amikor olyanok közé kell beülnie

nap mint nap, amilyen például furcsán beszélő szobatársam:

Andor, a képzeleteivel, meg a trilla beszédével. Mit mondjak,

ha volna kedvem viccelődni, azt mondanám: *Hoppácska, érdekes balesettel van itt dolog*: többek között az a fix meggyőződése, mániája, hogy van egy Dumpf Endre nevű barátja, meg

hogy felbérlete, megbízta egy titkos feladattal, küldetéssel a NASA.

24. Disszonancializál

Andor tényleg iszonyú érdekes, van egy teljesen saját, különös

nyelve. Még éppen érthető marad, de énekel, mintha félig finnül vagy

madárcsicsergésül lenne, mintha kacagna a szavakban, mintha

énekelne, miközben mondja, néha trillaszerű, néha hablatyolás,

néha csak szótagok érthetőek, a hangzás pedig sohasem durva,

valóban érdekes, amikor az egyik nővért megkérdeztem róla, azt mondta, hogy évek óta itt van már, az intézeten kívül nincs is saját otthona, rokona sincs, vagy ha mégis, nem tartják a kapcsolatot. Beadták, és ennyiben maradt az ügy, ennyiben maradt a dolog.

Amúgy nagyon választékosan, bő szókinccsel beszél, sok idegen szót használ, sőt nekem az is eszembe jutott, hogy tényleg mérnök lehet, hogy valóban járt esetleg a NASA-nál, de a nővér azt mondta, amennyire ő tudja, a megyehatárnál tovább sosem jutott. Tényleg furcsa volt, hogy ami: az egy falusi ember, és amit tud: egy mérnök választékos tudása, semmiképpen nem passzoltak össze, *disszonancizáltak*. Ezt a kifejezést például ő használta egyszer, de amúgy is sok idegen szóval beszélt. *Kognilla dinánc*, ezt mondta, amikor valaki szóba hozta, hogy kinézetre somogyi paraszt, aztán, ha megszólal: fővárosi mérnök, értelmiségi nyelvhasználat, akár egy igazi, pesti nagypolgár. Olykor csak ül, csöndben, a sarokban vagy az ágyán, máskor meg fecseg, csicsereg, hadonászik, rohángál, egy elnyűtt, színes pöttyös zoknit, *fótosazzazokni*, így hívja, (mindig magánál tartja), és ahogy elhalad sietős, apró léptekkel az ember mellett, odatartja, mutatja, hogy azt ő hímezte.

Egy alkalommal ő ment a boltba. Összegyűjti ilyenkor valaki a kéréseket, a többiek odaadják neki a pénzt, hogy vegye meg egy úttal mindenkinek a kisebb dolgokat az ABC-ben, parizer, zsemle, fogkrém, esetleg borotva, egy sétát meg lehet így spórolni. Na, amikor őrá került a sor, a szatyorba szépen sorban, igen komoly rendben, bepakolt mindent, majd az árukat az étkezőben név szerint kiosztotta. Viszont visszajáró nem volt, azt szerintem fogta, és elrakta. Amikor emiatt számonkérte valamelyik, akkor azt válaszolta, hogy: *pénzella nem vészik, csak átallulla zsebü egyike, másika*.

Nem is tudom, mi ebben a furcsább: ahogy mondja vagy, hogy érteni vélem, amit mond. Sőt, intelligensnek gondolom. Forog önmagában, ezt látom, ez világos, de szerintem nem bolond.

25. A pszichiáter szobája

Eddig egész életemben még pszichológusnál sem voltam. Nemhogy pszichiáternél, mint most itt, a gyógyóban. Kötelező, nem szabad program. Annyit azért magamban elkönyveltem, hogy nem ez pályafutásom, életem csúcsa, csúcspontja. Valamelyik barátom, szellemes drágaságom mondta azt egyszer, hogy ha már, akkor inkább pszichiáterrel ül össze, semmint pszichológussal, merthogy komolytalan ez a lélekmasszírozósi baromság, hogy tudománytalan hülyeség, én is ezt gondolom igazából, hogy a hangzatos mesék a lélekről, hatásokról, elfojtásról nem többek magyarázkodásnál, bár abban azért lehet valami, hogy apánál és anyánál sokszor keresendő a probléma gyökere, de azért mindent arra fogni mégsem lehet. Merthogy van azért agyunk. Meg van a kémia. Na, és persze a gyógyszerek. Hogyan lehet megkülönböztetni a pszichológust és a pszichiátert? Egyszerű: a pszichiáternek van recepttömbje, írhat fel gyógyszert.

Az enyém, az úgymond nekem kiutalt szaki, egy nő. Nem tudom eldöntetni, hogy ez jó-e, mindenről azért nem fogok tudni vele beszélni. Például nem tudhatja, milyen érzés a merevedési zavar vagy a korai magömlés. Meg ha tudná is, egy nővel azért mindenről mégsem... Minden semmiségen nem akadok fenn, de van egy határ, talán tényleg szemérmességnek hívnám, na, azt azért mégsem lépném át. Viszont valamiért férfi kollégát nem tudnék elfogadni. Nehéz ezt kimondani, de ahogy *megnyílnék neki* (valamiért erről nem a lélek, hanem a farpofa jut eszembe), úgy érezném magam, mint valami buzi.

Hanyatt feküdni nem kötelező, sőt, amikor először voltam, ha akartam, sem lehetett volna. Gondolom, ez ugyanolyan ameszes, filmes közhely, mint annyi sok minden, az európai kultúrában értelmezhetetlen, a filmekből ismert dolog. Tényleg rengeteg ilyen van. Olyasmikre gondolok, mint a nyomozások menete, az esküdszék, a sürgősségi ellátás, meg úgy általában a kórház. Ahogy kinéz, ahogy teszik a dolgukat, meg egyáltalán: a világképük (itt, Európa keleti felén nekünk azért kicsit gyerekes). Mindenesetre, nálunk, a pszichiáter szobájában lefeküdni nem lehet, heverő sehol, de jó nagy fotel van, mellette tömör bükkfa asztal. Ez tele mappákkal, papírokkal, jegyzetekkel. Nem tehetek róla, nem kutakodtam, de ahogy leültem egyszer, pont Andor papírai voltak legfelül. Az igazság az, hogy érdekelt ez az ember, ezért elolvastam, amit lehetett. Egy kórkép-leírás, néhány fénykép meg öszszegző lelet.

26. Skizoaffektív zavar

(Kórkép-leírás)

Pszichés státusz: éber, minden vonatkozásban orientált, figyelme felkelthető, verbális megnyilatkozása cizellált, terelhető, de néha spontán terelődik, figyelme nehezebben rögzíthető. Jó intellektusú, jól verbalizál. Gondolkodása időnként gyorsult, célképzete megtartott. Mnesztikus funkciók rendben. Nyelvileg színes stílusban fogalmazva fejezi ki magát, neologizmákhoz hasonlatos, új szavakat „gyárt”, melyek találóak, az érthetőség határán mozognak ugyan, de a határon innen, még éppen érthetőek. Humora szarkasztikus, kontrollt tartva, viccei, megjegyzései találékonyak, de nem sértőek. Gyorsult pszichomotorium, enyhe felhangoltság, fokozott késztetés jellemző. Mászor szorongás jelei mutatkoznak, hangulata esékeny, deprimált. Gyengébb időszakaiban szomatizáció (gyomorgörcs, izzadás, légszomj) sem kizárt. Ilyenkor, bár gondolkodása alakilag és tartalmilag ép, saját fizikai állapotának, teherbírásának gyengülésére centrál

és negatív énkép jellemzi, életvezetésében nem lát megoldásokat, jövőképe bizonytalan. Érzécsalódása nincs, doxasémák nem explorálhatók, de ilyenkor fokozott betegségtudata van.

Felvétele előtt felhangoltsága az indokolt mértéket túllépte, ami főként irreális vásárlásokban, indokolatlan pénzköltésben nyilvánult meg. Irracionális ténykedését próbálja racionalizálni, betegségbelátása korlátozott, a realitáskontroll érintett. Saját életére vonatkozóan időnként megalomániás terveket vázol fel, melyeket nyelvileg színesen jelenít meg. Suicid intenciói sem felhangolt, mániás, sem depresszív betegségszakaszaiban nincsenek. Kezelésével elfogadó, együttműködő, korlátozott betegségbelátása ellenére. Konvencionális, osztályos működésben kevertartó. Csoportterápiás foglalkozásokon aktívan részt vesz, megnyilvánul, de sohasem lekezelő, bár a többi beteg számára olykor frusztráló gazdag szókincse és gyors beszéde, különös aktivitása. Közösségi működésekben központi szerepet tölt be, amely olykor hypomániás fázisba csap át. Figyelmét ilyen alkalmakkor hamar elveszti. Korábban felhangolt, mániás vagy hypomániás és depresszív fázis miatt is kezeltük többször. Vélemény: *schizoaffektív zavar*.

27. Csendes ülős

Az intézetben két foglalkoztató is van, szabadidős szoba, ha úgy tetszik. Van egy *Csendes Foglalkoztató*, oda Andorral szoktunk járni, lényegében egy kis könyvtár, lehet olvasni, halkán zenét hallgatni, az egyik sarokban computer is van, két kis munkaállomás. Nem nagy dolog, tudom, de van internet is az egyikben, azon kóborolok, szörfözök néha, olvasni még nincs türelmem, de bejárok, ha másért nem is, de a viszonylagos csendben legalább tudok kicsit gondolkodni, vagy pilledni, szusszanni egyet. Andor viszont állandóan olvas ilyenkor, azt mondja, kutat,

hogy kutatómunkát végez. Hogy ez mit jelent, nem tudom,
Kleistet, pláne Hölderlint vagy Nietzsche-t azért mégsem tartanak, ami persze kész szerencse, a bolondok mindig megkapóak és idegenek, egészségesnek is, nemhogy egy betegnek. Nők Lapja, Blikk, romantikus könyvek, van Jókai, némi sci-fi meg pár tucat kalandregény, összességében kétszáz körüli könyv, plusz az újságok az egész, de még így is: jó kis menedék, falakon túli világ.
Ablak, ami valami olyanra nyílik, ami nem ez, ami nem az itt,
ami túl van ezen. Ha még rá is gyűjthetnék, akkor jelen állapotomban ezen a helyen talán még boldog is tudnék lenni.

Ehhez képest a *Nagy Foglalkoztató*, afféle társalgó szoba. Itt tölti a brigád legnagyobb része a napjait, társasoznak, van tévé, videó is, külön, zárható szekrényben, beállítva az egyik sarokba. Emlékszem, középiskolában, a kollégiumban volt ilyen. Külön tévészoba, a videó ugyanígy elzárva. Volt viszont egy srác, Attis, az ő tudománya állt abban, hogy egy szöggel, a sarokvasakban túrva, ki tudta nyitni pillanatok alatt a szekrényt, majd ugyanígy visszazárni is.
Tíz másodperc volt, ha jól emlékszem, a rekord, az ő áldásos munkája tette lehetővé a koleszban az éjszakai tömeges, tiltott videót, kizárólag pornót néztünk, nagy dolog volt ez akkor. Net még nem volt, VHS-korszak, pornó még videón is csak úgy volt, hogy szinkron nélkül, buta, szenvtelen férfihangon alámondtak
az eredeti nyelvnek, ma már kész röhej, a nők férfihangon mondták,
ahogy élveztek, hogy *ahh, gyere, igen-igen, basszáll*

Attisnak híres története volt, amikor az egyik ilyen alkalomkor
az őrszemnek kiküldött srác bekiabált, *riadó, gáz, jön az igazgató!*
Váratlan éjszakai ellenőrzés, ritkán ugyan, de azért volt néha ilyen, mi meg kezünkkel a gatyánkban ültünk, ez már
milyen, aki, ahol tartott, abban a pillanatban, úgy pattant fel,
és rohant kifelé, fel a szobába, gyorsan be az ágyba, esetleg
még befejezte, ami zajlott, csimpaszkodva az utolsó képhez,
a férfihangon nyögdecslő, meztelen, vonagló emlékebe, eltűnt mindenki, kivéve Attist, aki egy százas szöggel a kezében

ott ült egyedül, éjszaka, a tévészobában, együtt a már visszazárt
szekrényrel. Azt bámulta magában, a kollégium legrosszabb átlagú tanulója volt, mondjuk ki: teszi nélkül alig volt meg az egyegésznyolc.
Az igazgató benyitott, szemüveg feltol, jól látom?, ráncolta össze
a homlokot, éjszaka kettőkor?, *Attila, mit csinál itt?*, ezt kérdezte,
Attis pedig azt felelte, de tényleg, beszárás: *Igazgató Úr, gondolkodok.*

Most mindenki ajándékokat készít az intézetben, már karácsonyra készülnek szép, szokatlan csendben, mindenki gyárt valamilyen terméket, rongyokba csavart textilből készült babák, gyertya, rajzok, mézeskalács.
De nekem a kötött, teknő nélkülire sikerült teknős a kedvencem.
Ezekből lesz karácsonyi vásár, beszarok, ott árulják majd a vackokat,
ráadásul nem csak az intézetben, de ki is települnek, a faluban,
a települési vásáron is kínálják az úgynevezett kézműves cuccokat,
a bevétel közös, kávé meg játékokat vesznek belőle, sakkot, társasokat.
Ahogy elnézem őket, irigy vagyok. Mert elég nekik, amijük van.
Basszus, talán ez a titok. Legtöbben közülük, döbbenet, de boldogok.

28. Köszönőlőm

Andor a foltos zoknijával egyik nap az ebédlőben állt. Felhangolt napja lehetett, mert kiabált, éppen a zoknijáról magyarázott, hogy mennyi színű cérnát vart
bele, hogy milyen *kavalakkadát*, így mondta, gondolom:
kavalkád, színekből. Ott lebegtette a darabot a sorban állók
orra előtt, mutatva, rikoztosva, milyen szép lett. Hát, mit mondjak, ez biztos nem a depresszív fázisa, de tényleg:
ez a frankón túlmozgásos szakasz, ahogy időnként a szobában
is rájön, olyankor kipakolja a szekrényét, aztán vissza. Ezt akár többször megismétli, közben néha énekel.

Nem csoda, hogy még az intézeten belül is nagy szemekkel
néznek erre az izgő-mozgó, zoknilobogtató,
a többieknek már-már frusztrálóan okoskodó manusra.

Mondjuk, amit a szemében látok, mélyen, valahogy
a háttérben, szemfenékben, az azért valóban gyanús.
Azt azért szomorúságnak hívnám. Ha azt észreveszem,
meglátom, olyan, mintha nem is énám nézne, hanem
valahova el, a szememen keresztül bele a végtelenbe.
Persze, lehet, hogy ez csak az én képzetem, és túlbo-
nyolítom.

Mert valamiért szimpatikus. Meg érdekes. De lehet,
hogy
nincs az egész mögött semmi több, és szimplán csak
bolond.

Ebédre kelkáposzta volt, oldalassal, általánosban et-
tem utoljára
ilyet. Aki nem eszik húst, annak rántott sajt, vagy vihet
főzeléket magában, hús nélkül, bár az azért elég karcsú.
De rántás nélküli már a főzelék, hál' istennek, halad-
tunk
a korrall, a világgal, a főzelék nem egyenlő a zsíros,
lisztes
pirospaprikával. Elöttem kettővel zoknisom, Andor,
tálcával a kezében. Valami találó nevet kellene ad-
nom neki.

Az *Andor* olyan idegennek hat. A *szobatárs* az gyen-
ge, gyatra.

És a *zoknis* sem jó, talán azt mondanám: kevés. Mert
annál
a figura, az alak jóval színesebb. Leginkább a nyelvén-
ben, ahogy
beszél, abban van a legegységibb, legkülönlegesebb elem.
Majd kialakul. Addig is figyelem, tényleg jó, ahogy
dumál.

Az asztalánál egyedül ül, éppen arra gondolok, hogy
leülök hozzá,
amikor a sorban közvetlenül előttem álló két, ötve-
nes faszi odaül,
és mintha véletlen volna, ráborítják a főzeléket, az
asztalra
kirakott zoknira. Aztán amikor feltakarít maga kö-
rül emberem,
a zoknit vízzel mossa, nem néz fel, elrakja, na, ak-
kor újra.

Baszom, ezek direkt csinálják. Szóltam is nekik: *Ne
szórakozzatok már!*

Akkor aztán rám nézett, és a szeme homályos volt,
zavart,
hogy én ezt most komolyan gondolom-e, vagy majd
mindjárt én is bántom. És közben azt rebegte:
Köszönöm! ■ ■ ■

Piros CÉDULA

Nóra áprilisban jött haza Barcelonából. Úgy döntött, a kéthetes karantént nálam tölti, nem a szüleinél, azt hiszem, nekik nem is szólt. Januárban ment ki pincérkedni, imádta Spanyolországot, a spanyol nyelvet. Első üzenete, miután megérkezett, az volt, basszus, ezek katalánul beszélnek. Végül a fapados angoljával, amit Budapesten a romkocsmá negyedben is használt, egész jól elboldogult. Barcelonában március közepén bezártak az éttermek és a bárak. A hónap végéig még kapta a fizetését, utána nem érte el a főnököt. Kijárási tilalmat rendeltek el, a másfél szobás garzonban öten szorongtak, Nóra a konyha bejáratánál, felfújható matracon aludt. Kényelmesebb lesz az albérletemben, gondolta. Az élet nem sokkal drágább odakint, a lakást azonban nem bírta fizetni. A munkám megmaradt, a cég kötelező home office-t rendelt, nekem pedig mindegy, hol hallgatom a dallasiak hülyeségeit. Januárban úgy váltunk el, hogy szakítunk, nem akartuk megfosztani magunkat a kaland lehetőségétől. Hívhattuk volna nyitott kapcsolatnak is, de abban egyikünk sem hitt. Tulajdonképpen szerettük egymást. A két és fél hónap alatt legalább hetente videó-szexeltünk, én a nappaliban, ő a fürdőkádban ülve, az egyetlen helyen, ahová bezárkózhatott, akadozott a net, többször újra kellett kezdeni.

Kiragasztották a piros cédulát a bejárat ajtóra. Nóra elvileg nem hagyhatta el a lakást, ezért én jártam vásárolni, de éjszakánként kimentünk, sétáltunk a Vérmezőn. Hűvös volt,

nem láttunk hajléktalant, ők vajon hova vonultak karanténba? Soha még ilyen jó két he-
tem nem volt. Behúztuk a függönyöket, meztelenül járkáltunk. A harmadik nap reggelén
papírlapot csúszttattak be az ajtó alatt, a szomszéd nő írta, aki a lakásában kozmetikai sza-
lont működtet. A járvány kezdetekor kevesebben jártak hozzá, de már újra a megszokott
forgalmat bonyolította. Azt írta, látja, hogy kint van a piros jelzés, szívesen segít bármi-
ben, ha tud. Felvettem a maszkot, bekopogtam hozzá, elmagyaráztam a helyzetet. Bevásá-
rol nekünk, mondta, úgymint minden nap lejár a kisboltba, kiváltja a gyógyszert, amit felírt
az orvos, egyáltalán nem teher. Megköszöntem, nincs rá szükségünk. Nevetett a maszko-
mon, Nóra hozta Barcelonából, halálfejet ábrázolt, vegyem le nyugodtan, mondta, tegnap
valamelyik államtitkár felesége járt nála, ő sem viselt maszkot. Mire visszaértem, Nóra el-
aludt az ágyon, leültem a fotelbe, az apró redőket néztem a bőrén, az anyajegyet a kereszt-
csontjánál, hozzábújtam, magunkra húztam a takarót.

A hentes előtt háromnegyed tizenkettőkor hosszú sor állt, de nem volt odabent vevő.
Félóra múlva kerültem sorra, a piros-fehér, rojtos köpenyű üzletvezető a szemben lévő szo-
láriumra mutatott, az bezzeg egész nap nyitva tarthat, mondta. Hozzám meg kilenc és ti-
zenkettő között a kutya se teszi be a lábát. Megkérdeztem, hallotta-e, hogy az államtitká-
rok fizetését megint emelték. Kiadta a tarját a plexi ablakon át, legyintett, nem hallottam,
mondta, de a szolárium a bűdös lófaszért tarthat egész nap nyitva. A tarja zsíros volt, nem
reklamáltam, mögöttem néhányan már morogtak, hogy lassú a kiszolgálás.

Nagyi minden este felhívott és elmesélte, hogy ezerkilencszáz-egyvennégyben, az ost-
rom alatt a Pozsonyi útra, csillagos házba telepítették őket anyjával és két testvérével, ap-
ját már korábban munkaszolgálatra vitték, tíz éves volt, de jól emlékszik mindenre, anyja
nem volt hajlandó sárga csillaggal az utcára menni, neki és a testvéreinek kellett a boltba
járni, ami most van, az kismiska ahhoz képest. Így mondja, kismiska. Nagypapát hívták
Mihálynak, ha fia születik, ő lehetett volna Kismiska. Minden alkalommal megkérdezem
nagyitól, hogy menekültek meg, pedig már ezerszer hallottam, egy nyilas fiú szerelmes lett

Zsuzsiba, a nővérébe, razzia alatt rájuk zárta az ajtót, a társainak azt hazudta, nincs a la-
kásban senki. Nagyi teljesen odavolt a kölyökképző, szőke fiúért, féltékeny volt
a nővére miatt. A fiú gyakran feljárt hozzájuk, almát hozott, néhány
fürt szőlt, megsimogatta nagyi fejét. Puska lógott a vállán, a szíj
bevágott a kulcsontja mellé, csendesen beszélt, lehaj-
tott fejjel, mint az iskolában. Nálad van a fény-
kép, kérdezte nagyi. Remegett a hangja.

Kivettem a fotót a fiókból, a konyha-
asztalra, a telefontöltőhöz támasztot-
tam. Negyvenöt tavaszán készült, egy
asszony és három lány, ünneplőben, a ki-
csi az anyja szoknyája mögé bújik, nagyi
arca komoly, sötét csillog a szeme, Zsu-
zsi bő, fehér blúzt visel, vállára omlik a haja.

Nóra szerint terhes. Anyám gyönyörű asszony
volt, meséli tovább nagyi, tiszteletet parancso-
ló személyiség, otthon is a legszebb ruháit visel-
te, sminkelt, festette a körmét. Ki nem állhatta
azt a fiút, lekezelően bánt vele, sértegette, de a fiú
csak mosolygott, a puska soha nem vette le a vállá-
ról. Az ékszereket azért elhordta. Egy idegen család-
dal osztottunk a lakáson, mondja nagyi, illetve tulaj-
donképpen nem is voltak teljesen idegenek. A nővérem
ugyanabba a gimnáziumba járt, mint a legidősebb fiuk.
Nagyhangú, kövér fiú volt, az álla tele ragyákkal. Bal lábá-
ra sántított. Láttam őket csókolózni az erkélyen, undorító-
nak találtam, Zsuzsi megesketett, hogy anyámnak nem áru-
lom el. A fényképen nagyi nővére Nórára hasonlít.

Késő délután bezárkóztam a szobámba videókonferenciázni az amerikaiakkal, Nóra a nappaliban ücsörgött, könyvet olvasott. A tévét sohasem kapcsolta be, pedig februárban előfizettem a Netflixre. Azt terveztem, ha unatkozom, sorozatokat nézek. Nóra talált valami ócska, régi könyvet a polcon, Emberszag címmel, azt olvasta. Ezek is a Pozsonyi úton laktak, mondta, a nagyid talán ismerte őket. Kézbe vettem a könyvet, nem emlékszem, mikor került hozzám, kevés könyvem van itt, a nagyitól hozhattam el, beleolvastam, ledobtam az ágyra. Nagy hűgától tudom, hogy Zsuzsit negyvenöt áprilisában elvitték az orvosok. A körúton sétáltak, lefékezett mellettük egy ponyvás teherautó, két katona kiugrott, felkapták és betuszkolták a ponyva alá. Egyedül nagyit avattam be a családban arról, hogy Nóra hazajött és nálam lakik.

Email jött a lakóbizottság elnökétől, azt írta, néhányan a házból nyugtalanok a piros cédula miatt. Ő maga nem aggódik, de jobbnak látja, ha figyelmeztet. Elsőre nem értettem, mire gondol. A levél végén megkérdezte, jól vagyok-e, segítsen-e valamiben. A Szent László kórház főorvosa jó ismerőse, írta, a feleségét műtötte csípőprotézissel, el tudja intézni, hogy bekerüljek. Felhíborodottan mutattam Nóranak a levelet. Legyintett. Házmester, mondta. Röviddel ezután a szomszéd nő kopogtatott, behívtam teázni. A házban az a hír terjed, újságolta, ő a koronavírussal, a másodikról a járókeretes néni már fel is hívta, hogy ha beteg, miért fogad vendégeket, miért nem pihen. Először azt hitte, miatta aggódik, a néni azonban hozzátette, hogy viselkedhet ilyen felelőtlenül, hogy fogadhat vendégeket súlyos betegen. A közvetlenül alatta lakó nyugdíjas férfi a körfolyosó korlátját szorongatva üvöltözte, hogy az egész házat meg fogja fertőzni és mindannyian meghalunk. Ezt mi is hallottuk. Nem kell vele foglalkozni, mondtam, az emberek már csak ilyenek. Sose fog megváltozni ez az ország, felelte. Dehogynem, mondtam, a fiatalok, itt megálltam, kerestem a megfelelő szót, de semmi nem jutott eszembe. Nóra egy csíkos fürdőköntöst vett magára, meztelen karján lötyögött a köntös ujjja. Megnézhetem a körmöd, kérdezte a szomszéd nő. Nóra odanyújtotta a kezét. Milyen szép, mondta a nő, ki csinálta? Még Barcelonában, felelte Nóra, a lakótársam, egy perui lány, kozmetikusként dolgozott. Kicsit lenőtt, mondta a szomszéd nő. Ha akarod, rendbe hozlak. ■ ■ ■

Nagy Gerzson 1975-ben született. Budapesten él. Könyvet vizsgál, de ír is. Legutóbb az ÉS-ben, az Alföld és a Hévíz folyóiratokban jelentek meg írásai. A *Délután apámmal* című első könyve 2020 tavaszán jelent meg a Kalligramnál.

madarak szólnak szakadatlan

*kollázsok
Thomas Bernhard
verseiből*

(megyek hírt vinni)

csontjaim a fagy dermeszti már
madarak szólnak és elhallgatnak
söröskupámba köpnek a példabeszédek
aztán megint rőfögés hányás köhögés
fekete kapuban fekete rózsafüzért perget
megy beteg országán át betegesen
a halottasházba a mészárosfiú

*

mosdatlanul alszom át versemet
zsebemben egy The Sunday Times fityeg
elhagyatott versek elhagyatott vécéfalakon
nem hallottátok sírbeszédemet
ebben a városban ki ne halna meg
ha kérdezel a disznóól sötétjéből válaszol
az átvért kényszerzubbony

*

elég meghalni s tovaszállni
az ezeréves oszlopok között
evezőidet csontjaidhoz húzni erősen
disznókkal barmokkal ostobákkal
tönkrement halászokkal ittam életemben
most anyám sírjához megyek
hírt vinni hosszú oldalszalonnákról

(versek elhagyatott
falakon)

a kétségbeesett söröskorsó
felett fúj a szél
a hímtagok ez esős márciusban
egy repedt sarkú kurvát szánva szánnak
a fizetésnapon szent magiszter
milyen malter hullik szemembe

ó malter dolorosa
nincsenek erdők érdem farkangyalok
a kétségbeesés söröskorsókba
esett március felett
fúj a szél a felettes én
alantasával helyet cserél

ó szent strófa sodrófa
versek elhagyatott falakon
a madarak szétrebbennek
szétrobbannak
a véget sosem érő háborút
leszarják a békegalambok

(boldog vagyok)

az éj halott vécélehúzóí fölött
a Hold visszalép a feledésbe
elhagyatottság szakadatlan
esője szakad

ó illemhelyek dicsősége
ó legendák tél túlnépesedés
székhelyeiken székelnek
az előljárók

az illetlenség zivatarában
nálád vagyok s boldog vagyok
sokakért szólottam
hátsómmal az illemhelyeken

(fekete kabátban)

ki korbácsolta meg a hajójegyem
amely óceáni hajóútra szólt
hullámszik vonaglik a búza
fehér kabátban
zsoltárokat énekelnek a hentesek
a kereszteződés zöld és vörös
fényeibenél
a kufárokról halkán olvad
a szalonna
a szombati kurváknak ajándékozom
e tájat
fekete kabátban
számolgom pénzem a lépcsőn
ma jó üzletet kötöttem
a halállal

(a városból jövők)

savak keresnek szavakat
sötét helyeken raktad le
hallgatásod petéit
a rózsa tüskéivel szól
a napszámosokhoz
az Etna lábánál tyúk
kapingál kakas riad
a városból jövők
és nem hoztam nektek
magocskát vizecskét
rabruha szorítja a lelket
nem sokan halnak meg
kék klottgatyában
lila lovak munkaruhában

(nem sokan)

nem sokan halnak meg
nem halnak meg sokan
á dehogy
valaki gyakran dugja ki
ágyából
levágott lábait
felvág velük

nem halnak meg sokan
sokan nem halnak meg
á dehogy
gyakran a fantomfájdalom
dalol
őrült szemünket a templom
tér mögött lezárják

(ezeréves oszlopok között)

zsebemben elhagyatott
madarak szólnak szakadatlan
repedt sarkú kurvák felett
elfúj a keleti szél
a napszámosok sötét helyeken
felvágottat esznek
ezeréves disznóolak oszlopai között
boldog vagyok boldogok vagyunk
nálád vagyok ó kétségbeesés
a hímtagok a fizetésnapokon
rózsákkal randevúznak
rózsatüskékkel
a példabeszédek a vécéfalakon
megszólalnak és elhallgatnak

Debreczeni György 1958-ban született Budapesten, jelenleg is itt él. Könyvtárosként dolgozik. Három gyermek édesapja. Tagja a Szépírók Társaságának, valamint a Nagy Lajos Irodalmi és Művészeti Társaságnak. Legutóbbi kötetei: *a zengőkővön szirmok zápora*, AJ Téka Kiadó, 2018. *ezen a szép napon: Thomas Bernhard-breviárium*, AJ Téka Kiadó, 2019. *Három menetben, kollázs nélkül*, AJ Téka Kiadó, 2020.

A hal feje

Dani már gyerekkorában megtanulta, hogy a hal az egyik legkiválóbb étel a Földön. Ezt legtöbbször a nagynénje hangoztatta. Amikor pedig Edit néni a nyolcvanas évek közepén végleg hazaköltözött Uppsalából, úgy tűnt, mintha onnantól fogva egyfolytában halat ettek volna. Gefilte fish, halászlé gyufatésztával, pontypatkó rántva: ezek voltak a néni legnagyobb kedvencei, és amikor az ételek az asztalra kerültek, Dani nehezen titkolta, mennyire utálja őket. Mindegy volt, hogy mocsár-ízű folyami vagy tengeri, a szagától is irtózott.

De Edit nénival nem csak a halak úsztak be az életükbe. Eltűnt a karácsony, a húsvét, a névnap, *mert rendes zsidó nem tartja ezeket az ünnepeket*, legfeljebb néha, amikor szaloncukrot, bejglit és sonkát lehetett enni, amelyekről a néni sem mondott volna le szívesen: lett helyettük viszont hanuka, pészách és szombat esti hávdálá. A családban egyedül a mindenki által strébernek tartott Bandi, Dani nagybátyja örült, hogy Editke egyik napról a másikra megreformálta a hétköznapi rutint. A többieknek nem akaródzott megtanulniuk zsidónak lenni, pláne nem parancsszóra.

Dani sokáig mégis úgy volt vele, hogy könnyebb haragudnia a halakra, mint Edit néni-re, aki, ha jött, ajándékokat osztott, és elvitte az állatkertbe. Szerette figyelni, ahogy a fókák jutalomfalatért cserébe tapsikolnak a látogatóknak. Maradtak tehát az uszonyosok.

Ha valaki megkérdezte volna tőle, hogy érzi magát a családi összejöveteleken, gondolkodás nélkül azt felelte volna, olyan, mintha egy halakkal teli dézsában ülne, ahol fojtós szag terjeng, és mindent beborít az izamós halpikkely. Most harmincöt éves volt, de halakkal kapcsolatos véleménye az elmúlt évtizedek alatt mit sem változott. Azt is tudta, hogy bizonyos dolgokra egyszerűen nincs ráhatása. És nem csak neki, a többieknek sem.

Editke hosszú évekre kisajátította a péntek estéket. Elvárta tőlük, hogy gyertyát gyújtsanak, áldást mondjanak a borra meg a kalácsra, mert a hagyomány állítólag ezt követeli meg tőlük. És még számtalan más, bonyolult szabályt, amelyeknek korábban még csak hírt sem hallották. Végül csak a vasárnapok maradtak, kéthetente. Ugyanúgy Editkénél gyűltek össze, csak már imádkozniuk nem kellett. A néni egy idő után nagy valószínűséggel ráunt az ájtatosságra.

Aznap este is Editke lakásában ültek, hogy megbeszéljék, hol tartsák meg az ünnepséget. Vészesen közeledett ugyanis a néni nyolcvanötödik születésnapja. Miközben Dani azon törte a fejét, hogyan menthetné ki magát, az anyja meg a nagybátyja felesége hetek óta díszes csomagokkal jött-ment, titokzatos arccal telefonálgatott – Jutka és Ági meg akart felelni a maguk támasztotta elvárásoknak. Ahogy teltek a napok, a közelgő esemény egyre inkább kettejük külön ügye lett, noha a nagy szervezés legfontosabb célja közös volt: szerették volna egy időre lecsendesíteni az öregasszonyt.

Editke mostanában állandóan utazni akart, mindig ugyanoda, Bécsbe. És sajnos nem társas úttal, hanem velük, a családjával. Nem győzte meg az sem, hogy legutóbb is hiába fésülték át a Ring és a Judenplatz környékét az egyre gyakrabban fel-emlegetett apai öröksége – egy kis órásüzlet – után kutatva. Semmit sem találtak. Editke azonban továbbra is hitt a bolt létezésében. Folyton azzal nyüstölte őket, menjenek vissza, és keressék tovább.

A két sógornő a születésnapra már jó előre bevásárolt. Érett bőrre való arckrémeket vettek Editke kedvenc, újlipóciai bioboltjából, mellé prémium minőségű arcpirosítót, sminkecseteket és más kellékeket. Hadd kenegesse, pacsmagolja magát a néni ráérő idejében. Addig is elfoglalja magát. A virágot, megbeszélték, aznap intézik, a tortát egy hónapja megrendelték a Gerbeaud-tól.

A helyszínnel kapcsolatban nem sikerült megegyezniük. A férfiak a Szegedi Halászsárdára esküdtek, a nők viszont kijelentették, hogy soha az életben nem esznek többé éttermi halat. Süllőt, pontyot vagy harcsát legalábbis biztosan nem. Holott lehetett tudni, hogy a néni a születésnapján megint halat akar majd.

Daniban halványan élt az emlék, hogy az anyja valamikor nagyon régen egy lepukkant sütödében romlott ételt evett, talán épp harcsát, vagy pontyot, de hogy a többieknek milyen rossz tapasztalata volt, nem rémlett neki. Talán nem is volt annyira fontos. Gefilte fish? Már-már istenkáromlásnak számított, ha nem Editke készíthette el – nem is merte szóba hozni senki. Ha mindenképpen étterem, a néni ragaszkodott a Náncsi néni Vendéglőhöz, mert ott *legalább rendes, kondérban főtt halászlét adnak, nem holmi zsíros lötytyöt.*

Az aznap vacsoránál Ági, Bandi felesége volt soron. A többiek is hoztak néhány hozzávalót, de a fogások többségét ő készítette, és a tálalás levezénylésében is jócskán kivette a részét. Ági régi mániája volt, hogy apró adagokban szervírozzon, erre a célra még egy

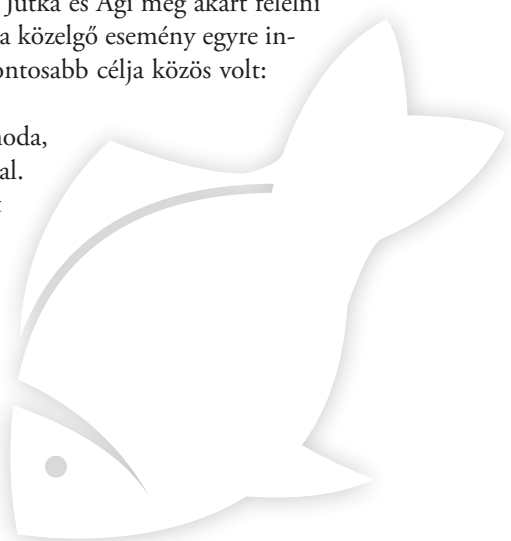
mutató békebeli baba készletet is beszerezett. Meg volt győződve arról, hogy az ártatlan kis manipulációval nem csak az elfogyasztott mennyiség, hanem az étkezés minősége is jótékonyan befolyásolható. Keze nyomán mini zöldség- és fasírtgolyók, húsos és tejes krémek, humuszok teremtek öblös tálakban, amelyeket pirított kenyérfalatkákra kenhettek. Ági kiválóan készítette az ikra-salátát és a pelmenyit; a hússal töltött tésztából ráadásul pont belefért egy-egy darab a babatányérokba. Sós vatruska, szilvás rétes, vodka paradicsomlével, citrállal, kakaóporral – sorolta Dani magában, ahogy végignézett a kínálaton. Ági valamikor a Bajkál Étterem-

ben dolgozott, ezért időnként grúz, örmény és orosz ételekkel és italokkal lepte meg őket. De tulajdonképpen bármit elkészített, amit a többiek kértek. Egyet nem tudott csak, kóser háztartást vezetni, ezt azonban szerencsére senki nem várta el tőle.

A tészta után következtek a hidegtálak. Farkaséhesen rohamozták meg a svédasztalt.

– Apropos, vendéglő – jutott eszébe Samunak, miközben tányérjára pakolt néhány rákos-vajas miniszendvicset, amelyből, Dani úgy számolta, nagyjából tíz darab tett volna ki egy egész szeletet.

– Legutóbb már el akartam mesélni nektek, hogy jártunk Debrecenben. Szóval úgy volt, hogy az én drága nővérem kitalálta, hogy az Aranybikában szeretne ebédelni. – Az öregasszony fészkelődni kezdett a helyén, de Samu nem törődött vele, folytatta tovább a beszá-

molót. – Kérte, hogy vigyem le egyik nap – mondta. – Én meg, pechemre, belementem. De hát mit tehettem volna? – fűzte hozzá egyre jobban belemelegedve.

Gyorsan bekapott egyet Jutka friss, medvehagymás pogácsái közül, mint akinek nincs mit veszítenie, rágott, majd nyelt. – Bár biztos voltam benne, hogy nem lesz jó vége.

– Jaj, hagyj már, pubikám! – legyintett Edit néni, és székével úgy helyezkedett, hogy a szoba bármely sarkából jól láthassák. – Olyan körülményesen meséled. Mindössze arról van csak szó, hogy annyi év után akartam enni egy jó birkapörköltet. – Ártatlan tekintettel nézett körül. – Most mondjátok meg, akkora bűn ez? Az utóbbi években szinte kizárólag halat ettem, el is felejtettem már, milyen egy jó, házias pörkölt.

Persze, mert azokat a halakat is mind velünk ettetted meg, mérgeződött Dani magában, még szép, hogy más ételekről nem maradt semmi emléked. Gyerekkorában ő is sokat fantáziált arról, milyen lehet vajon ünnepnapokon rántotthúst enni sültkrumplival és kovászos uborkával, mint ahogy otthon a többi gyerek, de hogy mit akar, arról akkoriban soha nem kérdezték meg.

A negyedik es farsangon Edit néni halásznak öltöztette, mert Dani elárulta neki, hogy szeretné megnyerni a tizenhat szeletes csokoládétortát. Egyik osztálytársa virágos rét volt. A lebernyegszerű, zöld ruhára szivárványszínű lepkéket és pipitéreket varrtak, mindenki megcsodálta a lány jelmezét, ahogy vonultak együtt a folyosón. Dani ott kullogott mögötte a túlméretezett kötényében, bilifrizurásan, karján az idétlen füleskosárral, amit szintén a nagynénje erőltetett rá. – Ti is érzitek ezt a halszagot? – futottak el előle orrukat befogva a többiek. Juli vitte el az első díjat.

– Le is mentünk Debrecenbe – folytatta Samu rezzenéstelen arccal. Bal kezében a villát tartotta, a másikkal pedig óvatosan megtapogatta az ingzsebét, mintha valami kincset őrzött volna a szíve fölött. – Ahogy azt kell – mondta. – Mert én a drága növénynek képtelen vagyok nemet mondani. Nem mintha akarnék, persze – sietett pontosítani, amikor egy pillanatra találkozott Editkével a tekintete.

– Aztán tessék, mi lett belőle? Abban a nagynevű étteremben a díszes közönség se szó, se beszéd, lezsírozott minket – bökte ki végül harciasan.

– Mi van a zsidókkal? – pattantak fel a többiek egyszerre. A zsidó szó minden alkalommal úgy hatott rájuk, mintha valaki azt kiáltotta volna a közelükben: „Tűz van!”

– Jaj, dehogyis zsidóztak le – torkolta le az öccsét Editke. – Mindig eltűzod. Semmi ilyesmi nem volt. Az igaz, hogy egy kicsit megbámultak.

– Még jó, hogy megbámultak – sértődött meg Samu, aki a jelek szerint semmi másra nem vágyott jobban, mint hogy ráolvashassa végre nővére fejére a bűneit. – És összesúgtak a hátunk mögött. Persze, mert olyan harsány vagy – mondta. – Kokettálsz a pincérekkel, ráadásul mániásan ragaszkodsz ahhoz, hogy rendelés előtt személyesen is megismerd a tulajd. Aki, aztán kedélyeskedve arról érdeklődött, tudjuk-e, hogy a pörkölt pirított szalonnával készül. Másoktól biztos nem kérdezett volna ilyet. A nevetésedtől meg összeszalad a fél város. Ezért is gondolhatták rólunk azt... amit gondoltak... Na! – Ideges mozdulattal újra

a szíve fölé nyúlt, s miután kitapogatta a cigarettásdobozt, kihúzott belőle egy szálat. De abban a pillanatban, hogy a szájába dugta, a keze csodálódottan hullott vissza az ölébe. Nyilván eszébe jutott, hogy Editkénél – minimum negyven éve – szigorúan tilos a dohányzás. Nem volt túl jó formában aznap.

Editke a szokásosnál is elevebbnek látszott, esze ágában sem volt visszavonulót fújni. Harciasan küzdött tovább.

– Na, mert rólad – kuncogott a néni gonoszul –, az idéltlen baseball sapkádról, a köpcös termetedről meg a pónemedről nem az jut mindenkinek az eszébe, hogy no lám csak, megjött a pesti zsidó.

A szobában fagyossá vált a levegő. Bandi zavarában felpattant, töltött magának egy újabb italt. Ahogy ott állt, kissé borostásan, feltűrt ujjú kockás ingben, egyik kezében üveggel, a másikkban borospohárral, úgy festett, akár egy piaci árus, aki a saját portékáját veszi éppen szemügyre. Ági serényen rendezgetni kezdte a tálcán maradt szendvicseket, Jutka pedig kiszaladt a konyhába egy kis rágcsálni valóért. Mindeközben Samu hangtalanul tombolt. Olyan képet vágott, mint aki legszívesebben azonnal szétzúzna mindent maga körül.

– Én csak egyet nem értek – próbálta ártatlanul Bandi újra felvenni a fonalat. – Mégis, mire számítottatok abban a kálvinista fészekben? De most komolyan. Miért nem mentetek akkor már inkább rögtön Krakkozóba? A lengyelek ősidők óta antiszemiták, ahogyan ezek a ti megrögzött kálvinistáitok is azok. Ne mondjátok, hogy nem tudtátok!

– Azért minket se kell féltetni – mosolygott gúnyosan Ági, aki szokás szerint most is kényelmes zsákruhát viselt, és saját elmondása szerint látott már ezt-azt a zsinagóga környékén. – Mi, zsidók sokszor a saját fajtánkat is utáljuk, vagy nem? – tette hozzá könnyedséget színelve. Bandi segélykérő pillantását látva azonban beharapta a száját, és onnantól az est további részében nem szólalt meg.

– Jó, hogy említet az utazást – élénkült meg Editke. Amikor megunt egy témát, szerette egészen más irányba terelni a beszélgetést. Ez persze nem minden esetben jött be. – Eszembe jutott Sao Paulo – mondta a néni, majd kis időre lehunyta a szemét. Apró egérgarca kivirult, a vonásai lágyabbakká váltak. – Mintha csak tegnap lett volna. Micsoda egy fantasztikus hely! – csicseregte önfeledten. – Emlékeztek? Milyen muris volt, mikor eltévedtünk. Minden tele volt kókusszal, mást akkoriban nem is nagyon lehetett kapni azokban a színes bódékban, azután meg jöttek azok a helyes emberek. Gyönyörű halászfűük, vállukon halakkal teli nagy zsákokkal.

– Azokban igazából nem hal, hanem mindenféle testrész volt viaszból – jegyezte meg Dani óvatosan, és azon tűnődött, vajon honnan származhat Editke fene nagy vonzódása a halászokhoz. – Én legalábbis így emlékszem – mondta. – Csupa szív, fej, tüdő, meg lábak, amiket aztán a bazárba vittek, hogy az emberek elégethessék őket, és közben imádkozhassanak a szerencsés gyógyulásukért...

– Hogy jön most ide egyáltalán Sao Paoló? – fojtotta belé a szót Samu, aki csak mostanra bírt újból megszólalni. Még mindig zsibbadt volt a haragtól. Dani jól ismerte az apját. Samu nyilván úgy érzi, ő az est legnagyobb áldozata, és most vég nélkül azon sirán-

kozik magában, hogy még csak haza sem mehet, mert utána nem győznék hallgatni a többiek szemrehányásait. Nem, ők addig innen el nem mehetnek, ameddig ki nem találják, hogy mégis hol legyen megtartva az a fránya születésnap. Egy pillanatra összenéztek, Samu fájdalmas fintort vágott. A tekintete azt üzent: ennél ma már nem lehet rosszabb.

– A kókusz egyébként nem Dél-Amerikában volt, hanem Olaszországban, a nyolcvanas években – morogta a férfi rosszallóan. – Az volt az első közös utunk. Ott ettél kókusz, Editem – mondta, úgy ejtve ki a szavakat, mint ha apró bombákat dobálna szét a szobában.

– Hát persze – bólogatott Bandi, aki középső gyerekként egész életében körelességének érezte, hogy két testvére között ő legyen az örö-

kös hídember. – Még jó, hogy emlékszem Dél-Amerikára, életem legnagyobb élményére – hízelgett. – De most inkább azt meséljétek el, hogy mi lett végül a zsidózással!

– Semmi se lett – biggyesztette le az öregasszony a száját. – Én különben is csak nosztalgizálni akartam. Nem tudom, mi abban a rossz, ha az ember élete végén vágyik néha egy kicsit a vidékre. Nektek persze fogalmatok sincs, milyen az, amikor valakit visszahúz a szíve a szülőföldjére.

Samu a fejét fogta. Látszott, hogy kezd megint felmenni benne a pumpa. – Te mégis miről beszélsz? – fordult egész testével a nővére felé. Az arca pipacsvörös lett. – Nem is Hajdú-Biharban, hanem Heves megyében születél! Egészen pontosan Egerben. Azt hiszed, mind szenilisek vagyunk, és már elfelejtettük?!

– Na és, ha nem Hajdú-Biharban? – fintorgott Editke. – Az majdnem ugyanaz, nekem elhiheted. De te mindent jobban tudsz. Én nem veszekedést akartam, csak egy karcagi birkapörköltet krumplival, fehérkenyérrel és jó sok kovászos uborkával. Az se akkora tragédia, ha a húst szalonnán pirították – tette hozzá, és megnyalta a száját. – Ajvé, szegény anyám – sóhajtott, és elhomályosult a tekintete. Dani közelebb hajolt, még soha nem látta acélos akaratú nagynénjét elérzékenyülni. Biztosan csak a düh miatt van, könyvelte el magában.

– Persze, azt nem tudjátok, hogy gyerekkoromban rendszeresen beszökdöstem a keresztények konyhájába, megkóstolni ezt-azt – folytatta a néni az emlékezést. – Egyszer még disznótorost is kaptam tőlük. Hurka, kolbász, volt abban minden. Anyám meg csak azt az egyet kérte tőlem, hogy ne vigyem haza a tréflit. És én be is tartottam. Istenem, milyen megértő asszony volt! – emelte az égre a tekintetét. – Ti meg itt érzékenykedtek. Tessék, tessék! – csattant fel aztán ingerülten. – Lehet menni a Kék Rózsába, vagy egyenesen a Kazinczy utcába. Ott aztán senkinek nem tűnik majd fel, hogy kik vagytok.

A szoba, Daninak most úgy tűnt, lassan süllyedni kezdett. De mielőtt még a mélybe merült volna, emberek jöttek, akik óvatosan a vállukra emelték, úgy vitték ki őket a part-ra. Már csak a nagybátyja hangját hallotta, ahogy Bandi, az örökös békéltető azt javasolja a jelenlévőknek, hogy inkább ne menjenek Editke születésnapján sehova. Főzzék csak meg otthon azt a halászelevet! Legyen benne jó sok ponty, kárász és keszeg, meg persze gyufatészta! És fej. Bandi azt is mondta, a fej az nagyon fontos, mert attól jutunk előbbre.

Dani elmosolyodott. Elképzelte, milyen lenne egyszer az életben végre nem árral szemben úszni.

Gáspár-Singer Anna 1976-ban született Budapesten. Író, kritikus. 2013 óta publikál különböző nyomtatott és online folyóiratokban, írásai többek között a Jelenkorban, az Alföldben, a Látóban és a Csillagszállóban jelentek meg.

PUNCS

Augusztusban megkaptuk a listát, milyen tanszereket kell beszerezni az új tanévre, felolvastam, és ahogy az alkoholos filctoll szóhoz értem, anyám kikapta kezemből a papírt, és csak annyit mondott, azt nem. Miért, kérdeztem? Mert mérgező. A tanító néni szerint egyáltalán nem az, válaszoltam. Anyám félredobta a listát és annyit mondott, nem tudják, miről beszélnek. Majd veszünk helyette sok színes ceruzát.

Reméltem, anyámat behívják az iskolába, hogy miért nincs megfelelő felszerelésem, de nem történt semmi. Irigykedve néztem a többiek csillogó színű tollait, hiába hegyeztem a ceruzákat, nem tudtam lépést tartani osztálytársaimmal. Egyszer puncs fagyit kértem a Városligetben, anyám azonnal stornózta, ez nem neked való, kiáltotta. A fagyiarus megjegyezte, ez csak alkoholmentes rum aromát tartalmaz, de erre anyám még idegesebb lett, azt se engedte, hogy egy csokis fagyit válasszak, hanem húzott magával kifelé a Ligetből. Nekem a fagyí színe tetszett meg, olyan barbie-s kinézetű, azért mutattam a puncsosra, mert sajnos az eper és málna már elfogyott. Apám szótlanul ballagott utánunk, anyám néha hátrapillantott, összehúzott szemmel, mintha apám lenne az ételmérgező fagylaltgyártó.

A házban nálunk alkoholos ital nem volt. Hiába nem volt, mégis előfordult, hogy vendégek ajándékba hoztak, ilyenkor anyám ezt azonnal elkobozta. Gyakran vita lett ebből, anyám hajtogatta, aki alkesz, az mindig az! Nem ismertem ezt a szót és nem kapcsoltam az alkohol szóhoz, amit anyám sose ejtett ki, én valami mesterségre gondoltam, mint például zenész. De erre semmi jel se mutatott, apám nemhogy hangszeren nem tudott játszani, de énekelni se hallottam soha. Egyszer esküvőre voltunk meghívva, apám előtt akkor is vizespohár állt és egy nagy üveg mentes víz, anyám árgus szemé figyelt. Éjfél után a társaság kisebb része énekelni kezdett, apám ki se nyitotta a száját, csak nézte merevem az asztalt. Anyám annál inkább hallatta hangját. No, Boldi, szólt valaki az asztalnál, halljuk a te hangodat is, ahogy régen szoktál, közben a cigánybanda is oda került, már pengették a húrt, de apám összeszorított szájjal ült és nem válaszolt. Ne keresd magad, te voltál a legjobb nótázó, szólt egy másik barát. Anyám, úgy látszik, csak kimondani és hallani nem szerette az alkohol szót, kicsit már botladozott a nyelve, mégis kinyögte, akkor volt igazán alkesz, hiába titkolja! Apám most se szólt, és én nagyon szerettem volna, bármit is jelent az a kifejezés, hogy legyen ő újra az, beszéljen, meséljen, ne legyen mindig ilyen szomorú.

Az esküvőn felnőtt unokatestvérem mellé csapódtam és kérdeztem, mit tud arról, hogy apám alkesz volt, és talán az is maradt, de lehet, hogy csak titkolja. Nem árultam el, hogy nem tudom, miről van szó. Titkolni?, kiáltott fel, Icuka mellett? Kizárt. Ha láttad volna,

hogy jött apád haza a kocsmából, vagy hogyan viselkedett, ha ital került az asztalra, mindenkit kiosztott, mindent kibeszélt, akkor mutatta, kicsoda ő. Végül verekedett anyáddal, ja, te akkor meg sem születél, de már úton voltál, úgy tudom. Hogy később mi történt, nem tudom, egyszer csak azt vettük észre, hogy egy kortyot se fogad el. Azóta nem lehet ráismerni.

Apám továbbra is csendben maradt, anyám vitte a szót, mit szabad mondani, csinálni. Többször kérdeztem tőle, mi volt az apámmal, de egyetlen szót se tudtam kiszedni belőle, mikor az alkesz szót felhoztam, azt is letagadta, hogy valaha használta. Apámat érettségi vizsgáim előtt temettük el. Azt sem tudtam, miben halt meg, sose panaszkodott. Anyám nagy tort rendezett és az asztalokról nem hiányzott a bor és pálinka se. Mindenkinek töltött, magának is, de mikor én tartottam a poharamat, hiszen már betöltöttem a tizenennyolc évet, kiverte a kezemből a poharat: nem nevelek egy iszákos lányt, és sírva rogyott le egy székre.

Érettségi után összeköltöztem a barátommal, nem volt nagy szerelem. Figyeltem, megnyit iszik, de semmi különöset nem vettem észre a viselkedésében, ha barátokkal elment sörözni, vagy otthon került bor az asztalra. De ez se volt elég ok arra, hogy együtt maradjunk. Aztán beütött a nagy szerelem, Istivel, jó ideig eszembe se jutott ez az italozási megfigyelés, míg a dolog nem kezdett komollyá válni. Isti házasságot tervezett, nyaggatott, ideje komolyra venni a kapcsolatot, családot alapítani. Nekem az én családom jutott eszembe. Istit még spiccesnek se láttam, sőt, inkább kerülte az alkoholos italokat, de engem gyakran biztatott, Pirikém, húzz bele, meglátod, ettől jól érzed magad. Nekem ehhez nem volt kedvem, az apám jutott ilyenkor eszembe, és csodálattal néztem Istire, hogy mennyire nem veti rá magát az italokra. De mi lesz, ha majd mégis megteszi, miután összeházasodunk?

Megvettem egy nagy üveg whiskyt és elhatároztam, megíratom vele, és meglátom, hogyan viselkedik. Hétfélig program lett, finom vacsorát főztem, érezzük jól magunkat, mondtam és kinyitottam a whiskys üveget. Isti furcsán nézett rám, mintha anyámat láttam volna. Felelemgette apámat is, mert időközben értesült a viselt dolgairól, de azért elfogadta a poharat, koccintottunk. Nehéz volt palástolnom, hogy nem nyelem le az erős italt, eltereltem a figyelmét, amúgy is kevesebb volt a poharamban, a tartalmát a mellettem álló pálma virágládájába öntöttem, és mire Istire néztem, neki se volt egy csepp ital sem a poharában. Újból töltöttem, közben kimentem a sültért a konyhába, mire visszajöttem a télikertbe, mert ott terítettem meg, Isti pohara már üres volt. Jó hangulatban beszélgettünk, fogyott az ital, de én semmi változást nem vettem észre jövődöbelimen, most már hajlottam arra, hogy elfogadjam a házassági ajánlatát.

Nagy esküvőt tartottunk, sokba került, de én boldogan adtam utolsó vasamat is erre az eseményre. A menyasszonytáncig minden jól ment, aztán észrevettem, hogy Isti egyre többet iszik, és egyre hangosabb. Legénybúcsút se tartott, hát most bepótolja, gondoltam. Hajnal felé megcsappantak a vendégek, Isti egyre kellemetlenebbül viselkedett, ordított rám, ekkor fölszaladtam a szobába, amit kibéreltünk, utánam szaladt és a hajamnál fogva akart visszakényszeríteni a vendéglőbe. Próbáltam csitítani, hiszen tudtam, ilyesmi előfordul esküvőn, nagy a stressz, és az alkohol is betesz. De Isti jól bírja az italt, ezt fel is hoztam neki. Hogyhogy bírom?, kérdezte ördögi kacajjal és nehezen artikulálva. Te nem vetted észre, hogy egy alkesz a barátod? Te, aki olyan családban nőttél fel? Hogyhogy alkesz?, kérdeztem, hiszen sose ittál. Azért nem ittam, szólt ordítva, de te le akartál itatni. Meg is itad, majdnem az egész üveget, szóltam, és nem volt semmi baj! Kicsit megtántorodott, és csak annyit nyögött ki, nem tűnt föl neked, hogy a télikertben mind a két pálma kiszáradt?

Meg akarta fogni a nyakamat, de összeecsuklott és a küszöbön elterült. Lementem a vendéglőbe, kinyitattam egy üveg whiskyt, és egyenesen az üvegből ittam. Jól esett. ■ ■ ■

Abafáy-Deák Csillag író, művészeti író. Kolozsváron szerzett bölcsészdiplomát, első írásai Abafáy Csillag álnéven jelentek meg. 1979-ben Németországba települt, a müncheni egyetem pszichológia szakán diplomázott. 1992 óta él Budapesten, prózát publikál, valamint a kortárs képzőművészetről rendszeresen közöl esszéket. 2013-ban Kölös Lajos társszerzővel megjelent *Fókuszváltás* című kötetük a kortárs képzőművészetről. 2015-ben a *Kötött pálya*, 2018-ban a *Nem könnyű szeretni*, 2020-ban a *Gyilkos karakterek* című novelláskötete a Parnasszus Kiadó gondozásában látott napvilágot.

A fülbevaló

fülbevaló

A gyémántköves ezüsfülbevalót az anyja Anna nénitől örökölte. Anna néni azon kevesek közé tartozott, akik a boldog békeidőkben születtek és személyes emlékekben őrizték meg azt a kort, ami a későbbi generációk számára már mitikus aranykornak tűnt. A fülbevaló mindig ott volt a fülében. Akkor is viselte, mikor halványkék, habos ruhában az Osztrák-Magyar Monarchia végnapjaiban az Andrássy úton sétálgatva megbámulták a tiszturak, akkor is viselte, mikor kitört az első világháború, és akkor is ott volt a fülében mikor elkapta a spanyolnáthát.

A második világháború idején is ott szikrázott a fülében, aztán végig a szovjet megszállás idején. Anna néni a vasfüggöny és a berlini fal leomlását már nem élte meg, éppen a történelemfordító események előtt egy évvel hunyt el. Anna néni tudta, hogy Zsókanak, Vilma anyjának tetszik a fülbevaló, így még akkor neki ígérte, mikor az húszévesen zongoraleckéket vett tőle, s az óra után szokásos teázások alatt elmerült Anna néni megelevenedett történelemkönyvében. Mikor az idős hölgy a kórházban meghalt, a fülbevaló akkor is ott volt a fülében. Nehéz volt megszerezni, mert valamelyik serény boncmester a hamvasztás előtt zsebre vágta a csillogó ékszert. A rokonok és ismerősök detektívmunkájának köszönhetően azonban a fülbevaló végül jogos örökséhez, Zsókához került, aki tizennyolcadik születésnapjára a lányának ajándékozta azokkal a boldog békeidőkről szóló történetekkel együtt, melyeket Anna nénitől hallott.

Vilma a tükör előtt állt. Egy nagy műanyag csattal feltűzte a haját, így kevésbé érezte elhanyagoltnak a külsejét. Bár hosszú, gesztenyebarna haját nem kellett gyakran vágni, lát szott, hogy már több hónapja nem járt fodrásznál. Bár a fodrász szalonok a Covid-19 járvány ellenére nyitva tartottak, jóval kevesebb volt a vendég. Sokan féltek, hogy éppen ott szedik össze a fertőzést. Nem így a svájci katasztrófaturizmus elszánt hívei, akik sportot űztek abból, hogy méregdrága repülőjeggyel Svédországba utazzanak, ahol a vendéglők, bárók, kávézók, és persze a fodrászszalonok sem zártak be. Néhány éjszakát eltöltöttek valamelyik luxushotelben, élvezték az életet, amit a svájci járványügyi intézkedések miatt ott-hon hiányoltak, s kipszolták a Facebookon, amint egy menő szalonban haját vágatnak, vagy egy zsúfolt bárban a koktéjjaikat kortyolgatják. Svédország a maga útját járta, s bár a fertőzöttek és halottak száma világviszonylatban is kiugróan magas volt, még maszkot sem kellett sehol hordani.

A tükörből ráillant az egyik gyémánt. Vajon Anna néni járt fodrászhoz a spanyolnátha idején? – merengett Vilma. Akkor háború is volt. Jöttek-mentek a katonák, hurcolták

a vírust. Budapesten a háború kezdetén még nagy élet folyt; zsúfolt kaszinók, bállok, éjszakai mulatozás, elvégre egyszer élünk. Furcsa lehetett, dekadens, gondolta. Aztán jött a spanyolnátha, meg a Tanácsköztársaság. Pár év alatt nemcsak a Monarchia hullott darabokra, hanem az emberek élete is. Órájára pillantott. Még volt egy kis ideje az online előadásig. A járvány miatt a lundi egyetem digitális oktatásra váltott, s ha nem akart félét ismételni, kénytelen volt ezeken az órákon részt venni. Nem volt könnyű ott hagyni Párizst, ahol már hat hónapja lakott cserediákként. Egy egész évet töltött volna a „fény városában” de az ottani egyetem nem tudta megszervezni a távoktatást, s a barátok is mind hazaszállingóztak, mikor a járvány kitört. Vilma nagyon hiányolta a párizsi forgatagot, a barátokat, lakótársait, de szerencsésnek mondhatta magát, hogy a lundi egyetem a félév közepén visszafogadta, így nem kellett évet ismételnie. Anyja hívta Budapestre, hogy lakjon nála, de a lány inkább Lundban maradt, s az apja házában, a padlásterben kialakított garzont választotta. Az egyetem is itt van Lundban, mondta az anyjának. Ennek a távoktatás idején nincs jelentősége, felelte Zsóka, de Vilma egyelőre maradni akart. Úgysem lehet most Budapesten sehova kimozdulni, és senkivel se lehet találkozni, sóhajtotta.

Pedig Lundban se nagyon mozgult ki. A városban nem voltak barátai, csak néhány egyetemi csoporttárs, akiket az előző évben ismert meg. Az anyjával minden nap beszélt facetime-on, az apjával, bár az thaiföldi feleségével a villában lakott, már hetek óta nem váltottak szót. Ez azelőtt is így volt, mindig is így volt. Mióta szülei elváltak, Vilma az apjával alig tartott kapcsolatot. Nem tudta, miről beszélgessen vele.

A párizsi csapat azonban hetente egyszer összejött a Skype-on. A két olasz lány, akivel együtt bérlték a tizennegyedik kerületi lakást, és egy francia, egy olasz, meg egy belga srác, akik szintén ugyanazt a programot végezték, amelyet Vilma. Szoros barátság szövődött köztük. Ők hatan zárt kört alkottak, melybe más nem férközhetett be. Sokat jelentett, hogy mikor beléptek a Skype-ra, látták is egymást, s majdnem olyan volt, mintha egy párizsi sörözőben vagy kávézóban csevegnének.

– Anyámnak be kell járnia a kórházba, de apám otthonról dolgozik. Egyébként csak akkor mehetünk ki, mikor kaját vásárolunk. Mindenki otthon ül karanténban.

– Mit is csinál az anyád?

– A szívsebészetet osztályvezető. Itt, Róma mellett az egyik kórházban, nem messze tőlünk.

– Svédországban mindenki odamegy, ahova akar és akkor, amikor akar... különutas járványstratégia...

– Oké... meglátjuk, ki nevet a végén.

– A svédek persze mindent jobban tudnak. Azaz, csak ők tudják, mi a tuti.

– Egy EU-s felmérés szerint a franciák és a svédek a legarrogánsabb nemzetek. A franciák szerint azért a legjobb minden Franciaországban mert francia, a svédek szerint azért náluk a legjobb minden, mert úgy a legjobb...

– Ne vedd magadra, Pierre...

– És te sem, Vilma...

– Én ugyan nem veszem magamra. Francia vagyok, de vak azért nem.

– Én se veszem. Különb is, én félig magyar vagyok. A magyarok pedig sajnos az EU fekete bárányai...

– Ugyan, tök jó lehet így. Egyrészt fekete bárány, másrészt a tuti tippek...

– Haha...

– Na de mégis, miféle felmérés az, ami nemzetekről beszél?

– Ajjaj...

– A svéd miniszterelnök is kiejtette száján e szót tegnapi beszédében.

– Gáz... Mi lesz így az Egyesült Európa-álommal?

– I have a dream... Trallala...

– De mégis, neked mi az álmod?

– Most a Cég. Ahova beadtam a pályázatot, és behívtak állásinterjúra. Persze csak zoomon. Lesz még egy forduló, de addig is kaptam egy mentort, aki felkészít.

– Hallottam róla, hogy a Cégnél a csajok, a színészbőrűek, meg akik nem heteroszexuálisok, segítséget kapnak, hogy minden esélyük meglegyen a második fordulóban.

– Az egyik haverom is jelentkezett, ő nem tartozik egyik kategóriába sem. Nem kapott felkészítést, és nem is vették fel.

– Gyerekek, az a legjobb, ha mind jelentkezünk a Céghez, és akkor együtt marad a csapat. Azt mondjuk majd, hogy mi poliamorik vagyunk, s akkor biztos a siker! – rikkantotta Paul, aki mellesleg homoszexuálisnak vallotta magát.

Paulnak még nem volt szexuális kapcsolata. Azzal se, aki állítólag a barátja volt. Gyerekes arca miatt, mely a korral sem változott, és furcsa arányú, szögletes testalkata miatt gátlásai voltak. Elmesélte, hogy gimnazista korában még érdekelték a csajok, de belátta, hogy ilyen külsővel esélye sincs náluk. A csapatból egyedül ő volt nyíltan vallásos, rendszeresen járt misére, és ő volt az, akire mindig számítani lehetett, ha valamelyiküknek segítségre volt szüksége.

Jean apja bankigazgató volt, de igen puritán életet éltek. Kocsijuk nem volt, az anyja nem követte az utolsó párizsi divatot, Jeannak csak egyetlen többéves laptopja volt, és igaz, hogy az egyik legjobb párizsi kerületben laktak, de a lakás kicsi volt és korszerűtlen. Ráadásul a járvány idején beköltözött hozzájuk szerb barátnője is, mivel a kollégiumot, ahol a lány lakott, bezárták.

Giovanni, a harmadik fiú a csapatból tetszett Vilmának, de nem tudott rajta eligazodni. Néha úgy tűnt, a fiú sem csak barátságot érez iránta, de érzelmeit nem mutatta ki egyértelműen. Vilma pedig nem akart csalódni, így ő sem lépett. Mikor a csapat Párizsból szétszéledt, úgy váltak el, hogy semmit nem tisztáztak. Azóta ugyan gyakran cseteltek, de ritkán váltottak csak ők ketten üzenetet. Megszokták, hogy üzeneteiket az egész csoporttal megosztják.

Vilma az ablaknál állt, és Giovannira gondolt. A szomszédos villa kertjét nézte, ahol mindig ugyanabban az időben játszott kint néhány kisebb-nagyobb gyerek. Több órán át képesek voltak a trambulinon ugrálni, megállás nélkül, és még szaltóztak is. Az ablakból a villával szomszédos, kétemeletes ház néhány lakására is rá lehetett látni. Kicsit távolabb volt ugyan a ház, de esténként lámpafénynél jól ki lehetett venni, ki mit csinál az ablakok mögött. Senki nem húzta le soha a redőnyt. A kétemeletes háztól jobbra, a sziklás domboldalban egy ösvény vezetett a közeli erdős területre. Vilma legalább kétnaponta legyalogolt néhány kilométert. Az erdőn túl egy kis tó volt, félig mocsaras. Addig ment el minden alkalommal, álldogált egy kicsit a tóparton, aztán egy másik úton hazagyalogolt. Szokásává vált, hogy útközben mindig pontosan ugyanazon a helyen, egy nagy sziklánál megállva, fotót készít az ösvényről. Már negyvenkilenc fénykép volt a mobiljában. Néha átlapozta őket. Ugyanaz a hely, ugyanazok a fák, bokrok. Minden ugyanaz, de mégsem ugyanolyan. Az első fotón még csak rügyeznek az ágak. A fény is más-más minden kattintásnál. Elhatározta, hogy egyszer sorozatot készít a képekből.

Minden ugyanaz. Ha nem is ugyanolyan. Semmi dinamika. Tetszhalott állapot. Az idő áll, gondolta, azóta áll, mióta kitört a járvány. Bár a Népegészségügyi Hatóság szerint az a legjobb, ha minden a szokásos kerékvágásban halad, elég, ha alaposan mossuk a kezünket, meg jó, ha másfél méteres távolságot tartunk egymástól, de nagyobb veszély nincs, mert például arra sincs bizonyíték, hogy a vírus a tárgyak felületén megtapadva érintés útján fertőzhet. És különben is, minél többet kapják el a betegséget, annál nagyobb az esély, hogy kialakul a nyájimmunitás. Sajnos hozzá kell szokni a gondolathoz, hogy néhány honfitársunktól el kell búcsúznunk, mondta a miniszterelnök, s itt főleg a hetven felettiekre, az idősoththonok lakóira meg a krónikus betegekre gondolt. A miniszterelnök eddig még soha nem szólt a nemzethez, és a tévében sem tartott beszédet. Most azonban mindenki megnézhetette, amint svéd lobogóval a háttérben, összekulcsolt kézzel, ujján jól látható jegygyűrűvel, s a helyzethez illő komolysággal a nemzethez szól. Hagyományos szimbólumok; nemzeti zászló, összekulcsolt kéz, jegygyűrű, gondolta a lány. Alaposan begyakorolt beszéd volt, előre meg volt tervezve minden apró mozdulat. A miniszterelnök feladata az volt, hogy nyugalmat sugározzon, de a szemén látszott, hogy feszült és feszélyezi a helyzetet. Vilma azt is megfigyelte, hogy ezúttal egyetlen EU-s zászló sincs a háttérben, csak svéd. A járvány miatt nincs karantén, gondolta, de tíz percre, a beszéd idejére, kiszabadultak olyan régen karanténba száműzött fogalmak, mint a nemzet, a család és egy kicsit még a hit is. A beszéd semmilyen kézzelfogható elemet nem tartalmazott. A kormány teljes mértékben a felelős hatóságokra hagyatkozott, s mindenkit a hatóságok iránti bizalomra buzdított. Vilma szerint a kormány szokás szerint hárította a felelősséget, majd diszkréten lelépett. Arra a hatóságok és az állam iránt táplált feltétlen bizalomra épített, melynek több évszázados hagyománya van Svédországban. Vilma politológiát tanult, s bár most kísérleti nyúltnak érzete magát, mégis kíváncsian figyelte a fejleményeket. A híreket nem nagyon követte, inkább a közösségi médiából szerzett információt. Lehangotha, hogy napi százöt-százöt-halálos áldozatról szólnak a jelentések, meg arról, hogy az egészségügy, mely amúgy is gyengén lábakon állt, nem bírja tovább a ránehezedő nyomást. Aggasztotta, hogy kapacitás hiányában nem tesztelik azokat, akik a betegség tüneteit fedezik fel magukon, érthetetlennek és cinikusnak tartotta, hogy semmilyen intézkedést nem hoznak a járvány megállítására.

Megszólalt a mobiltelefon az asztalon.

– Szia, Lasse vagyok, az apád.

– Heló!

– Minden rendben?

– Igen.

– Akkor jó. Holnap este mit csinálsz?

– Most semmit se lehet csinálni. Mit csinálnék?

– Gyere le hozzánk vacsorára. Lili főz valami thai kaját. Van kedved?

– Persze. Kösz. Hány órákor?

– Hétkor jó lesz?

– Jó.

– Akkor várunk.

Vilmát meglepte a meghívás, de örült neki. Lilivel eddig csak egyszer beszélt, néhány hónapja, mikor Párizsból hazaérkezett.

A gyerekek leszálltak a trambulinról, Vilma pedig a laptop elé ült, hogy részt vegyen az online egyetemi előadáson. Ült a gép előtt, de figyelme minduntalan elkalandozott. Arra gondolt, hogy mi lett volna, ha nem jön a járvány, és Párizsban marad. Vajon összejönnek Giovannival? Szórakozottan forgatta fülében a gyémántköves fülbevalót, s eszébe jutott, amit anyja mesélt Anna néniről meg az orosz tisztről. Az is egy be nem teljesült románc volt. Anna már a harmincas éveiben járt. Sosem lett belőle zongoraművész, pedig kivételes tehetség volt, a Zeneakadémiára járt, és Liszt Ferenc tanítványának a növendéke. Mikor a szovjet csapatok elfoglalták Budapestet, egy arisztokrata származású orosz tiszt kötött be hozzájuk. Finom modorú, jóvágású férfi. A család az ő jelenlétének köszönhetette, hogy elkerülte a katonák erőszakoskodását, brutalitását. Anna érezte, hogy a férfi nem közömbös iránta. Virággal, és háborús időkben nehezen hozzáférhető élelmiszerekkel kedveskedett. Esténként elbűvölve hallgatta a fiatal nő zongorajátékát, majd bokáját összezsápmagva kezét csókolt, s visszavonult a szobájába. Aztán eljött a nap, mikor távozott a sereg. A tiszt sokáig tartotta kezében Anna kezét, mielőtt szokás szerint udvariasan megcsókolta. Tekintetük egybefonódott. Miért nem lépték át azt a határt, amit mások átléptek volna? Anna néni soha nem ment férjhez. Miért lehetetlen néha tovább menni, széttörni a láthatatlan varázskört? – töprengett Vilma, és ismét Giovannin járt az esze.

Lili kitett magáért. Hamisítatlan thai vacsorát készített. Csípős, savanyú thom yum leves volt az első fogás, majd wokban sült csirkés pad thai következett, melynek ízvilágát babcsíra, pálmacukor, halolaj, különféle zöldségek és a tészta tetejére szórtogyoró, valamint a rácsepegtetett lime határozták meg. A desszert zselatinos kókuszcocktail volt. Vilma el volt ragadtatva, s egyik-másik étel elkészítési módjáról érdeklődött. Lili készségesen magyarázott, de nagyon nehezen fejezte ki magát. Vilma csodálkozott, hogy az asszony milyen rosszul beszéli a nyelvet, pedig már bő tíz éve Svédországban él. Legalább tizenöt évvel volt fiatalabb Vilma apjánál. Ez még nem is volt kirívó. Sok thaiföldi nő kötött házasságot akár húsz-harminc évvel idősebb svéd férfival, hogy a skandináv országban folytathassa életét. Lasse és Lili házassága nem tűnt érdekházasságnak. Vilma megfigyelte, hogy egymás iránti gyengédségük nem mesterkélte. Lili nem szegény családból származott, nem a jómódú férj volt neki az egyedüli kiút. Apja szállodát üzemeltetett Phuketben. Lili a hotel irodájában dolgozott. Lasse egyszer a svéd későőszből menekülve haverokkal egy hetet Thaiföldön töltött, s a szálloda egyik esti buliján ismerkedett meg Lilivel. Azután egyre sűrűbben látogatott Thaiföldre, egyedül. Szóba se jöhetett, hogy ezekre a kiruccanásokra a feleségét vagy a lányát is magával vigye. Zsóka sejtette, hogy van valami, vagy inkább valaki a magányos utazások hátterében. Nem lepte meg, mikor a férfi közölte, hogy válni akar. Az utóbbi években eléggé elhidegültek egymástól. Lasse mindig is kedvelte az egzotikumot, s egy idő után a magyar feleség már nem volt számára elég egzotikus. Vilma anyja pedig egyre felszínebbnek találta Lassét. Zavarta például, hogy a férfi képtelen a világban zajló eseményekről önálló véleményt formálni, és meg van győződve róla, hogy ami a vezető svéd médiákban megjelenik, az teljes mértékben objektív. A válás után Zsóka a lányával Budapestre költözött. Egy ismert civilszervezetnél kapott munkát. Vilma ekkor tizenkét éves volt. A gimnáziumot Magyarországon végezte, de egyetemi tanulmányait Svédor-

szágban kezdte el. Lasse rendelkezésére bocsátotta a garzont, és ki-ki élte a maga életét. Vilma sem igényelte, hogy ennél közelebbi kapcsolatba kerüljenek egymással. Ez volt az első alkalom, hogy az apja vacsorára hívta, pedig a párizsi kitérőn kívül Vilma végig Lundban töltötte egyetemi éveit.

– Szép a fülbevalód. Nem túl nagy gyémánt, de tiszta és értékes – mondta Lili.

– Antik darab – felelte Vilma. – Hosszú története van.

– Minden tárgynak hosszú története van – nevetett Lili.

Vilmát meglepte a válasz. Valahogy nem illett Lili szájába. Másnak képzelte Lilit. Olyan-nak, aki egyáltalán nem gondolkozik, hanem csak úgy van, és az apja életének tartozéka, mint például a villa berendezése.

– Látszik, hogy ez a kő sok bajtól mentette meg azt a nőt, akitől ezt az ékszert kaptad.

– Az anyámtól kaptam...

– De az anyád is kapta valakitől. Én annak a nőnek az életére gondolok. Betegségben, háborúban, nehéz időkben viselte, mindig vele volt. Ennek köszönheti az életét.

Ez már egy kicsit sok volt Vilmának. Érdekelték ugyan a drágakövek, de nem hitt abban, hogy bármi hatásuk lenne az ember életére. Lili mintha olvasott volna a gondolataiban.

– Ha nem hiszed, akkor is így van – mosolyodott el, és enyhén ferdevágású szeme sarkában huncut ráncok jelentek meg. Nem lehetett tudni, hogy komolyan beszél-e.

– Mindenesetre izgalmasak a drágakövek – bólintott Vilma. Nem akart belebonyolódni az ezotéria világába.

– Ez nem csak egy drágakő, ez varázsserejű kő – szögezte le határozottan Lili, majd más-
ra terelte a szót. Érezte, hogy Vilma szeretné lezárni a témát.

Lasse nagyokat ásított. Csak akkor élenkült fel egy kicsit, mikor a phuketi vegetáriánus fesztiválra terelődött a szó.

– Nagy a nyüzsi az utcákon, mint minden fesztiválon, énekelnek, táncolnak, vonulnak, de a legdurvább az, hogy sokan szándékosan átszúrják az arcukat törrel vagy nyárrsal, parázson sétálnak, és késekkel borított ágyon fekszenek. Saját szememmel láttam! – lendült bele Lasse.

– Hosszú a történetük ezeknek a szokásoknak is – sóhajtotta Lili, akit láthatólag zavart, hogy már ki tudja, hányszor esik szó erről az idegenek szemében bizarr egzotikumról.

– Én olvastam róla, nem kell nekem is elmesélned – mondta Vilma, hogy megmentse Lilit a magyarázkodástól. – De megyek is, késő van, és látom, Lasse már fáradt.

Mielőtt kilépett az ajtón, megköszönte a remek vacsorát, dicsérte a thai konyhát és Li-li szakácsművészetét.

– Gyere máskor is – szólott még utána a nő.

A járványról egy szót sem ejtettünk, gondolta Vilma mielőtt bebújt az ágyba. Mintha nem is létezne. Pedig a lányt egyre jobban nyugtalanította a helyzet. Tartott a fertőzéstől. Mivel a boltokban sem kellett maszkot viselni, igyekezett minél ritkábban vásárolni, hogy kerülje az olyan helyeket, ahol sok ember megfordul. Inkább kevesebbet evett, és néha kihagyott ezt-azt az étrendjéből. Napokig nem evett például húst vagy paradicsomot, vagy nem ivott tejet, mert éppen az nem volt otthon. Anyja tanácsára etanolos kendővel még le is fertőtlenítette a csomagolások felületét. De ő sem volt következetes. A párizsi barátokkal vagy az anyjával folytatott Skype- és FaceTime-beszélgetések nem pótolhatták a személyes találkozást. Így mikor néhány ismerőse az egyetemről társasjátékozni hívta, kapva kapott az alkalmon. Eredetileg a szabadban akartak leülni, de mivel szakadt az eső, egyikük lakásán találkoztak. Jó kis este volt, beszélgettek és klasszikus játékokkal szórakoztak.

Másnap délelőtt, mikor Vilma az ablak előtt állva a szomszédos kertben játszó gyerekeket nézte és Giovanniról merengett, közeledő szirénahangra lett figyelmes. Hamarosan fel is tűnt a kanyarban egy mentőautó. Vilma követte a tekintetével. Egyenesen a házuk felé tartott, majd a kapu előtt megállt. A sziréna elhallgatott, már csak a kék lámpa villogott. A kocsiból három védőfelszerelésbe bújt alak ugrott ki. Hátról kerek hordágyat emeltek elő, és sietősen a bejárat felé vették az irányt. Az ablakból nem lehetett a bejárat ajtó-
ra látni, de Vilma hallotta amint lent becsöngetnek. Pár perc telt csak el, s a kerek hordágyat már gurították is a kertkapu felé. Valaki feküdt rajta. Tetőtől-talpig műanyag védőzsákba bújtatva, arcán oxigénmaszk. Mikor a mentőautó szirénázva elrobogott, megszólalt a lány mobilja.

– Lili... Elvitték Lilit – ordította az apja. – És még csak nem is engedték, hogy vele menjek. A kórházba sem mehetek be hozzá – lihegte.

– Rosszul lett? – kérdezte sápadtan a lány.

– A vírus... Nem kapott levegőt... Ez a vírus... Mi lesz most?

Vilma szédült. Mély lélegzetet vett.

– Remélem, segítenek rajta... jobban lesz.

Nyomasztó két nap következett. Vilma többször is beszélt az apjával telefonon. Lilit lélegeztetőgépre tették, állítólag stabil az állapota, mondta Lasse.

A lány nem találta helyét. Körbe-körbe járt a lakásban, elhatározta, hogy rendet csinál a szekrényében, olvasni próbált, végül YouTube videókra kattintott, de sem egyik sem másik tevékenység nem kötötte le. Még azt is csak halogatta, hogy az anyját felhívja. Szinte paralizálta a tudat, hogy Lili talán elfertőzte. Bár tisztában volt vele, hogy a betegség tünetei csak pár nap után jelentkezhetnek, mégis figyelni kezdte magát, fáj-e a torka, a feje, a végtagjai. Többször is megmérte a lázát. Éjszaka le sem hunyta a szemét. Félt. Másnap este az ágyból csak felhívta az anyját. Zsóka a legnehezebb helyzetekben sem esett pánikba, s most is megőrizte lélekjelenlétét. Végigvette a lehetséges forгатókönyveket. Vilma kicsit megnyugodott. Elaludt.

A harmadik nap hajnalán Vilma szirénázásra ébredt. Kipattant az ágyból, s az ablakhoz futott. Egy mentőautó állt a ház előtt, a kék fény áttört a sötétben szitáló esőn.

A lány látta amint a védőruhába bújt mentősök a kerekeshordággal a kertkapu felé sietnek. Az apám, hasított belé, és reflexszerűen forгатni kezdte fülében a gyémántkőves fülbevalót. Tekintetével követte a mentőautót, míg az eltűnt a kanyarban. Később nem emlékezett rá, meddig állt némán az ablaknál, de már teljesen világos volt, mikor elindult a konyhába, hogy teát főzzön. ■ ■ ■

Lipcsey Emőke Budapesten született. Egerben magyar–történelem szakos tanári diplomát, Rueil-Malmaisonban orgonista, Göteborgban bölcsész, majd számítógéptudományok diplomákat kapott. A párizsi Magyar Műhely avantgárd irodalmi-művészeti folyóirat köréből indult. Rendszeresen publikál képzőművészeti, verseket, prózai műveket, valamint számítógépes hangköltsészeti és vizuális művekkel kísérletezik. Az utóbbi években főleg a regényírás felé fordult. Legújabb regénye, *A vadnyúl bukfcencet vet* (Kortárs, Budapest, 2017) svéd változata 2020 januárjában jelenik meg. Szépirói munkássága mellett műfordítással, újságírással és svéd–magyar kulturális csereprogramok szervezésével is foglalkozik. Jelenleg Svédországban él.

A világvége egy pont egyes változat

hajó a sötétben

elveszett térképbiztonság
semelyik tovatűnő part
nem ismerős
csak a Bikini vonalára emlékszem
egybefolyó városfények
minden csillagtájékozódási ponton
halvány bizonytalan
csőbehúzó lidércfény

elhalt állatok romló árnyékai
a sziklák
egyszerű partok
elválnak az élesedő halál nyakán
gallérok a homokvárak
mindben géppuskafészek

marcona gyilokgépek kúsznak ott
tegnapi labdázó lányok apró talpnyoma
mentén
bakancsrece a hír
támadás
egy elveszett part
és annak szembe érő vize
ez a hajó rakományon

vihardarak magasából látható az olajfolt
nem emlékeznek rám a partvonalak
nappal
és az éjjelt sem látni

merre van kiindulásnak hitt kikötőm

orion

egy hópehely miniatűr cicomái
az Orion csillagkép mélységobjektumai
gázköd madárszárny végén toll
jegecült kristály mind tökély
mind tévedés játék
eszköz a tökéletes bemutatóhoz

úrtávcsövet mikroszkópot
tér idő mozgást
modellező gépet
fabrikálni kell ehhez

benne lenni a megfagyó vízatomb
kidíszítésében
elsimítani rakoncátlan gázködöt
az égi egyenlítőn
vagy csak eltemetni lehullott madarat
levélerezetű tájnak hitt
árnyékok alá

mindez
hó csillanás meteorraj gyújtópontok izzása
tapintott toll sercegés

adnak keretet
a félelemnek
eszköz felesleges mit sem ér
nem mérhető nem érhető

egy gondos átverés illúzió és fejlődéselmélet
lenyomataként
keresem a teremtésnek
egy biztos jelét

egy számokkal talán leírható rendszer
végtelen önmagát elmorzsoló
pillanatát láthatom csak az egész helyett

cicomák gomolygás sercenés
minden díszem mozgásom zajom

minden bonyolultabb nálam
egy most fagyó olvadó hópehely is

dzseniferlávrensz csillagképe

erről nem az jut eszedbe milyen volt
szőkesége mi
és akkor nézd meg ezt a képet
ja te megtanultad amúgy memoriternek
én nem egy frászt matekból készültem de
aztán azt se

az a dekoltázs anyám ringatja a képernyőt

atyaúristen mégis hogy lehet ilyen
kurva jó nő ez a dzseniferlávrensz te Tibi
rendesen feszít a gatyám

ugyanezt így látja Tibi is
az egész plazmafelület hullámszik előtt
tisztára kitoltak magukkal
mindennap délután leülnek Tibi meg Dzsó
és ez megy mióta bekövétk az oldalát
régén az iskola klozeton zsebből kirángatott
malacképeknek volt divatja
most csak surransz a virtuálban
már ott is van már vár
a már áll a kamasz fejét nekiszorítva
a tejfehér ablaküvegnek
s pereg fut a program
naponta többször hoznak új fotót tiktok
videót róla
lehull az emberről a ruha ha látja
és nézi és imádja
ezt a dzseniferlávrensz nevű lányt

láttad ezt és mutatják is vizes bikiniben
állati ösztön ébred a nagyszünetben
mobilozó kamaszfiúk ágyékában kétezer
watton szól
a vágy
látják a sok nagyestélyit little black cuccot
koktélrucit
legvadabbak a kád jelenetek
bal melle fölött az anyajegyek rajzolta
csillagkép

istenem de leszállnék ott látod mintha öt
csillag
én rajta mint úrhajós
micsoda tejútrendszer tudnák én tudnál
frászt
és azt láttad te is ugye hagyjál már

és becsengetnek a nagyszünet végén
kikapcsolnak
az érintőképernyős felületek lelohadnak
a vágyak
dzseniferlávrensze messze van

az osztályban egy csaj se hasonlít rá
egy csaj se
ezek keszegek és a hajuk kóc
se fenék se mell se semmi izé
el se lehet képzelni
fogszabályozóssal csókolózni
inkább vegyük át a memoritert
milyen volt szőkesége
dzseniferlávrensz

látvány fél évszázad után

biztosan tudom semmire sem
úgy emlékszem ötvennégy évvel ez előttről
anyám epeműtétje miatt
mint mások mi
hárman a testvérek
apánk felügyelt
vártuk anyánkat
haza alig harminc kilométer a kórház

közben a tévében Buzz Aldrin
szelfizett az űrben
sorrendet tudva meggyilkolt
J. F. Kennedy után Johnson az elnök
a szomszédban
Pista bácsi az olasz frontot átkozza
cavernákban szerzett masszív reumát
éjjelente ordítva járkál a kertben
így mesélték

mégis emlékszem
erre az ordításra
én is sokat üvöltöttem
nem volt kéznél
anyám
epeműtétjével felborul a betegszállító
félni fog míg él abban
az enyhe ívű kanyarban
becsukja szemét elfordul
nézi milyen az erdő
meredek szélén a kis cigánytemető
mindenszentekkor kivilágítva
riadt Krisztusok
látom
korhadnak minden fakereszten
nincs pénz márványra
az emlékezet kitart
vagy
elmúlik úgy ahogy
ki meddig bírja
a hegyoldalt az erdővel
kanyarral
együtt múlunk el

úrhajósok amerikai elnökök
bélyegre nyomott arcú
kommunista párt első titkárok
pénzre finom rajzolattal megörökített
forradalmárok
partizánok kalászkévék olajfinomítók
nagyanyám

minden unokájának
egy ropogós piros hasú ötvenest
ha olcsó kis húsvéti locsolóverssel
olcsóbb pacsulival megöntöztük
el ne hervadjon

kókadt volt
folyton szomorú varjú
berliner kendőbe burkolt templom
állt a nagyapa sírjánál
ráigazított virágok
azok simogatják

elképzelek mindent
én nem emlékezhetek
semmire
olyan közel van
a most

meg a semmibe csúszott alakok
pillanatonként változók
így határozzák életet feledést
bekoptatott rutinos létechnika elemek közé

haragszom a télre
Pista bácsi reumája épp kiújul
ordít nem tudunk aludni
apámtól tapintatos
szellentések taszítanak
senki nem megy át a szomszédba veszekedni
miért múlik el az az ötvennégy
évvel ezelőtt

A követ minden követ követ

Előzmények

Hogyan kerültem ide? Amikor annak idején, 1978-ban Maurice Paléologue könyvét, *A cárok Oroszországát* fordítottam, egyetlen pillanatra sem gondoltam arra, hogy egykor majd olyan pozícióba kerülhetek, mint Paléologue, aki hazája nagykövete volt Szentpétervárott a legizgalmasabb történelmi időszakban, 1914-től 1917-ig. Történetéből akkor az érdekelt elsősorban, hogy vajon kikerülhetetlen volt-e az, ami az első világháború után bekövetkezett, vagyis Magyarország megcsonkítása.

Megismersz? Ezt Antall József kérdezi tőlem 1984 szeptemberében a Ferihegyi repülőtéren. A Santa Barbarába készülő Kodolányi családot kísértük ki, Antall az ugyancsak Amerikába tartó Jeszenszky Gézáékat. – Ezt talán inkább nekem kellene kérdezniem, tanár úr – felelem kissé zavarban. A Toldy Ferenc Gimnáziumba jártam 1954-től 1958-ig. Harmadikos voltam, amikor október 23-án, ebéd után, együtt mentünk ki osztálytársaimmal a Bem térre, ahová akkor még csak közeledett a tüntető menet. A filmhíradó fel is vett bennünket; akkoriban hetente készült, minden film előtt levetítették, a miénk persze már nem kerülhetett adásba. Máig sem tudom, megőrizték-e, láthatók vagyunk-e azon a szép októberi délutánon.

1957. március 15-én igazgatónk, Korenchy Lajos mondott ünnepi beszédet a díszteremben. Amikor, beszéde közepe táján, a szocializmus szót kiejtette, olyan fenyegető moraj tört föl a teremben, hogy ijedten megtorpant, azután magasabbra sebességre kapcsolva, másra tért, úgy folytatta. A tanév végén a tanári kar felét eltávolították, köztük Jávor Albertet, szeretett osztályfőnökünket, s jöttek az újak, Komlós Gyula, Féja Endre, Antall József. Antall, akit büntetésből helyeztek át az Eötvösből, hamar az iskola legnépszerűbb tanára lett, mindenki ismerte, azok is, mint én, akiket nem tanított.

Fordítva is igaz, ő is ismert mindenkit, azokat is, akiket nem tanított. Persze ismerte apámat, aki előzőleg a Rákócziánumban volt igazgató, majd 1957-től egyszerűen tanár a Júranyiban, s ismerte keresztapámat, Gyergyai Albertet, akiről később azt mondta nekem: az egyetlen tanár volt az egyetemen az ötvenes évek elején, akivel úgy beszélgethetett, hogy nem kellett vigyáznia arra, hogy mit mond. Huszonhat év telt el 1958 óta, amikor Antall Józsefet Ferihegyen viszont láttam, váltottunk néhány szót, azután ment mindegyikünk a maga útjára. Én pár nappal később vissza Párizsba, ahol már harmadik éve működtem vendégtanárként a Sorbonne Nouvelle egyetemen. Újabb négy és fél év telt el Ferihegy után, amikor 1989 februárjában, egy vasárnap délután telefonon kerestem. Úgy beszélt, mintha

napi kapcsolatban lennénk. Megalakul, mondta, az *Emberi Jogok Ligájának* magyar tagozata, arra kér, legyek ott egy héttel rá az alakuló ülésen, mert szerepet szán nekem a létrehozandó szervezetben. Meghökkenett, de ugyanakkor örömmel töltött el a kérés. Nem sokkal előbb fordítottam magyarra Montesquieu pazar esszéjét, *A rómaiak nagyságának és hanyatlásának okairól* címűt, amely meggyőzően bizonyítja, hogy az egyetlen élhető politikai rendszer a hatalmi ágak megosztásán alapuló demokrácia. Akkoriban olvastam Alexis Tocqueville idevágó, a demokrácia mibenlétét elemző esszéjét, *A demokrácia Amerikában* címűt, s Szekfű Gyula *Három nemzedékét*, amelyből azt a tanulságot szűrtem le, hogy az a szisztéma, amely a gyűlöletre alapozza ideológiáját, előbb-utóbb halálra van ítélve. Vagyis idejét láttam, hogy részt vegyek a változásokért kiálló mozgalomban.

Az alakuló ülésre rá következő vasárnap az Orvostörténeti Múzeumban, Antall munkahelyén került sor. Antall maga csak elnökségi tag kívánt lenni, Csoóri Sándor lett az elnök, Göncz Árpád és Vásárhelyi Miklós a két alelnök, s jómagam, Antall javaslatára, a főtitkár. Funkciót kapott még Boross Péter, az elnökség tagja lett Mészöly Miklós, Illyés Mária, Kodolányi Gyula, Entz Géza. Két franciaországi magyar is ott volt az alakuló összejövetelen, Philippovich Tamás és Tar Pál. Tar gimnáziumi osztálytársa volt Antallnak. Amint hamarosan megtudtam: egy harmadik barátjukkal, Kiss Györggyel ők alkották a nevezetes aktriót.

Antall nemsokára újabb szervezetet hívott életre, az *Európa Mozgalom* magyar tagozatát, ahová megint meghívott, ezúttal elnökségi tagnak. Ebbe a szervezetbe bevonta, többek közt, Mécs Imrét és Balázs Pétert is. De a két egyesület pár hónap alatt kiüresedett, mert tagjaik nagy részét elszippantották az újonnan létrejött ellenzéki pártok, elsősorban az MDF és az SzDSz.

1989 februárjában éppen Párizsban voltam egy konferencián, amikor Pozsgay Imre bejelentette az egypártrendszer végét, s kimondta, hogy szabad választások következnek. Em-lékszem pontosan a jelenetre, a rue Bonaparte-on sétáltunk Hazai Györggyel, ott vettem meg a *Le Monde*-ot, amely a szenzációs hírt közölte. Májusban elmentünk Anikóval arra az esztergomi gyűlésre, amelyet az MDF szervezett a Duna eltérítése elleni tiltakozásként. Akadt néhány értelmes előadás, de az általános színvonal nem volt túlságosan biztató. Az egyik szervező Kodolányi Gyula volt, aki – előtte, utána – többször is hívott, vegyünk részt azokban az akciókban, melyeket az MDF szervez. Egészen addig, míg magam kezdeményeztem egyet: próbáljuk felhívni a legfőbb francia politikusok figyelmét arra a rettenetre, ami Erdélyben készül. A fékevesztett Ceaușescu szisztematizációja a falvak elsorvasztását tervezte, a falusi lakosság városi panelekbe terelését, a térség életének radikális átalakítását.

Kilenc levelet fogalmaztam meg, nagyjából azonos szöveggel, az emberi jogok durva megsértésének nevezve azt, ami Romániában történik. Hárman írtuk alá a leveleket, Joó Rudolf, az MDF külügyi bizottságának vezetője, Kodolányi Gyula és jómagam. A címzettek közt volt Pierre Mauroy szocialista párti volt miniszterelnök, több miniszter, Georges Marchais, a kommunista párt főtitkára és néhány jobbközép politikus. De hogyan juttassuk el tiltakozásunkat a címzetteknek? Sikerült kapcsolatba lépniünk Jean-Pierre Lafosse követségi első tanácsossal, aki vállalta, hogy célba juttatja a leveleket. Meg is tette.

Kilencből hárman feleltek. A volt miniszterelnök Mauroy, politikusi karrierje előtt történelem–földrajz szakos tanár, Budapest helyett Bukarestbe címezte semmitmondó válaszáat. Értő, rokonszenvező levelet küldött François Léotard, a jobbközép Parti Républicain elnöke, és a kommunista Georges Marchais. Marchais levelét, mint utóbb megtudtam, jó ismerősünk, a Párizsban magyar szakra járó Henri Toulouze fogalmazta.

Közben megkezdődtek a kerekasztal tárgyalások. Az MDF elnöke még Bíró Zoltán volt, de a párt nevében már Szabad György és Antall József tárgyalt. Mint franciául tudót megkerestek olykor francia rádiósok, televíziósok; egy nyári késő délután Szabadot hívtam föl, mondja el, mi történt aznap, hogy azután elmondhassam a rádióriporternek. Szeptember elején Norvégiában vettem részt egy nemzetközi irodalomkritikusi konferencián, a norvég kollégák lelkesen kommentálták a Magyarországról érkező híreket. Pesten azt beszélik, mondta Szabolcsi Miklós, akivel együtt képviseltem a magyar kritikát, hogy Antall lesz a miniszterelnök. Lehetséges, mondtam, mert nekem fogalmam sem volt róla, hogy ez készül; de végül Szabolcsinak lett igaza.

Megalakult az MDF külügyi bizottsága, eleinte Joó Rudolf irányította, később azután Jeszenszky Géza, tagja lett Bollobás Enikő, Kodolányi Gyula, Gergely András, Granasztói

György, Erdődy Gábor, Kiss Gy. Csaba, Csuday Csaba. Októberben Antallt választották meg az MDF elnökévé. Záporoztak a meghívások, Granasztói az olasz Szocialista Párt kongresszusán képviselte a Fórumot, magam a Liberális Internacionálé párizsi kongresszusán, ahová az MDF-en kívül meghívást kapott az SzDSz, a Fidesz, sőt még a Független Kisgazdapárt is. Antall aztán próbált rendet tenni ezen a területen is, deklarálta, hogy a nyugat-európai kereszténydemokrata és konzervatív pártok a Fórum valódi szövetségesei.

Jöttek egymás után Pestre a vezető jobbközép francia politikusok, Jacques Godfrain, Charles Millon, Louis Jung szenátor, Alain Juppé, Nicolas Sarkozy, Valéry Giscard d'Estaing; mire nagykövet lettem, nagy részüket már személyesen ismertem. Mint ahogyan a kormányon lévő szocialistákat is, a Budapesten járók, Roland Dumas, Pierre Joxe az ellenzékkal is találkozni kívántak, ezekre a találkozókra a nagykövet asszony, Christiane Malitchenko Csaba utcai rezidenciáján került sor. A közvetítő Jean-Pierre Lafosse volt, akivel jó barátságba kerültem. A rezidenciára magyar részről többnyire ugyanazok voltak hivatalosak: Antall József, Tamás Gáspár Miklós, a kisgazda Ravasz Károly, a szociáldemokrata Petrasovits Anna, a fideszes Rockenbauer Zoltán. Azt hallottam a többiektől, mondta nekem Jacques Faure, a miniszterét, Dumas-t kísérő külügyminisztériumi főosztályvezető, hogy magukat Pozsgay Imre pénzeli. Mutatom Önnek a tárcámat, főosztályvezető úr, feleltem, mindjárt meglátja, hogyan állunk anyagiilag. Csehül állunk. Közben Pierre Joxe-nál Tamás Gáspár Miklós próbálkozott. Az ötödik kerület, a Belváros képviselője leszek, mondta neki, s köztudomású, folytatta, hogy hagyományosan az itt megválasztott képviselők közül került ki a magyar miniszterelnök. De Joxe végig sem hallgatta, már Antall felé tartott, vele kívánt eszmét cserélni.

Decemberben Alain Juppé, az RPR főtitkára érkezett Budapestre. Ekkor tűnt fel Antall környezetében Kiss György, a hajdani piarista osztálytárs, aki afféle kabinetfőnöki teendőket látott el az MDF elnöke körül. Januárban a lakásunkon, nagy társasággal ünnepeltük ötvenedik születésnapomat. Új francia nagykövet érkezett, Pierre Brochand, hogy előkészítse Mitterrand látogatását. Antall Józseffel együtt kerestük fel a Lendvay utcában. A Bem térről indultunk Antall ütött-kopott kék Ladáján; a jövőendő miniszterelnök kinyitotta számomra a jobboldali ajtót, s csak akkor ült be a kocsiba, amikor én már elhelyezkedtem. Udvarias volt mindig, természetesen, magától értetődően. Brochand meghökkenően hallgatta az 1941–42-ben Németországból megszökött és Magyarországon menedéjgot kapott francia hadifogoly tisztek történetét, akiket a Belügyminisztériumban szolgáló idősebb Antall József Balatonbogláron helyezett el; a tizenegy esztendőes ifjabb Antall maga is ott volt azon a július 14-i ünnepségen, ahol felhúzták a francia lobogót. Antall, mint tárgyalásain mindig, megadta az alaphangot, Brochand azontúl esküdött rá.

Februárban, Granasztóival együtt, az RPR kongresszusán vettem részt Le Bourget-ban. Közeledtek az első szabad választások. Lafosse, akivel rendszeresen eszmét cseréltünk, folyton arról faggatott, ki fog vajon nyerni. A helyzet nem volt egyértelmű, az őszi négykérdéses népszavazással az SzDSz erőre kapott, s tudni lehetett, hogy az amerikaiak, az angolok, talán a németek is, teljes erővel a liberálisok szekerét tolják. Soros György is besegített, jótekhony akcióival egyértelműen az SzDSz-t és a Fideszt támogatta. A fórumosok kishitűek voltak, egy összejövetelen a Selyemgombolyítóban, a Gallupot képviselő Hankiss Elemér hiába győzködte a jelenlevőket, hogy van esélye az MDF-nek. Ha tévedsz, és én miattad téves előrejelzést küldök a kormánynomnak, mondta nekem Lafosse, félig tréfásan, félig dühösen, akkor engem kirúgnak, és annak te leszel az oka. A francia követség volt ugyanis az egyedüli a nyugat-európai követségek közül, amelyik nem a liberálisok győzelmét jelezte kormányának.

Iszonyú tempóban követték egymást az események. 1990 áprilisában az MDF megnyerte a választásokat, a kisgazdákkal és a kereszténydemokratákkal többséget alkotott az országgyűlésben. Ahogyan Szabolcsi megjósolta, Antall kapott kormányalakítási megbízást.

1989 őszén megpályáztam a párizsi Magyar Intézet igazgatói állását. A pályázatról döntő hét tagú bírálóbizottság egyhangúan engem választott ki. Novemberben a török nagykövetség fogadásán Rátkai Ferenc kulturális miniszterhelyettes félrevont, s figyelmeztetett: Horn Gyula – akkor külügyminiszter volt – nagyon haragszik rád. Sejtelmem sem volt, s azóta sem tudtam meg, hogy vajon miért. Kiss Gy. Csaba, amikor elűjsárgoltam neki az igazgatói pályázat megnyerését, letorkolt; te nem igazgató leszel Párizsban, hanem nagy-

követ. Az áprilisi választások után valóban elkezdődtek a tervezgetések, hogy a fórumosok közül ki milyen feladatot kaphat a kormányalakítás után. Jeszenszky Géza lakásán Kodolányi Gyulával együtt hármásban tanakodtunk azon, hogy ki mire lehet alkalmas. Antall gyakran emlegette a negyven huszár metaforát, hogy ugyanis rettentően kevesen vagyunk, de – körbe-körbe vonulva – úgy kell tennünk, mintha mindenütt ott lennénk.

Akadtak ebből kifolyólag groteszk jelenetek. Bár elsősorban a külkapcsolatokkal foglalkoztam, mint egyetemi ember olykor oktatási ügyekben is képviseltem az MDF-et. Így például ott voltam februárban a Művelődési Minisztériumban azon a megbeszélésen, ahol a Világbank két küldöttje azt magyarázta Manherz Károly miniszterhelyettesnek és csapatának, hogyan kellene észszerűsíteni a felsőoktatást azoknak a szakoknak a kiiktatásával, amelyek kevés hallgatót fogadnak, és amelyek működtetése így nem gazdaságos. A pénzügyi bürokraták ostobasága, vettem észre, független a politikai rendszerek minőségétől. A választások után, de még a kormányalakítás előtt megkezdődtek az ilyenkor szokásos átadások-átvételek. A művelődési minisztérium átvételére a miniszterelnök Kulin Ferencet jelölte ki. Kulin körülnézett a Bem téri székházban, s minthogy útjába akadtam, engem kért meg, kísérem el a Szalay utcába, ahol már vár ránk a miniszter. Glatz Ferenc a miniszteri tárgyalóban fogadott bennünket, helyettesei (köztük egyetemi évfolyamtársam és jó kollegám, Pusztai Ferenc) társaságában, a hosszú asztalon vaskos dossziék sokasága. A miniszter ünnepélyesen átadta, Kulin pár szóval köszönetet mondott, s jelképesen átvette. De végül nem ő lett az Antall-kormány minisztere, más feladatot kapott, méghozzá az Országgyűlésben.

Egy verőfényes májusi vasárnapon Illyésékhez voltunk hivatalosak kora délután. Az emeleti őrjási könyvtárszobában Kodolányi Gyula várt bennünket, ott volt már Lengyel László és Gombár Csaba, vártuk Antallt. Antall Jeszenszkyvel érkezett, előtte az Apponyi téri lakásban, ahol még, fiatal házasként, maga Antall is lakott, együtt ebédelték. Kimentünk a teraszra, ahonnet pazar kilátás nyílik a Dunára és a városra; Jeszenszky félrevont. Az ebédnél arról beszélünk, mondta, hogy Jóska téged kérne föl művelődésügyi miniszternek. Meghökkenstem, és villámgyorsan végig gondoltam, vállalható volna-e a feladat. A kulturális szféra annyira megosztott, hogy bármiféle intézkedés beleütközne a kisebbség, vagy akár a többség akaratába. Az oktatási rendszerekhez pedig, bár az évek során tanítottam általános iskolában, gimnáziumban és egyetemen is, rendszerszinten igazából nem értek. Légy szíves, mondd meg neki, feleltem, hogy nem tudnám vállalni, inkább foglalkoznék azzal, amivel most már közel egy éve, a megújításra váró francia kapcsolatokkal. Antall végül Csoóri Sándor javaslatára Andrásfalvy Bertalan néprajztudóst nevezte ki művelődési miniszterré.

Június elején a kormány nagykövetnek jelölt Franciaországba. Az Országgyűlés külügyi bizottsága hallgatott meg, a Bécsbe jelölt Hunkár Dénes után. Horn Gyula volt a bizottság elnöke. Láthatóan nem nagyon tetszett neki, amit elmondtam, t.i., hogy egyrészt Trianon, másrészt a kommunista időszak pangásos évei után új alapra kell helyeznünk a magyar-francia kapcsolatokat. Az MDF-eseken kívül az SzDSz képviselő Tamás Gáspár Miklós támogatta kinevezésemet, mintha a politikai különbségeket felülírná, ami közös bennünk, a human kultúra iránti elkötelezettségünk. A tanév végétől fogva teljes munkaidőben bejártam a Külügyminisztériumba, próbáltam előkészíteni párizsi tevékenységemet. Pierre Brochand meghívott, töltsék el vele a Lendvay utcai nagykövetségen egy teljes napot; áttekintettünk minden témát, ami a kétoldalú kapcsolatban fontosnak mutatkozhatott. Fölkerestem az újdonsült minisztereket. A honvédelmi miniszter, Für Lajos, visszaküldte a látogatónak kávé és vizet kínáló titkárnőjét; inkább fröccsöznék egyet a barátommal, mondta. Horváth Balázs belügyminiszter a mennyezetre mutogatott, amikor beszélgetni kezdtünk, mintha azt jelezné, lehallgatnak bennünket. Nem tudom, igaza volt-e. Boross Péter, aki államtitkári rangban a titkosszolgálatokat felügyelte, telefont kapott a miniszterelnöktől; alig beszélünk öt percet, felugrott és rohant át a Parlamentbe.

A köztársasági elnök augusztus elején ünnepélyes körülmények közepette adta át az új nagyköveteknek a megbízó levelet. Augusztus közepén egy hétre Párizsba utaztunk, hogy saját szemünkkel lássuk, milyen körülmények várnak ránk. A kinn töltött egy hét alatt találkoztam, a Magyar Intézet nagytermében, a párizsi magyarokkal, és együtt vacsoráztunk a híres Cousteau kapitánnyal, aki egy Magyarországra tervezett filmezés engedélyezési ügyében várt tőlem segítséget. Egy tengeri halakra specializálódott étterem teraszán ültünk a Boulevard des Italiens-en, a kapitány ontotta az anekdotákat, és egész este ugratta

a kulturális intézetet vezető Pataki Pált, aki nem bírta a halszagot, de a tenger gyümölcseit sem, és inkább galambcombót rendelt magának. Nem először tapasztaltam, mennyire kulcskérdés a legtöbb francia számára minden étkezés; az ebédet vagy a vacsorát gondosan meg kell komponálni, és ideális körülményeket, szépen terített asztalt kell hozzá biztosítani, a borok kiválasztása is időt és körütekintést kíván. Cousteau vacsoráján természetesen száraz fehérét ittunk, az előételhez Chardonnay-t, a rostos sült naphalhoz pedig elzászi rizlinget. Jacques Cousteau, a világhírű óceánkutató, számos nálunk is ismert könyv szerzője, Magyarországon is játszott film alkotója nyolcvan éves volt akkor, de teli energiával, tettvággyal. Egy jó tanáccsal búcsúzott: most új helyzet jött létre, vagyis most kell változtatni a dolgokon, mondta, a magyaroknak két évük van erre, mert utána már minden változtatni akarást legyőz, mondta, a létező elmeszesedett struktúrák tehetetlensége, nehézkedési ereje.

A költözés szeptember elejére maradt. A nagyobb darabokat a rendszeres teherszállító vitte, de még így is alaposan megtelt a Ford Orion, amivel mi magunk a két napos útra elindultunk. Az első este Zusmarshausenben, a gyönyörű bajor kisvárosban álltunk meg. Másnap reggelre a bal hátsó kerék teljesen leeresztett. Használhatatlan volt, újat kellett venni, fölrakatni, késéssel indultunk tovább. De talán szerencsénk volt a késlekedéssel, mert simán haladtunk, Stuttgart környékén elmaradtak a szokásos dugók, a francia autópályán pedig már akadálytalanul haladtunk Párizs felé. ■ ■ ■

Igaza volt-e Nietzschének?

1990 májusában Budapestre érkezett Catherine Lalumière, az Európai Tanács főtitkára. A Várban, a Hiltonban szállt meg, ott kerestük fel az MDF képviselőjében Szabad György és jómagam. A Strasbourg-ban székelő szervezet közgyűlését a tagországok által delegált parlamenti képviselők alkotják. Feladatuk a jogállamisággal kapcsolatos kérdések vizsgálata, vagyis a Tanács tagjainak, az európai demokratikus államoknak a folyamatos ellenőrzése. 1949-ben jött létre ez a szervezet, melynek a kommunista országok természetesen nem lehettek a tagjai. Az 1989-es változásokkal azonban fordult a helyzet, több ország, így Magyarország képviselőit is meghívták, egyelőre csak megfigyelőnek a Tanács közgyűlésére.

Az Európai Tanács látszólag kevés súllyal bír az olyan komoly szervezetekhez képest, mint a katonai szövetség NATO vagy a gazdasági-politikai jellegű Unió. De ha jobban megnézzük, van a Tanácsnak két olyan leágazása, amely komoly befolyást biztosít számára: az Emberi Jogok Bírósága az egyik, a jogalkotással kapcsolatos problémákat vizsgáló Velencei Bizottság a másik. Akárhogyan is, az átalakulóban lévő Magyarország abban bízott, hogy hamarosan felvehetik az Európai Tanácsba.

1989 júliusában magam is jártam Strasbourg-ban, bekuklanthattam, de akkor csak mint néző, a Tanács közgyűlésének ülésére. Ezt az utat Joó Rudolf, akkor az MDF külügyi bizottságának vezetője szervezte meg, néhány magyar emigráns segítségével. Pontosabban, tudván, hogy júliusban magánlátogatásra Párizsba készülök, megkért arra, szakítsam meg az utamat egy-két napra Strasbourg-ban, hogy beletekinthessek a Tanács működésébe. Megálltunk Münchenben, onnét Radnóczy Antallal mentünk tovább. Radnóczy, hajdani vezérkari tiszt, útközben azt magyarázta nekem, hogy mi magyarok katonai szempontból kedvező helyzetben vagyunk, szemben a lengyelekkel, ugyanis a nagy vonulásokhoz tér kell, a tömegek mozgatásához széles folyosó, vagyis a napoléoni, a hitleri, a sztálini nyugat-kelet vagy kelet-nyugat irányú özőnlés a lengyel síkságot választja mindig, a Kárpátokkal körbefogott Magyarországot soha.

Strasbourg-ban egy másik magyar emigráns, Bakonyi József várt, ő vitt be az Európai Tanács épületébe. Benn voltunk, de igazán érdemlegeset nem tudtam meg a szervezet működéséről. Találkoztam a megfigyelőként kiutazott magyar képviselőkkel; de ők még a népi demokrácia utolsó parlamentjének küldöttjeiként voltak jelen. Vagyis semmi komoly. Annál komolyabb volt viszont a főtitkárral való budapesti találkozó.

Szabad György ennek a korszaknak az egyik leglátványosabb figurája. Kiváló történész, a reformkor kutatója, aki a szokásos Széchenyi versus Kossuth vitában egyértelműen Kossuth mellett tette le a voksot. Ismertem jól az egyetemről, elsősorban a kari tanács üléséről, ahol minden alkalmat megragadott, hogy hallassa szavát. Méghozzá kutatói témájának, a reformkornak a modorában: erőteljes hangon, végtelenül hosszú körmondatokban beszélt, minden megszólalása arányosan felépített, lényeges mondandókat előadó beszédnek bizonyult. 1989 októberében Szabadot beválasztották a megújuló MDF elnökségébe. Első beszédében, miután megköszönte a küldöttek bizalmát, gyors önarcképet adott magáról. Azok közé a Mózes-hitűek közé tartozik, mondta, akik teljes szívvel magyarok, azok leszármazottja, akik részt vettek a szabadságharcban, azoké, akik tisztként szolgálták az első világháború idején Magyarországot.

A kerekasztal tárgyalások során Antall Józseffel együtt vezette az MDF küldöttségét. Szabad György lett azután az új országgyűlés elnöke; az ülések vezetőjeként ugyanazokat az erőnyeit csillogtatta, amelyeket előzőleg az egyetem kari tanácsában.

Ülünk tehát Catherine Lalumière-rel a Hilton kávézójában, és a magyarországi változásokról beszélgetünk. Nagyon fontos lenne megértenie, mondja Szabad György a főtitkárnak, mi a különbség Közép-Európa és Kelet-Európa között. A legfontosabb különbség a kettő között az adott szó értékének az elfogadása vagy el nem fogadása. Húzdodik egy vallási határ is a két régió között, van egyfelől a katolikusok és a protestánsok Európája, és van másfelől az ortodoxoké. Amikor választani lehetett a kettő között, akkor első királyunk egyértelműen a nyugati opciót választotta. A vallás döntően meghatározza a kultúrát is. Az egyik kultúrában a hazugság bűnnek számít, a másikban viszont olykor megengedett eszköz a cél elérése érdekében. Nem megtartani adott szavunkat, ha kell, becsapni az ellenfelet, abban a kultúrában nem számít bűnnek, sőt, olykor erénynek nyilvánítható. Közép-Európa e tekintetben Nyugat-Európa része: az eskü szent, az adott szó kötelez, de a politikai és a gazdasági élet nem is működhetne, ha a nyolcadik parancsolat nem volna éppoly fontos, mint a többi kilenc.

Lalumière-t meglepettette Szabad György szenvedélyes kiselőadása. Sokat tanultam belőle, mondta, olyan dolgokat tudtam meg, amelyekről sejtelmem sem volt mostanáig. Tetszett neki, de egyébként is el volt ragadtatva mindattól, amit Budapesten látott és hallott. A rá következő hónapokban meg is tett minden tőle telhetőt, hogy Magyarországot mielőbb fölvegyék az Európai Tanácsba.

1990-ben és 1991-ben többször is jártam Strasbourg-ban, tulajdonképpen egészen addig, míg a kormány ki nem nevezett, Rakovszky András személyében egy önálló nagykövetet a Tanács mellé. Addig elláttam ezt a feladatot is. A miniszterelnök 1990. október 3-án tett látogatást a főtitkárnál, Magyarországot pedig 1990 novemberében fogadta be teljes jogú tagként az Európai Tanács. Ekkor Szabad György mint országgyűlési elnök képviselte hazánkat. Szokásához híven nagy ívű beszédet mondott, amelynek kiindulópontja Európa, a mitológiai istennő volt, tőle jutott el a jelen Európájához, és Magyarországnak az európai dialógusba való bekapcsolódásához.

A főtitkár beszélgetéseink során többször is szóba hozta Szabadnak a budapesti találkozás során kifejtett teóriáját. Kétségtől fontos problémát érintett ez az elemzés. Mindenki jól emlékezett még Richard Nixon bukására; az ellene felhozott legfőbb vádpont az az eskü alatt előadott hazugság volt, amelynek segítségével próbált szorult helyzetéből valahogy szabadulni. A kelet–nyugati kapcsolatoknak is érzékeny pontja volt az adott szó becsületének a sorsa, Mihail Gorbacsov ebből a szempontból gyökeresen új hangot szólaltatott meg a szovjet–amerikai tárgyalások során. A kommunista korszak módszereit jól tükrözték azok a viccek, amelyek a hatvanas–hetvenes években járták Budapesten. Futóversenyt rendeztek Bécsben, így kezdődött az egyik csúcstalálkozóhoz kapcsolódó pesti vicc, amelyen elindult Nyikita Szergejevics Hruscsov elvtárs, a Szovjet Kommunista Párt első titkára is. Hruscsov elvtárs fantasztikus küzdőerőről téve tanúságot, nagyszerű versenyzéssel szerezte meg az ezüstérmet. Indult még a versenyen John Kennedy, amerikai elnök is. Utolsó előttinek végzett.

Egy másik vicc a szokásos négyes külügyminiszteri tanácskozásokat figurázza ki. A miniszterek oroszánvádszáton vannak együtt Afrikában. Feltűnik az állatok királya. Puskát

ragad mind a négy külügyminiszter. Eden az angol, elhibázza. Bidault, a francia, elhibázza. Most jön Molotov, elhibázza ő is. Az oroszán próbál elinalni, de Dulles résen van, eltalálja. Meg kell ünnepelni a diadalt. Nincs mivel, el kell menni whiskyért. Menjetek csak nyugodtan, mondja Molotov, én majd őrzöm az oroszánt. Elmennek. Visszajönnek egy fél óra múlva négy üveg whiskyvel. Molotov egyedül ácsorog a szavanna közepén, kezében a puská, de az oroszán sehol. De hát hol a zsákmányom? kérdi Dulles. Mire Molotov: Miféle zsákmányod? – Hát az oroszán. – De miféle oroszán? Az, amelyikre vadásztunk, amelyiket elhibáztátok, én viszont végül kilőttem. Mire Eden: De Molotov, hiszen együtt vadásztunk oroszánra. Nem igaz? Már hogyan lenne igaz, együtt vadásztunk. Mire Bidault: De hiszen együtt vártuk, hogy előjőjön. Nem emlékszel? – Már hogyan emlékeznék! Mire Dulles: Mind próbálkoztatok, de mind a hárman elhibáztátok. Így volt? – Bizony, így volt – így Molotov. – Én viszont, mondja Dulles, kilőttem. Így volt? – Bizony így volt. – Mi hárman aztán elmentünk, hogy megünnepeljük a sikert, whiskyért. Emlékszel erre is? Te meg felajánlottad, vigyázol addig a zsákmányra. Vagy nem? – Így volt, persze. – Mire Dulles: De hát akkor hol az oroszán? – Mire Molotov, nyugodtan, higgadtan: Dehát miféle oroszán?

Friedrich Nietzsche 1878-ban a következőképpen elmélkedik a hazugság kérdéséről. „Mért mondanak az emberek a hétköznapi életben a legtöbbször igazat? Bizonyára nem azért, mert egy isten megtiltotta, hogy hazudjanak. Hanem először is azért: mert ez kényelmesebb, a hazugság ugyanis találatekonyságot, színlelést és jó emlékezetet kíván. (Ezért mondja Swift, hogy aki hazudik, ritkán veszi észre, mekkora terhet vesz magára; ahhoz ugyanis, hogy egy hazugság megállja a helyét, hús másikat kell kitalálni hozzá.) Továbbá azért: mert egyszerű viszonyok között előnyösebb az egyenes beszéd: ezt akarom, ezt tettem, és így tovább; vagyis azért, mert a kényszer és a tekintély útja biztosabb, mint a ravaszságé.”

Az alapvető kérdés persze az, hogy egy kultúra mennyire tűri el, mennyiben fogadja el vagy utasítja vissza a módszeres hazugságot. A teológia mindig is foglalkozott a hazugság problematikájával. Augustinus rendkívül szigorú álláspontot fogalmaz meg a kérdésben, mindenfajta hazugságot bűnnek nyilvánít. Aquinói Szent Tamás ennél türelmesebb nézeten van, a kisebb, aligha elkerülhető hazugságokat bocsánatos bűnnek tekinti, míg viszont a tudatos, rosszindulatú hazugságot halálos bűnnek tartja. A modern korban Kant nyilvánít nagyon is határozott véleményt a kérdésben. Ha egészen más kiindulásból is, de visszatér Augustinus felfogásához, számára az igazmondás kategorikus, feltétel nélküli követelmény.

Másfél évszázad távlatából visszatekintve, Nietzsche eszmefuttatása már-már naivnak mondható. Igaz, belefoglal a szövegébe egy korlátozó elemet: egyszerű viszonyok között. Mintha azt kívánná mondani, hogy elmélete csak a szabadságjogokat nemigen korlátozó nyugat-európai államokban tekinthető érvényesnek. A huszadik század totalitárius rendszereiben, tehetnénk hozzá, erőszakos úton fogadtatták el a társadalommal azokat a hazug narratívákat, a fajok hierarchiáját hirdetők az egyik oldalon, az osztályharc elméletét a másikon, amelyek a hatalmon lévők hatalmon maradását biztosították. Az 1989-es fordulat nagy kérdése éppen az volt, hogy létrehozhatók-e azok az „egyszerű viszonyok”. Hogy lehet-e érvényesülni egyenes beszéddel. A sok tekintetben toleráns, de elviselhetetlenül hamis narratívára épülő Kádár-rendszer erkölcsi szempontból rettenetes károkat okozott a magyar társadalomnak. Berzsényi Dániel figyelmeztetése, *a Magyarokhoz*, keményen kimondja: „minden ország támasza, talpköve / A tiszta erkölcs, mely ha megvész: / Róma ledül, s rabigába görbed.”

Ha Berzsényi szava igaz volt 1810-ben, akkor azóta sem veszítette el érvényét. ■ ■ ■

Szávai János (Budapest, 1940) 1975–1990-ig az ELTE-n adjunktus, docens, egyetemi tanár. 1982–1985 között a Paris III-Sorbonne Nouvelle vendégprofesszora, 1994–2005-ig a Paris IV-Sorbonne professzora, 2005-től az ELTE-n egyetemi tanár, 1990–1994 között párizsi magyar nagykövet. Fontosabb könyvei: *Az önéletírás* (1978), *Magyar emlékirók* (1989), *Írástudók és próféták – Magyar írók a világirodalomban* (2002), *A kassai dóm* (2008), *Szenvedély és forma* (2011), *Pascal örvénye* (2014).

A SZENT, AVAGY A CSEND

*Heideggerhez és Hölderlinhez kötött (és költött) gondolkodás-kísérlet a természetről**

FÉNYES HANGJAI

A szent „fogalmának” – pontosabban annak a **szavának** – Heidegger gondolkodásában valóban fontos és úgy tartalmában, mint horderejében az összes többi filozófiától eltérő helye és szerepe van. Olyan, amelyben út nyílik ill., összefüggés teremődik egy másik és léttörténetileg ugyanannyira lényegi kérdéssel, nevezetesen avval is, hogy: milyen kapcsolatban áll a szent... a metafizika meghaladásával? Hiszen ebben a vonatkozásban is, hagyományosan, a szent „problémája” mindenek előtt éppen hogy „metafizikai problémának” számít.

A szent ügye Heidegger számára a költészettel, kiváltképpen a Hölderlinnel való párbeszédben vetődik fel és mélyítődik el a legélesebben és a leghatározottabban. Ennek is kiemelt helye Hölderlin *Wie wenn am Feiertage...* kezdetű himnuszának a magyarázata ill., megfejtése. Heidegger fejtegetéseiből pedig az derül ki, hogy a himnusz a „szent” szóban valami olyasmit jelöl, nevez ill., költ meg, ami révén ugyancsak Hölderlinnek a „természet”-szava, rejtett kapcsolatban áll/kerül a görögség ősrégi *physis* alapszavával. A természet mint a szent nem azonos ugyan a *physis*-sel de nem úgy más mégis, mintha azt valami máshoz tartozóként lehetne sajátlagosan meghatározni. Hanem, avval rejtett kapcsolatban van ill., kerül. A megfejtés, az értelmezés pedig, azáltal, hogy ezt a kapcsolatot megvilágítja, annak a rejtettséget persze egyáltalán nem számol-

ja fel, nem tünteti el, hanem a felszínre hozza és így, valamint ezzel együtt a lényegi gondolkodás számára, mintegy kihívásként, elmélyíthetővé és valóban megfontolandóvá is teszi.

A *physis*, ez a kezdetektől való, hatalmas horderejű alapszó, a görögségnek a léttel és a létezés egészével való sajátos viszonyának a kifejezője. Nem filozófiai alapszó, abban az értelemben, hogy mi meg tudnánk ma állapítani, hogy melyik filozófus alkotta meg és használta technikai értelemben is „először” a lét s a létezés kimondására azt. A *physis* ősbibb, eredendőbb ugyanis, mint bármelyik reánk maradt preszokratikus töredék, hát még mint a platóni vagy arisztotelészi „rendszer”, amelyeket azonban még teljes egészükben áthat. Úgyhogy csakis ezekből érthetjük meg mégis azt, ahogyan a lét a számunkra, nyugati emberek számára, mindegyre alapvetőnek és eredendőnek „tudott” görög szellem által lényegében megneveztetett és kimondatott.

A görögök Heidegger tekintetének a látóhatárain kivételes helyet foglalnak el. A lét történetének azon a pályáján, amelyen a nyugati emberiség halad és amelyre a maga korából Heidegger vissza- és feltekint, a görögök az elsők s voltaképpen az egyetlenek, akik a létet a nyitottban való megmutatkozásként, a megmutatkozást mint elrejtetlenséget, a vele mindegyre kapcsolatos rejtőzködést pedig önmagába való visszatérés-ként – tehát a nyitottban való tényleges s nem pusztán „ideális” – elő- és eljövételként tapasztalták igazság gyanánt meg.

A *physis* voltaképpen lefordíthatatlan alapszava elsősorban **növelést-növekedést** jelent. Ez nem pusztá-

* A tanulmány vázlatosabb formában először a szerző *Határ–Hallgatás–Titok, A zárt-ság útjai a filozófiában és a létben* c. kötetében jelent meg (KOMP-PRESS, Korunk Baráti Társaság Kolozsvár, 1996).

összegezés és nem is valamiféle fejlődés, hanem csak is az előjövőnek jelenlétet kölcsönző s egyben magába visszavonuló-rejtekező önmegnyílása. Így elgondolva a *physis* mindennek előtt magát a nyitottban való előjövét (*Aufgehen*) és előjövőt jelenti: könnyedségét minden tisztásnak, amelyben valami egyáltalán megjelenik, kontúrjaiba beáll és megmutatja saját árnyékait és kinézetét, *eidos*-át. A *physis* tehát az előjövő önmagába visszatérés, visszavonulás ill., a rejtekező önmegnyílás. Bár a nyitott tisztása a legnyilvánvalóbban a „fényben”, a világosság áttetszőségében, a fénylés lehetőségében és áteresztésében azonosítható, a *physis* egyaránt utal az árnyéokra és a sötétségre, a mozgásra, az átváltozásra és a nyugalomra, a rejtőzésre s a rejtetlenségre (igazságra) stb. is. Ezért jelenti az eredetileg az eget, a földet, a növényt, az állatot, az embert s annak a műveit, az isteneket de az emberi történelmet is egyaránt.

Mióta a latinok a görög *physis*t a *naturával* fordították, az – ami tehát addig voltaképpen a lét maga s a létező összessége mint „egész” volt – a nyugati embereknek a létezővel mint valami tőlük alapvetően s egyre mélyebben **elkülönbözővel** való viszonyának a jelölésére szolgáló alapszó lett. Olyan ellentett, és azóta egyre felszámolhatatlanabbnak bizonyuló kettősségek, mint természet és ember, természet és szellem, természet és művészet stb. ezt a változást szemléltetik. Ezt a „fordítást” és a lét történelmének a benne körvonala-lazódó, majd a zsidó-keresztény létrögzítésben egyre inkább elmélyülő és megmutatkozó pályáját s e pálya „irányát” egyelőre félre kell tennünk. A fontos most az, hogy Hölderlin ugyan a latin eredetű „die Natur” szót használja németül, de ezzel mégis olyasmint jelöl, ami rejtett kapcsolatban áll a görög *physis*szel, annak az igazságával. Kövessük itt közelebről is Heidegger megfigyeléseit. Természetesen továbbra is a *Wie wenn am Feiertage...* kezdetű himnuszról van szó.

Hölderlin, a költő, a természet növendéke. Onnan ered, onnan származik s ahhoz is tartozik és az „növeli-neveli” őt. A természet azonban éppen hogy „csodálatosan mind-jelenlevőként” (*Allgegenwärtig*) nevel. A növényekben, az állatokban, az emberben és alkotásaiban, a kövekben, a népek sorsában és... az Istenekben is ott, jelen van. Jelen van bennük, de elszigetelt egyikük révén sem engedi magát megfejteni. Csak is mindannyiukban felsejlő „könnyed körvonalaiban” nevel, tanít. Körvonalaik könnyedsége azonban távolról sem valamiféle gyengeség. Hiszen a mind-jelenvalóság éppenséggel hatalmast jelent. A természet jelenlevőségének mindensége nem minden valóságosnak a halmazszerűen teljes vagy kimerítő befogását jelenti, hanem a valóságosak átfogásának azt a módját, amelyben azok kifordulásukkor mégis zárkóznak meg egybetartottnak is mutatkoznak. A legmagasabb, legfénylőbb egeket és a feneketlen, félelmetes, fenyegető mélységeket is egybetartja.

A mind-jelenlevő, hatalmas – így – szép, ill., egyenesen istenszép természet a hozzátartozásban övezi tehát a költőt.

De „idők évéig” a mind-jelenlevő aludni **látszott**. Az alvás azonban tulajdonképpen az útban-levés egy módja, a maga-felejtés s benne a visszavonulás, a rejtekezés. Minden látszat ellenére a természet nem aludt, nem alszik tehát. Virraszt ő, csakhogy gyászolón. A gyász emléke marad emiatt a legmélyebb, amely őt leg hamarabb megnevezi és/de sötétnek is mutatja. A maga sötét erőivel. De a gyász mégsem sülyed a leválásig, a lemaradásban való pusztá elvesztésig. Hanem a maga-felejtőt mindig visszaengedi magához és – ezzel – ösztökéli is. A költő gyászol tehát, de ugyanakkor sejt is mindent. A sejtés a sötétben való előre-elgondolása az igaznak, a fénnel előjövő igazságnak. A sejtés által az igaz nem elzárkózik és nem is „megmutatkozik”, hanem előjövőben van.

A természet tehát voltaképpen nyugszik. A nyugalom a maga-összesedés, amelyből a minden mozgásban előjövő és eljövő kezdet elérkezik. Ezért nyugszik a természet sejtőn-sejtetőn. Magánál van, amennyiben eljövésében van előre elgondolva. A sejtők – akik a természethez tartoznak és egyben őt meg is nevezik ill., kimondják – a költők. Csak ők maradnak kitar-tón-egyedül, a sejtetőn nyugvó természet kimondására, megnevezésére. Úgyhogy éppen ebben a kimondásban döntődik el, hogy kicsodák is lényegében a költők. A költők nem a versírók, hanem azok, akiknek a tudása a sejtés: akik tehát lényegük mértékét a természet lényegének a léptékével mérik be.

Hölderlin „természet”-szava tehát egyáltalán nem a nyugaton számunkra már hagyományossá vált *natura*. Hiszen az ő szava már az előjövőt, az előjövődöt megnevezni-kellés látópontjából sűrítődik. A készítés oly erős, oly hatalmas, mint a saját sorsában megbizonyosodott sejtés, mint a mind-jelenlevő maga: a magába zárkózott gyász a sötétség, a sötétség az éjszaka, az éjszaka a nappal nyugvó sejtése. Most azonban virrad! – kiált fel a költő. Ekkor és erre azonban a „természet”, a „die Natur” szó már nem is elegendő Hölderlinnek: „a szentnek” nevezi azt amit és ahogyan, sejtve, megtapasztal.

Maga a felkiáltás olyan, mint **magának a természetnek** a hangja és elhivatása. A természetből és hozzá tartozó önmagából kényszerítve nevezi ugyanis Hölderlin a természetet „a szentnek”. „Virradatnak” pedig a nappalodást hívja. A mind-jelenlevőnek mind-jelenlevő tisztásában való fénné válását.

A világító fény növekedése azonban a leghalkabb, a legcsendesebb az összes események közül. Amikor a költő ezt megnevezi, akkor nem kívülről tesz valamit hozzá a természethez, hanem kifejezi és növeli (– felkiált!!! –) azt. A természet növeli a költőt, a költő növeli a természetet. A természet és eljövése a köl-

tői szóban, amely általa kényszerítve megnevezi és növeli is fényét: ez a szent. Nem egyáltalán az eljövés, hiszen a gyász, a sötétség, a nyugalom is útban-levés, azaz tulajdonképpen eljövés. De, önmagában, vajon szent-e (még vagy már)?

Így aztán, a természet idősebb az „időknél”. De nyilván nem idősebb az időnél magánál. Hanem ő a „legrégibb” idő. Semmi esetre sem az tehát, amit metafizikailag „időfelettinek” vagy a kereszténységben „öröknek” gondolnak. Minden, ami valóságos és hat, még az Isteneknél is előbb: természet. Ezért mondja Hölderlin, hogy a természet „Nyugat és Kelet istenei feletti”. A szentség tehát nem a fennvaló istenek vagy isten valamiféle tulajdonsága. A szent nem azért szent, mert Isteni, hanem az Isteni azért Isteni, mert a maga módján szent. A természet mint a szent, mást „csinál” mint az istenek: benne mint a tisztásban lesz előbb minden jelenlevő. A szent a természet költői lényege.

A szent a lehalkult fegyvercsengéssel, fénnel eljövő: sejtés, mely a maga csendjében és csendjével a költő létezésében felfénylő szóban – vele érintkezve – végződik. Így lesz belőle himnusz, ének. Úgy tehát, hogy a maga hallgatásában – oda-hallgatásában – a költő a szent lecsendesült megrázkódtatását vigyázza. A valódi, a hiteles költői szó csupán a csendből, de a szent fénynyalábjától felgyújtva pattanhat csak fényesen ki: „Most azonban virrad!”

Mikor van ez a „most”? Ez Hölderlin ideje és nem egy másik. De ez az idő éppen a Hölderlin szava által meghatározott idő. Ezt az időt sem dátumozni, sem pedig századokkal mérni nem lehet. Mert ez a tulajdonképpen, a pillanatban eldőlt idő: a történelem. Történelem csak ott és úgy van, ahol és amikor az igazság lényege kezdeteiben, a kezdetek pillanatszerűségében halandóan eldöntődik. Hölderlinnek „a szent” szava

egy másik kezdetet, tehát egy másik, egy másmilyen történelmet alapoz ill., alapozhat meg. Először jelenik meg a szent mint valami ami istenek és – persze – emberek feletti. És Hölderlinnel először lett a költői szó kezdetet megalapozni képes ill., megalapozó megnevezés. A németek nyugati nyelve ezt a szót őrzi, de még nem hallgatja igazán.

Hölderlin tehát a „die Natur” szóval – amely számára már nem is elég tágas, ezért „a szentnek” nevezi – valami olyasmit jelöl, ami egyfelől rejtett kapcsolatban áll a görög lét *physis* alapszavával, másfelől pedig valami más mégis mint amaz. Mi ez a kapcsolat, miképpen rejtett és mennyiben más?

A *physis* és „a szent” **kezdetek** alapszavai. A kezdetek azért kezdetek, persze, mert nem egymásból születnek. Másként folytatások lennének csupán. A kezdetek közötti kapcsolat tehát pusztán csak rejtett lehet. De kezdet ott van csakis, ahol a lét lényege a létezésben s a nyitottban mint el nem rejtettség eredendően értelemként megtapasztaltatott és kimondatott-megneveztetett. Ezt teszi a görögség *physis* szava egy olyan valamikorban, amelynek legelső nyomait a homéroszi költemények, a preszokratikus bölcsek, legfőképpen azonban Parmenidész, Anaximandrosz és Hérakleitosz reánk maradt töredékei visszahangozzák. Ekkor és ebben dől el a lét igazságának valamint a gondolkodó lényegének az igazsága. Ekkor és ebben dől el tehát a sors, hogy a gondolkodó sorsa... az, hogy ő mindegyre kimondja a létet, ill., a voltaképpeni létét. Így növekedik (*physein*) a gondolkodóban a lét és így növeli azt a maga részéről történelmileg ő maga is. *Physis* és „a szent” tehát a lét „maga”, csakhogy úgy, ahogyan az a gondolkodóknak és a költőknek – más kezdetekben, de – lényegének igazságában jelenvalóvá növekedett és kimondatott, illetve megneveztetett. A gondolkodó kimondja a létet, a költő megnevezi a szentet.

A kezdet ugyanakkor... **csak** kezdet. Hiba lenne azt valami „egész” és végleges beteljesülésnek gondolni. Benne a lét kimondatott vagy megneveztetett. A szóban a lét igazsága ugyan elhangzik és lakhelyre lel, ezt azonban még hallgatni kell, illetve még el kell „bele” kell gondolni s ilymódon be kell azt még lakni. Lényegi értelmében ez a hallgatás és ez a gondolkodás nem valami fejlődés és nem is hanyatlás azonban, hanem a lét igazságának voltaképpen a saját magában való és kimondott, belegondoló állása. Az „út”, a pálya pedig, amelyen a gondolkodás – lényegi lévén – nem fejlődik és nem is hanyatlik, de mégis mozgásban van: a kör. A kezdetek tehát egymással való kapcsolatukban a körön, vannak. Ez az a szint, amelyen a lét és a „szint” egy és ugyanaz (az értelem). Úgyhogy amikor a filozófia a saját lényegéhez igazodik, akkor egyáltalán nem fejlődik. Helyben kell állnia és állandóan ugyanazt kell elgondolnia. Azt, ami a kezdetben hangzott el, ami a kezdetben is ill., ami kezdetként el-

hangzott és elhangzik. Újra és újra, minden élő jelenben. A mindegyre lehetséges és eldölt jövő érdekében.

Lényegi értelemben a körön minden mozgás, minden mozdulat kezdet és egyben vég is. A körön levő kezdet tehát csak úgy kezdet voltaképpen, ha vele olyasmi kezdődik el, ami **nem** kimondottan ő maga. Csak úgy lehet kezdet, ha, ami vele elindul, az a körből lelép. A fejlődés, vagyis az ettől a helytől való eltávolodás egy olyan „hiba”, amely a gondolkodáshoz tartozik, mint az árnyék, amelyet minden maga magának vet.

A lényegi gondolkodók és a lényegi költők szavában a lét lényege a nyelvhez, az értelelemkérdéshez ért. Az ő szavukban – az alapszavakban – növelő-nevelő hangot kap tehát a lét felszínre jövése és világlása a magához tartozó nyitottban. Ilyettén az alapszavak, a kezdetek, a **lét fényes hangjai**. A fontos pusztán az, hogy a lét igazsága eljusson a nyelvhez és, hogy a gondolkodás bele is hatoljon ebbe a nyelvbe. Annak a régi vagy éppen „új” szavaiba. Az elhamarkodott, a nem kellően lényegi gondolkodás az, ami a kezdetek folytatása. Tulajdonképpen ez által lesznek az alapszavak kezdetek. Olyasmi kezdődik velük el, aminek már (másik) vége is lehet. Az egyik végétől a másikig: ez a lét történetének a pályája, a lét igazságának és felejtésének a történelmi útja.

Az idő és a lét történelmi áttekintése épp azt mutatja meg, hogy az időben a lét igazsága elfeledtetett. A kezdetek pedig – mint körön levők – úgy vannak a létfeledés „elején”, hogy mégsem tartoznak ahhoz. A lét sorsa a létfeledésben nem egyszerűen az emberi gondolkodás valamilyen hanyagsága – és nem is a gondolkodói képességeknek az elcsökevényesedése –, hanem magának a lét történelmének a folyamata. A lét igazságának az elfeledése a nem lényegében elgondolt létezés beözönlése javára. A létfeledésben a létezés távolodik a kezdetektől. Nem elhurcolja a kezdeteket saját maguktól. A kezdet nem költözködik, csak felejtődik. A felejtésben a távolodás persze az élő emlékezés. Emiatt az emlékezet egyben a kezdetek nyomait és fényeinek a vágyakozását jelenti a felejtésben.

A *physis* és a szent tehát kezdetek. De a szent nem a latin *natura*-nak a történelem kerülő útján való vissza-fordítása a *physis*-re. *Physis*, *natura* és a „szent”, nem egyszerűen le- vagy visszafordítás kérdései és esetei, hanem a lét saját szavai és nevei az időkben s az időnek. Nevek és szavak, melyeket neki a lényegi költők és gondolkodók, fényének megnyílásának, visszahúzó-dásának és halványulásának a hangjaira ügyelve és általa kényszerítve, hozzá tartozva adományoztak. Más tehát a szent és a *physis*, mert más kezdet egy „másik időben” és... másoknak is.

Csak a költőknek, a lényegi költőknek jön el a természet mint a szent. Az ő lényegük és sorsuk: megnevezni a szentet. Ezért inséges időkben is a lényegi költők a szent nyomait kutatják, a kezdet visszaküldő hang-

jait hallgatják s a távolban homályosan lobogó fényeit fürkészik, vigyázzák. Hölderlin a költő költője, a költészet lényegének a költője. Ez nem valami *ars poetica*, amit a költő a költészetről hisz, vall és felvállal. A költészet költőjének sorsa a költészet lényegének a megköltése és megkötése a versben. A meditációnak ezen a sajátosan költői útján érkezik el Hölderlin arra a ki-tüntetett helyre, ahol a költészet lényegének a megköltése a létnek szentként való tapasztalatában, költői sorsként és kezdetként megkötvén eldől. A költő sorsa a költészet sorsa: a költészet lényege a létnek mint szentnek a megnevezése, szóhoz segítése, gazdagítása, növelése. Ahogy a *physis* elrejtettségének a világosságában „benne” van a rejtőzködés, úgy van „benne” a szentben az éj sötétje és a nappal világossága is. Megingathatatlan, szilárd, sötétből fénnel csendben előjövő-hangzó és lehangzó kezdet az.

A lét igazsága, mint a szent, az is felejtődik. A szent azonban érintetlenül marad, miközben elvonja magát s a létfeledésben és a lényegvesztésben távolodik. Távolodásában rejtettségét nem lehetséges egészen mutatja. Úgy néz ki ezért, hogy valami belőle levált és a létezés létfeledésében, a lét történelmének a pályáján kelt útra. Közben azonban érintetlenül maradt a lét alapszavainak a megnyíló kezdeti igazságának „körén”.

Hölderlin után és őt követően Rilke már alacsonyabb fokán áll ezért a lét történelmének a pályáján. Neki már nem a lét, hanem csupán a létezés mutatkozik meg a maga egészében. Emiatt Rilke *natura* szava már olyasmit jelent, ami nincs elhatárolva a történelemtől, nem „tárgya” a természettudományoknak és a művészettel sem áll szemben, hanem ő képezi az alapját a történelemnek, a művészeteknek, sőt a szűkebb értelemben vett természetnek is. A „die Natur” itt a létező létezésének, a létezőknek az egészében jelen-

Friedrich Hölderlin

ti tehát. Rilke a létezők integritásának, teljességének a költője. Már nem a szenté, hanem azé, ami hozzá még elvezethet.

A költők ekkor útra kelnek, hogy a szent nyomait keressék, mert átélük az létértelem integritásának a hiányát. Hiszen, ami szent, az csupán a teljesség legátfogóbb szférájában jelenhet meg fényesen. Rilke tehát a teljesség hiányának, a szent nyomainak, távolodó fényeinek, visszhangjainak a költője. Ezért nevezi Heidegger őt az „ínséges idők költőjének”. Ínséges idők, az idők ínsége, az alapok elvesztése, a létfeledés. Távolodunk a szenttől. Alkonyodik, majd beáll az éjszaka. A szent, távolodva – már emlék és nyom csupán.

Az emlék persze nem valami, ami egykor elhasználódott és ami azután belőle így megmaradt. Az emlék a jelenlét hiánya, együtt azzal a távolsággal amelyből és amelyre visszamutat. A világéj halad. A szent a létfelejtéses lényegvesztésben csak olyan nyommá lesz, amely már csak Istenhez – ha még – elvezet. De valójában azok a nyomok is eltörölődnek lassan, amelyek e nyomhoz vezethetnek. Úgyhogy Trakl verseiben a szent már csak az éj sötétjébe burkolt olyan fény, amely úgy gyűjt egybe, hogy pusztán az elleplezésben nyeri el csillogását. Ez Trakl verseiben a kék: kéklése a sötétségnek.

A kezdetek úgy vannak tehát a létfeledés elején, hogy nem tartóznak ahhoz. De a kezdetek szavak, az alapszavak történései, a lét lényegi elérkezései a nyelvben. Amikor aztán fénylőn felhangzanak. Hangzásuk szüntelen, csendes, vigyázó-őrző kihívás és feladat. De a sűrítve, sietőn özőnlő létezés a csendnek e fényes hangjaiból csak annyit lát, hall és gondol el, amennyire éppen rácsap és amennyit belőle alkalmilag elragad. Ez a kezdetből a ki-kezdés, az *An-fang*-ból a *Fang*. A kezdet, amely elkezdődik, ez a kikezdés. A kezdet, mely fénylőn elhangzik, ez az alapszó. Mivel fénye a hangja és hangja a fénye, az amit hangjából pusztán hangként, fényből pedig pusztán fényként a létezésben megragadnak, érintetlenül, mozdulatlanul hagyja az alapszó hangzásának az egybetartozó világlását. Így marad Parmenidész egy-egy mondása, évezredekken át, elgondolatlanul, elfelejtve, de a nem múló múltból mindmáig fényesen továbbhangzón a „jelenben”. Ugyanígy, a kikezdés, a kezdet amely elkezdődik s a lét történelmében a létfeledésnek és a lényegvesztésnek a pályájára lép, ez a szent mint „költőzködő”. Teljesen hiába tudjuk meg a melléképületekbe küldő címeit, mert abból nem látjuk és nem halljuk a szentet mint a lét igazságának a mindegyre lehetséges lényegét a költői sorsban.

És akkor a gondolkodók s a költők lényegi párbeszéde sem lehetséges. Márpedig a lényegi gondolkodó és a lényegi költő szava az, ami a lét igazságának a sorát a létezésben eldöntheti.

De éppen itt merül fel a kérdés, hogy – amikor, nagy ritkán, hajlandó, akkor is – vajon mennyire képes a fi-

lozófia maga erre a párbeszédre? Mi is az, hogy filozófia, és hol áll az a lét (nyugati) történelmének a pályáján? A filozófia azonban, Platónról eredeztethető, „második” kezdeteiben, már megnevezetlenül is voltaképpen metafizikát jelent. A metafizika a létezőt a maga egészében – világ, isten, ember – annak a létre való tekintésében gondolja el. Feltételezve – mondja Heidegger –, hogy nem csupán a létezés ered a létből, hanem, egy eredendőbb módon, a lét maga saját igazságában nyugszik és, hogy a lét igazsága lényegileg mint az igazság léte él... felvetődik a kérdés, hogy mi is a metafizika a maga alapjaiban? Csakhogy, ha értjük, akkor ez a kérdés már túlvezet a metafizikán, mert azt jelzi, hogy a metafizikában a lét igazsága nemcsak mindegyre megalapozatlan és ismeretlen... hanem illetően mindegyre felvállalatlan „alap” marad. Emiatt a kérdés azon a gondolkodási módon is túlvezet, amelyen a metafizika nyugszik és amelyet logikának neveznek. Túlvezet továbbá a létezéssel való azon bánásmódon is, amelynek horizontjait – a tudományokban – a metafizika maga nyitotta meg, és amely a technikában, annak eluralkodásában, az építkező, teljesítményközpon-tú kalkulációban teljesedett be.

De, valóban, milyen gondolkodás az, amely nem filozófia (metafizika) és nem tudomány, hiszen mindezeket túlhaladt? Nos, ez a gondolkodás a létben ott keres támasztékot, eligazítást, ahol az nem valami tárgyként vagy meghódítandó területként jelentkezik s ami, ráadásul, logikailag mindegyre elgondolhatatlannak, számításilag pedig rendszerint kiszámíthatatlannak bizonyul. A lényegi gondolkodás a lét igazságára figyel és az igazság létét segíti abban, hogy a történelmi emberiségben lehetőleg szállásra leljen. Ennek a gondolkodásnak nem úgy van eredménye vagy következménye, hogy olyasmire jut, ami azután tanítható, terjeszthető, „közkincsé tehető” és felhasználható. Hanem csak úgy, hogy az ő sorsszerű eltökéltségével való kontaktusban (talán) megszületik egy másik, de vele eredetének lényegében mégis azonos, egyen-mű eltökéltség.

A lényegi gondolkodás a létnek alávetetten, a lét fényre kelő neszeit hallgatva, a szót keresi a létnek. Azt a szót, amelyből és amelyben a lét igazsága a nyelvhez érhet. A lényegi gondolkodó szava ezért mindig is a hosszas szótlanságból ered, és annak a gondos tisztázásából, ami e hallgatásban megnyílik és megvilágosodik. A költőre háruló megnevezés is ugyanabból a forrásból származik azonban. A költői alkotás és a lényegi gondolkodás azonosak a gondos-ügyelő hallgatásban. De rendkívül különbözőek is: a gondolkodó elmondja-kimondja a létet, a költő pedig megnevezi a szentet. A metafizika meghaladásában a költő szava, mely-lyel a szentet megnevezi, lényegi támpont és eligazodás.

Keveset tudunk azonban a költők és a gondolkodók párbeszédéről. Arról a párbeszédéről, amely az ereden-

dő gondolkodásból, a lét igazságának a saját költői és gondolkodói lényegéből fakad, és egészen más, mint a filozófia és a vers „viszonya”. Ilyen, az azonos de rejtett eredetbe visszavonó párbeszéd Heideggernek és Hölderlinnek a létet kimondó és a szentet megnevező kontaktusa, amely nélkül a történelmi emberiség világának ebben az idejében, a metafizika meghaladásának az eltökéltsége bizonyára nem is remélhető.

De úgy tűnhet, hogy – eredetéhez visszavezetve – ez a párbeszéd a *physis* és a szent párbeszéde, a görög szellem és Hölderlin szellemiségének a párbeszéde lenne, amelyet a lényegi gondolkodás – a Heidegger által mindkettővel külön-külön tartott kapcsolatban – a létbe, a létértelemben való kérdező-nyitott visszavonásként, közvetít. De Heidegger nem „organonja” ennek a párbeszédnek. Sőt, itt dől el a metafizika meghaladásának a kérdése ill., az is kiderül, hogy voltaképpen **Heidegger maga egy olyan kezdet**, amely mindenféle azután alkalmazott „hermeneutikától” lényegileg különbözik. Mert arról van szó, hogy az, amit Heidegger a *Lichtung* szóban a „létről”, a léttől „kényszerítve” kimond, az hasonlóan rejtett kapcsolatban áll úgy a görögség *physis*-ével, akárcsak avval, amit Hölderlin „szent” szava is megnevez. Így vonódik „a szent”, meg-ingathatatlan kezdetként és ugyanakkor kikezdett sorsában álló figyelmeztetésként – vagyis lényegi forrás- és kútfőként –, akárcsak a *physis*, a metafizika meghaladásának az „útjaiba”.

A *Lichtung* a nyitott, amelyben és amely révén valami világosan-fényesen előjöhét és megmutatkozhat. Olyasmi, mint a tisztás, amely sűrű erdőben – belső sűrűjétől megtisztítva, felszabadítva és megkönnyítve – nyílik ill., amelyet mi a létben a létrehozó létünkkel nyitunk. Ebbe hullhat azután a fény s benne alakulhat ki a fény s az árnyék végtelen játéka. Benne zeng a hang, mely visszhangzik s elvész, mely felerősödik, majd elhallgat. A *Lichtung* a nyitott. Nyitott mindannak, ami fénnel s csenddel, árnyékkal és hanggal a jelenlevőségre érkezik s onnan, összegyűlve vagy szétfoszolva mindegyre elvonul.

A *Lichtung* tehát nem „a szent” és nem is a görög *physis*, hanem... rejtett kapcsolatban áll avval, amivel a kapcsolatát még a görög szellem *physis*-e is... rejtetten tartja. A Napnyugat országai metafizikájának a túlhaladása olyan mélységekbe vezet vissza, ahol a napkeleti szellemiség lét általi ösztönzéseivel születik ugyan csak rejtett kapcsolat, szótlán párbeszéd. Mert Heidegger *Lichtung*-ja nem pusztán úgy nevezi meg a létet, hogy a lényegi gondolkodásban jelenvalóvá teszi annak a *physis*-el s a szenttel egyaránt való kapcsolatát, hanem úgy, hogy rejtett kapcsolatban kerül avval a szemlélettel (is), amelyben a távolkeleti szellemiség a létet és megjelenését a fényes hang és a hangos fény rezgő-lebegő együtt-megjelenésében-megszilárdulásában és továbbregzésében úgy gondol el, mint ami fény- és

hangként, a csendben, tisztán könnyedén egybenőve, ugyancsak eredendően megjelenik.

Úgyhogy nekünk is legalább óvnunk, őriznünk, vigyáznunk kell ezeket a gondolatokat. Nehogy mindegyre a fecsegés vagy a divat fuvallatain jöjjenek, érkezzenek hozzánk. Ezzel együtt pedig meg kell persze kísérteni azt is, hogy behatoljunk horderejüknek az ugyan súlyos, de a csendben esetleg mégis csak fényesenmegnyíló áramaiba.

A *Lichtung* révén a szent – rejtetten – a metafizika meghaladásának az útjára vonódik tehát. A „metafizika” ugyanis a maga dolgait elsősorban csak mint „transzcendenciát”, azaz, egyfelől mint a fizikán, a *physis*-en, a természetén túl-levőt, másfelől pedig úgy a *meta*-t, a túli-t, akárcsak a természetet magát mint valami az embertől radikálisan elkülönbözött képes és hajlandó csupán elgondolni. A *Lichtung* révén azonban a nyugati metafizika meghaladásának az útjain – ugyancsak rejtetten – a szent visszaküld az éppoly eredendő görög *physis*-hez... s még tovább, keletre is. Meg persze annak a belátásához is elsegít, hogy tehát az ember valóban nem egyszerűen „része” – akár kivételes vagy kitüntetett „része” – a természetnek... amely ekképpen őt lerázhatatlan koloncként mégis mindegyre „körbeveszi”, hanem lényegileg hozzá **tartozik!**

A *physis* és a szent gyanánt a „természet” nem valami „környezet” csupán és nem is eme környezetnek a szerves meg szervetlen „alapja”... amelyen s amelylyel a tőle lényegében elkülönböző emberi élet és emberi lét „történelem” gyanánt lebonyolódik és amelylyel kapcsolatosan újra (de többnyire későn) felmerül azután a vele való harmónia vagy diszharmónia kérdése, hanem pontosan és lényegileg az, amihez az ember a maga létével és létében, voltaképpen **lét-történelemként** és eredendően **tartozik**. S amihez tartozva tarthat és tartozhat csak az ember önmagára és önmagához is. Létre-hozóan, azaz **poétikusan**. Tehát általa lét-re, a létre hozva, hozzá **tartozva** és nevelve... növelvén a saját létezésével és létezésében – a maga véges értelmeinek a véghezvitt vagy megkerült ill., letagadott, de lényegileg mégis csak létre-hozó kérdéseségeiben – azt.

■ ■ ■

Király V(áradi) István (1952) a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem nyugalmazott filozófiadocense. Főbb kutatási és publikációs témái a halál, a szabadság, a történelem, a múlt, a jövő, a betegség, a titok stb. kérdésköreiből származnak. Ezeket 12 egyéni kötetben és számos tanulmányban elemzi. Alapítója és 20 évig főszerkesztője a kolozsvári Egyetemi Kiadónál megjelenő *Philobiblon – Transylvaniam Journal of Multidisciplinary Research in Humanities* c. nemzetközi tudományos folyóiratnak.

AZ „ŐS-HALANDZSA”

Nyelv, játék, művészet – s a hamis realitás termelése

TÖRTÉNETÉHEZ

„Tiszta halandzsa? Vagy lehet benne szó is?”
(Karinthy 1936: 221.)

Az

Osztrák–Magyar Monarchia (1867–1918) története alig fél évszázadra terjed. Mégis, igen sok minden ekkor jött létre, vagy/és ekkor sűrűsödött össze érzékelhető mértékűvé. A modern (modernizálódó) Magyarország, bár egy kényszerű államszövetség keretében, voltaképpen ekkor született meg. Ez nem csak a gazdasági élet dinamikus fejlődését, a „modern” viszonyokat előfeltételező, szolgáló és kísérő infrastruktúra látványos kiépülését, a társadalom mélyreható átrendeződését, a politikai élet intézményeinek, tereinek és mechanizmusainak „korszerűsödését” jelentette. Megváltozott az emberek közötti viszony „szociológiája” és „lélektana” is. A már „modern” és a még nem modern (premodern) között észlelhetővé vált a szakadás – ezt szimbolikusan, de az összefüggést durván egyszerűsítve, a Budapest és a „vidék” közötti markáns elkülönülőddésszel szokás érzékeltetni. A már modern viszonyokat pedig az antagonisztikus csoport- és lehetőségképző mechanizmusok következtében, bonyolulttá és erősen rétegezetté váló, új érintkezéseket és új elkülönüléseket termő összekapcsolódás alakította. Ez a tagolódás természetesen visszavezethető a termelés és fogyasztás adott módjára, dinamikájára. De nem áttételek nélkül, nem közvetlenül. A születő kényszerek és lehetőségeket, egy-egy ember életén belül is, közvetlenül egy *mentális erőter* alakította. Minden, ami az embert alakítja és mozgatja, a fejen megy keresztül. Az érintkezési viszonyok és a nyelvi erőter összekapcsolódnak. A mentalitástörténet voltaképpen nyelvhasz-

nálat-történet. S ezen összefüggés mélyén – láthatatlanul, de nagyon hatékonyan – ott rejlik a modernizációt megalapozó kognitív fordulat is.

Nyelv, kogníció és érzület viszonya így elsőrendű fontosságú történeti kérdés. Itt keresendő a társadalmi és politikai eszmék képződésének közvetlenül megfigyelhető bázisa, dinamizáló centruma. S mellékesen ide nyúlunk vissza a modern irodalom modernné válásának folyamata is.

Az alábbiakban egy nyelvhasználati „kuriózum” genézisét kíséreljük meg fölvezetni, érzékeltetve e nyelvi fejlemény mentalitás-, gondolkodás- és (bár csak utalásszerűen) irodalomtörténeti konzekvenciáit. Mindezekelőtt pedig a valósághoz való viszony látens, de már kitapintható megváltozásának „nyelvi” tüneteit. A játékban is tetten érhető „nagy fordulat”.

A *halandzsa* szó és fogalom, amennyire ma megállapítható, 1910 körül, legkésőbb 1911/12 fordulóján született meg – maga a gyakorlat korábbi. A szó, még *khalandzsa* alakban, először 1912. március 28-án bukkant föl nyomtatásban, a Világban. A cikknek nincs külön címe, pontosabban a rovatcím egyben cím is: *Színes mozi*. Ez több, rövid történetet beszél el, a minket érdeklő epizód az első rész. Szerző nincs föltüntetve, a szöveg utalásai alapján, kizárásos módszerrel, lehetséges szerzőként Kosztolányi Dezsőt (1885–1936) vagy Relle Pált (1883–1955) sejtethetjük. (A stílus meg-

fontolások inkább utóbbira vallanak.) A minket érdeklő epizódból érdemes kicsit hosszabban idézni – a leírás fordulópontot dokumentál: „A »Newyork«-ban mostanában, az emeleten, csapatokban állnak a kacagó emberek. A kacagás okát sietünk lejegyezni, mert, úgy lehet, a körüti kávéházból egy új társasjáték indul világméretű útjára. A tréfás szórakoztatás feltalálója egy budapesti képügnök, aki valósággal audienciákat ad mostanában a »Newyork«-ban tanyázó íróknak. A múltkoriban Kosztolányi Dezsőt, Karinthy Frigyes, Relle Pált és Macskássy Zoltánt fogadta a kiváló férfiú. A fogadás így történt: Soml[y]ó Zoltán rohant Kosztolányi Dezső elé: // – Gyere, – mondta – bemutatlak valakinek, aki egy kis irodalmi szenzációt fog elmondani neked. Nagyszerű dolog. Megírhatod. // Soml[y]ó bemutatja Kosztolányit, az idegen pedig belekezdett a szenzációba. A szenzáció tényleg szenzáció volt. Kosztolányi figyelt, falta a szavakat, de aztán a fejéhez kapott, rémülten nézett maga elé, végül pedig megkockáztatta a közbevetést: // – Hogyan, kérem? Nem értem! // Az idegen most még értelmesebben és tagoltabban mondta az izgalmas mesét. Kosztolányi értette a szavakat, de nem tudta követni a mondatok menetét, a verejték kiütött az arcára, olyasmit érzett, hogy megsiketült, előre nyújtotta a nyakát és bizonyos megdöbbenéssel mondta: // – Nem értem! Nem értem! Hangosabban! // Az idegen most már ordította a szenzációt: // – Bródy Sándor drámáját előadták, – nem érti? – *mirekeresettvilágát khalandzsaápolásábanendenemegészenmertazi irodalom* – érti? – *luxus*. – Hát mi értelme van ennek? // Ezt Kosztolányi sem tudta, de nem mert vallani. Valami történt vele, gondolta, felállt és azt mondta: // – Értem. // És eltámolgott egy másik asztalhoz.” A cikk szerint, más-más tartalommal, ugyanez történt Karinthyval, Rellével és Macskássyval is, ők sem értettek az egészből semmit. „A négy ember ezután szomorúan, lemondással és kétségbeesetten ült össze, hogy megegyezzenek az egymás diagnózisában. Így, jöttek rá lassan-lassan, hogy az idegen tulajdonképpen egy – zseni-unikum, aki oly értelmesen tud beszélni, hogy nincs ember, aki megértse. De éppen értelmességének látszata miatt, mindenki magában keresi a bajt, és megdöbben és kétségbeesik.” Az epizód végül így zárul: „Ma már a fenti négy médium is tud az idegen nyelven és miután már vagy száz embert ők is megörjítettek, alapos kilátásunk van rá, hogy rövid idő alatt egész Budapest – megőrül.”

Hogy ki volt ez a képügnök, ez az idegen, a beszélő nem mondja meg, s a játék neve is ekkor még csak az „értelmetlen” szövegrészbe van belesűrítve, de egyébként a halandzsa premierje teljeskörűen le van írva.

S hamarosan, kb. fél év múlva, Az Ujság két cikkéből a folytatás történetét is megismerhették az olvasók. 1912. szeptember 28-án és október 11-én a lap *Budapesti emlék* című sorozatának 6. és 9. része már címében is definitív: *Halandzsa*, illetve *A diadalmas halan-*

dzsa, szerzőjük pedig (– inti), azaz Karinthy Frigyes volt. (A 6. számú „humoreszk” persze még csak a Világ által elbeszélte történet áthasonítása, karinthyizálása, de ezzel egy hosszú folyamat indult el.) A nyelvhasználati fejlemény neve immár megvolt, robbanásszerű terjedése pedig megtörtént, s Karinthy „beleállt” abba a szerepbe, amely a továbbiakban meghatározta a „halandzsa” értelmezését és népszerűsítését.

Lexikonokba, szócikként jóval később került be, miután a nyelvészek is fölfigyeltek rá. 1924-ben a Magyar Nyelvőrben egy bizonyos T. Á. jelű kutató írt róla: „értelmetlen, zagyva beszéd, amely összefüggés nélküli szótagokból áll”. Majd több lexikon is fölvette címszavai közé. Így például az Új Idők Lexikona (1938), majd Balassa József szótára (1940). Idővel a szó általánosan használt közszo lett, a *halandzsa* és a *halandzsál* a szókincs közismert szavai. (Olyan változatai azonban, mint például a roppant kifejező „meghalandzsál”, bár nagy író tollán is előfordult, nem terjedt el – mondhatnánk, nem véletlenül. A meghalandzsál ugyanis olyan értelmezési lehetőségeket nyit meg, amelyre a nyelvhasználati fősodor nem volt érzékeny.)

A halandzsa történetében két embernek volt meghatározó szerepe. Egy „névtelen”, életrajzilag is nehezen adatolható képkereskedőnek, Lachs Lajosnak (1882–1938) és egy máig nagyon népszerű jeles írónak, Karinthy Frigyesnek (1887–1938), aki nem csak éles eszű, okos író volt, de – mint „humorista” – a populáris regiszternek is egyik legolvasottabb alkotója. A halandzsa szó legfőbb népszerűsítője, propagandistája bizonyosan ő volt – nélküle a szó nem futotta volna be karrierjét, csak, tehetjük hozzá némi malíciával, a „gyakorlata”. A halandzsa és Karinthy nevének összekapcsolódása persze leszűkítette és egyoldalúvá tette a fejlemény értelmezésének körét és irányát; a kutatók, ösztönösen, a művészi lehetőségek meglétét hangsúlyozták, lényeges összefüggéseket borítva így homályba. Pedig a halandzsa irodalmi teljesítőképessége, kifejezőereje jóval kisebb, mint magának a fejleménynek az implicit gondolkodástörténeti jelentősége, kognitív nyelvészeti haszna.

E cikk, megfontoltan, nem szűkíti le az értelmezést az irodalmiság összefüggéseire, s – hasznosítva Karinthy 1936-os finom észrevételét – megkülönbözteti az „ős-halandzsát” és a „halandzsát”, sőt számol az *előtörténet* ebbe az irányba mutató, de még egészen más szerepű fejleményeivel is.

A halandzsa szó mögött elrejtőző kommunikáció-technológiai és gondolkodástörténeti fejlemények ugyanis csak egy tág kontextusban érthetők meg. A „halandzsa” a vízből kiemelkedő jéghegy „látható” csúcsa, ám a hajót – tudjuk – a víz felszíne alatti, a szemlélőtől sejtett, sőt „tudott”, de nem látott jégtömb süllyeszti el. S a Titanic kapitányának éppúgy ez a főlátás alatti lett volna a fontos, mint a modernitás gondolkodástörténetét kutató mai értelmezőnek.

A két kulcsszereplő közül értelemszerűen mindig is Karinthy állt az érdeklődés homlokterében; ismertsége, sokszorosán igazolt tekintélye rá irányította a figyelmet. Lachs kevésbé volt érdekes. Anekdotikus figura lett, akinek a városi folklór alkotta meg a „profilját”, s olykor még létezését is megkérdőjelezték.

Pedig létező személy volt, s a történet egy pontján fontos szerepet töltött be. A kevés adat, amely életét dokumentálja, röviden összefoglalható. 1882. május 15-én született, zsidó felekezetű családban. Apja, Lachs Mór kereskedő volt, anyja Weisz Terézia. A család anyagi helyzete nehezen megítélhető; apja 1899-ben még kereskedősegéd volt, 1909-ben már „ügynök”. Akkor még a Dob utcában laktak. De Lachsot 1910 körül már „háztulajdonosként”, vagyis viszonylag gazdag emberként tartották számon. (Ez a ház a Kertész utca 4. számú ház volt; 1919-ben is, 1924-ben is, konkrétan tudjuk, itt lakott.) Kérdés, hogy lett háztulajdonos? Örökölte? Vagy maga teremtette elő föltételeit? Szakmája képkereskedő volt, ez speciális tájékozottságot, például művészeti ismereteket föltételez, valamelyest latinul is tudott, joggal vélelmezhető tehát róla, hogy legalább középiskolát végzett. A képkereskedés, nagy értékű speciális áruval kereskedvén, jó konjunktúra idején hozhatott a konyhára. Sajnos az az életszakasza, amelyben a halandzsát föltalálta (az 1904 és 11 közötti évek) egyelőre homályba vész. Anynyit tudunk róla, szőke, vékony, nem túl magas, egyik lábára bicegő férfi volt, valami „gégebaj” (gégehurut?) is kínozta, s tudjuk, utóbb halálát is „tüdőgümőkór” okozta – fiatalon sem lehetett valami erős fájú ember. De jó svádája volt (ami kereskedő számára nem hátrány), vicceket is termelt. (Kellér Andor 1930-ban azt írta róla, hogy „ötezer vicce” volt forgalomban, ő találta ki például az úgynevezett víz-vicceket.) Szabadidejében kávéházi életet élt, a források a „Meteor”-t és a „Newyork”-ot emlegetik vele kapcsolatban. Ezekben kiélhette nyelvi kreativitását; a légkör a viccgyártáshoz is, a halandzsához is kedvező volt. 1919 februárjában megnősült, egy elvált asszonyt, Braun Bertát (1889–?) vette feleségül. Később – 1924 után – háza, vagyona elúszott, albérletbe kényszerült, s alkalmazott lett a képkereskedésben. Ekkor már azonban – 1911 előtti ügyködése révén – a halandzsa föltalálója volt; „irodalom-” és kommunikációalakító szerepre tett szert. Fia-talon, 1938. március 19-én halt meg Budapesten, a János kórházban. Még nem volt ötvenhat éves.

Hogy hogyan találta ki vagy föl a halandzsát Lachs, annak két verzióját is ismerjük. Az egyiket Lachs mesélte el egy vele interjút közlő újság írójának, Réti Sándornak, a másikat Karinthy adta elő. Nem lehetetlen, hogy a két történet komplementer, egymást kiegészítő, hiszen az ötlet aligha készen pattant ki Lachs agyából – nyilvánvalóan volt egy érlelődési szakasz. Karinthy verziója szerint a „gégehurutos” képkereskedő

egyik ügyfelének adta elő először a halandzsáját, miután szokásos kereskedői érvei leperegtek az ügyfélről. Az alkalmi ötlettől vezérelt halandzsázás azonban váratlanul hatásosnak bizonyult; a meghökkent – megzavarodott – ügyfél vásárolt. A sztori plauzibilis. Maga Lachs azonban azt állította, hogy „találmánya” premierje a Meteor kávéházban volt, ahol egy csinos, de butuska táncosnő ostoba kérdéseire egy idő után a mérges Lachs halandzsával válaszolt. Magát a szót, állítólag, ekkor a táncosnő mondta ki: „Lajos, ne halandzsázzon!” Nem lehetetlen, hogy az ügyfélnél bevált alkalmi „megoldást”, Lachs – már tudatosan – csakugyan a Meteor kávéházban próbálta ki, egy jó alany, egy buta nő társaságában. Az viszont meglepő lenne, ha csakugyan ez a táncosnő lett volna a névadó. Ha mégis ő volt a névadó, akkor az arra vall, valami speciális nyelvi előélete, szocializációja lehetett. Az általa birtokolt szókinsz valamelyik szava alkalmas volt egy ilyen nyelvi megbélyegzésre.

Itt kell (vagy kellene) megválaszolnunk Magyar László András (2019) kérdését, hogy tudniillik milyen forrásból, milyen nyelvi környezetből származik a *halandzsa* szó? Magyar válaszkísérlete hat alternatívát ad, de nem dönti el, melyik lehetőség az igazi, melyik áll a magyar szóválasztás mögött. Anélkül, hogy itt reprodukálnánk valamennyi föltevését, egyet, az ötödiket érdemes ideírni. Ez ugyanis, Magyar szövegezésében így hangzik: „Az arab »khalandzsa«, 'galanga-fű' növénynév. Ez a növény afrodiziákumként volt használatos az ókortól napjainkig. Az arab nomádok azért etették lovaikkal, hogy azok tüzeesebbek legyenek tőle. Vagyis a halandzsa valamilyen zavart aggyal beszélt nyelv lenne.” (Magyar 2019: 11.) A tiszta, történetietlen spekuláció számára ez irreleváns megoldásnak tetszik. Ám két dolgot nem árt figyelembe venni. (1) A halandzsa szó először, a Világ cikkében még *khalandzsa* alakban fordul elő; ezt a cikk fölfedezője, Kozák Péter (2009) nem értette, s magyarázatként további kutatást látott szükségesnek. Nos, Magyar „meglepő” föltevése magyarázat lehet. S (2) ezt megerősíti, hogy a „névadó” kis táncosnő egy olyan szakma gyakorló művelője volt, amelyik a globalizálódó érintkezési viszonyok révén sokféle megfordulhatott, vagy legalábbis sokféle náció képviselőivel érintkezett. (Ismeretes, az első világháború előtti években Pesten már nem számított ritkaságnak a kínai – tehát sárga – kereskedő, a néger – tehát fekete – táncos stb. Formálódott egy „színes” világ. Ezek és társaik mind-mind másféle kultúra és nagyon különböző nyelvek hordozói is voltak.) A Meteor kávéház, maga Lachs mondta el az őt faggató újságírónak, „artista kávéház” volt; a vendégek, akik sokféle megfordultak, nagyon különböző nyelvi anyag birtokában voltak. A „kis táncosnő” tehát könnyen találkozhatott egy devianciát megnevező, ezért figyelmét fölkeltő, droghasználattal összefüggő nyelvi sztereotípiával. Ehhez a forrásnyelvet

nem is kellett rendszeresen ismernie. Lachs „értelmetlen” süketelésére kézenfekvő lehetett egy ilyen stigmatizáló idegen szóval reagálni. Sőt ez a stigmatizáció még stílusos is volt, illet az értelmetlen szavakat értelmes kommunikációként előadó nyelvimitációhoz.

Nem állapítható meg, Lachs „találmánya” pontosan mikor született meg. A három megadott dátum (1903, 1904, 1905), melyből 1904 került be a halandzsza legendáriumba (többen ma is ezt emlegetik keletkezési dátumként), alighanem túl korai, s csak az utólagos legendaképzés igényeit szolgálja – jó, ha egy fölfedezést minél korábbra tudunk datálni. De az bizonyos, hogy Karinthy nem azonnal találkozott Lachsszal, s kellett egy idő, amíg az íróhoz eljutott a nyelvhasználati, nyelvteremtési újítás híre, s amíg fölismerte a halandzsza korkifejező szerepét, és irodalmi – tematikai, sőt szövegalkatási – lehetőségeit.

Ez, legkésőbb, 1912-ben azonban bekövetkezett. Aligha teljesen véletlenül. Ismeretes, hogy a nevezetes, mély értelmű nyelvi játék, az úgynevezett *barkochba* is 1911-ben robbant be a kávéházak és az irodalmi élet világába. (Vö. Lengyel 2017: 91–94., 95–97.) Ekkorra, úgy látszik, megérett a nyelvhez való új viszony föltételrendszere Budapest társadalmában. Sokféle, nyelvi elaborációt is igénylő tapasztalat halmozódott föl.

Karinthy szerepe ezen a ponton öltött alakot. Lachs egy viccteremelő, halandzsázó, önmagát és szűkebb környezetét szórakoztató közpolgár volt, a városi „folk-lór” egyik termelője. A sokak közt az egyik; Karinthy azonban író volt, éleseszű, okos, invenciózus tollfor-gató, akit személyes sorsa és a kor egyre jobban kiraj-zolódó trendjei fogékonná tettek a nyelvi konven-ciók problémái iránt. Ezt mi sem jelzi jobban, mint hogy első, s mindjárt egyik legnagyobb írói sikere, az *Így írtok ti* 1911/12-ben jutott nyilvánosság elé, s ez a könyv jóval több mint „paródiagyűjtemény”. A ma-gyar irodalmat alkotó idiómák, nyelvi konvenciórend-szerek éleseszű, invenciózus leleplezése, kitűnően ka-rakterizáló interpretációkkal, amelyek egyszerre esz-tétikai és nyelvkritikák, s a mögöttük meghúzódó ha-bitusvariációk jellegzetességeinek föltárásai, átvilági-tásai. Méghozzá olyan módon, hogy – mint a könyv sikere mutatja – minderre már viszonylag széles körű, eleven közönségigény mutatkozott. Ekkorra már föl-halmozódott egy nagy, közösségi nyelvi tapasztalat – a nyelvhasználat korszpecifikus sajátosságairól, nyelv és érzület, nyelv és gondolkodás művekben is lecsa-pódott viszonyáról. A nyelv és kogníció összefüggé-seit még senki nem „értette”, de valamit már többen is megsejtettek belőle, s Karinthy nézőpontjában, ha egyelőre csak háttértapasztalatként, implicate már ott volt ez a kognitív sejtélem.

S amikor például leírta (Szabolcska Mihály szájába adva a szót), hogy „fulladjon meg Ady Endre, lehető-leg máma még” – akkor a nyelv- és irodalomkritikus Karinthy mellett az írói alkotóerő is megszólalt. Az író, egy nyelvkritikai fölismerésből, irodalmat terem-tett. Ez, szó szerint, irodalomtörténeti pillanat, mert nem csak egy hatásos, jó mű született, de – közvetve – megformálódott a nyelvre való reflexiónak egy össze-tett nyelvi alapú formája is.

Voltaképpen a nyelv és a kogníció közötti, a halan-dzsát is megszüülő viszony fölismerése és irodalmi hasz-nosítása következett be.

Karinthy, e helyzetben látta elérkezettnek az időt a „halandzsáról” való megszólalásra, a halandzsza mint nyelvi fejlemény explicit tematizálására. Az Ujság 1912. szeptember 28-i számában, *Budapesti emlék* című so-rozatának 6. részében mutatta be a halandzsát (a feje-zet címe is: *Halandzsza*). A sztorit mint személyes em-lékeit mondja el, valójában persze sűríti a saját és má-sok emlékeit, de a jelenség, amit leír, tárgyias és pontos. Azt írja le, hogy a New York kávéházban egy ismeret-len fiatalember ült le melléje, beszélgettek, majd a be-szélgetés egy ponton váratlan fordulatot vett, a fiatal-ember valami furcsát mondott. „Egyszerre megszólal az én új ismerősöm. // – Bocsnatot kérek, – mond-ja szerényen. – önnek is ide a pinczérhez *kimera méra nin hozzám?* // – Pardon, – mondom és közelebb ha-jolok – nem értem. // Udvariasan megismétli: // – Azt kérdezem, hogy a pinczér önnek is *kimera méra, és mindig.* // Elpirulok egy keveset. Ejnye, mi van az én fülemmel, hogy nem hallom, mit mond ez az em-ber. Pedig nyilván egészen értelmesen beszél.” A be-szélgetés így folytatódik. A fiatalember értelmetlen mondatokat mond, az író (elbeszélő) zavara pedig nő. A vége pedig így alakul: „– Hogy a pinczér? – kér-dem utolsó reménnyel elgyöngyülve. // – Hogy itt a kávé-házban nekem is lehet-e *kimera méra bégeva szebékkal* visszaadni. // Most már nem mehet ez így. // – Igen – mondom határozottan – biztosan lehet. // – Hát ak-kor adja ide, leviszem. // – Mit??? // Rám mered, el-hűlve. // – Hát az öt koronát! // El van csodálkozva. // – Ja, úgy, pardon. – Hebegem rémulten és reszkető kézzel nyújtok át öt koronát. Aztán elbúcsúszom, és le-támolygok a parterre. Mi, már a lábaim is reszketnek. Vége. Ilyen fiatalon! Istenem! Ilyen fiatalon!” A törté-net csattanója az, hogy az író (elbeszélő) egyik barátja a szerény fiatalembert a halandzsza-embernek mond-ja, s azt mondja róla: „Hát tudd meg, az az ember fel-találta a *halandzsza-nyelvet*. Értelmetlen szavakat kever bele a mondatba. És amikor az ember félig megörrült, hogy nem érti, öt koronát kér kölcsön.”

A szöveg, első olvasásban, csupán egy ötletes kávéhá-zi tarhálás története. „Irodalom”, tárcaformában. Fik-ció. Az egyik, halandzsza-jellemző frazémáról (*kiszera méra bávatag*) maga Lachs ismerte el később, hogy az

Karinthy leleménye volt, nem az övé, s a tárca zárósorai is poétikai jellegű csattanó. Az egész, így előadva, az önkritikus humor jellegzetes példája, „Karinthy-írás”. A Világ cikkének ismeretében azt is tudjuk, Karinthy itt a közös tapasztalatokat és a személyes élményt összesűrítve, mint humoreszket adta elő. De a beszélgetés közben előálló zavar leírása fontos nyelvelméleti tapasztalat rögzítése. A „szavak konganak a fülembé, értelmetlen és zagyva betűhalmazban, – rettenetes! Az apercepcióm felmondta a szolgálatot! Nem tudom összekötni a fogalmakat! Ismeritek azt a gyötrő és bujtató állapotot, mikor az ember kínlódva elismétel magában egy szót, mondjuk »leves«, és a végén már nem tudja, miről van szó, és csak ezt tudja: »leves«, és nem lát semmit, és végre már nem biztos abban se, hogy mondják: »leves«, vagy »levés«.” Ez az értelmező leírás, vegyük észre, a nyelvhasználat okozta kognitív trauma önmagán való diagnosztizálása. Ez Karinthy fölismerése, de ilyen élesen ezt csak Lachs „találománya” ug-ratta ki belőle.

Karinthy, mint egy újabb cikke hamarosan kétségte-lenné tette, tisztában volt, vagy gyorsan tisztába jött a halandzsa-nyelv irodalmi és kognitív jelentőségével. Az irodalmi lehetőségeket illetően magatartása ambivalens: erősen kritikai, ugyanakkor – paradox módon – affirmatív. (Tudniillik maga is íróként élt e lehetőség-gel.) A halandzsa-nyelvben realizálódó kognícióhoz nagyon erős kritikával viszonyult. Ez a kettősség, azt kell mondanunk, nem csak egyéni opció kérdése volt; a halandzsa névvel megjelölt összetett fejlemény belső, inherens kettőssége, ne féljünk a szótól: föloldhatatlan el-lentmondása történeti adottság. Nem harmonizálható.

A tárca, amelyben mindez plasztikusan dokumen-tálódik, Az Ujság 1912. október 11-i számában jelent meg, a *Budapesti emlék* sorozat 9., *A diadalmas halandzsa* című fejezetében. Ez a tárca a korábbira reflektál („Méltoztatnak emlékezni legutóbb írtam a halandzsa nyelvről”) és – látszólag – a fogadtatásról referál. „Az eset lapom nagy nyilvánosságánál fogva port kavart fel és egy csomó levelet kaptam, melyben sürgős felvilá-gosítást kérnek olvasóim, hogy a *halandzsa-nyelv* szó-tára és nyelvtana *végre* megjelent-e már, és hol kapha-tó. Az Akadémia is megírt, hosszabb memorandumot nyújtott be hozzám, melyben azt fejtegeti, hogy a »kimera«, a »méra« és a »bégem« szavak egyáltalán *nem értelmetlen betűpermutációk*, mint én hittem, ha-nem *azoknak igazán van értelmük*, és hogy ő érti és hogy jövő hónapban, ha úgy tetszik, felolvasást tartha-tok.” Hogy az olvasói levelek és az akadémiai „memo-randum” csakugyan létező iratok voltak-e, avagy csak a tárcaírási alkalom fiktív hivatkozási keretétül szolgál-tak, ma már nem dönthető el, de valószínűleg az iro-nikus túlzás körébe tartoznak ezek. (A tárca egész re-torikája erre enged következtetni.) A fontos azonban szempontunkból nem ez, nem a szöveg fiktív alakítása,

hanem a szövegben fölsejlő kognitív nyelvészeti elkép-zelés: „a halandzsa-nyelv szótára és nyelvtana”, valamint a halandzsa-szavak értelme/értelmetlensége. Karinthy itt alapkérdéseket exponált. A folytatás modalitása to-vábbra is erősen ironikus, itt-ott Rejtő Jenőt előlegező fordulatokkal (például: „egyszer életemben rákerültem a helyzet magaslatára”). Ez a modalitás a szövegszer-veződés fontos jellemzője, nem lehet figyelmen kívül hagyni. De irodalmi és kommunikáció-technológiai jóslata így is fontos és komolyan veendő: „határozot-tan kijelentem, Marinettire és más futuristákra hivat-kozva, hogy a halandzsa-nyelvnek igenis van értelme, sőt ez a jövő nyelve, mely el fogja söpörni az eszperan-tót, a volapüköt és más régi seprőket.” Az ironia és az ironikus túlzás itt is nyilvánvaló, de ebben a nyelvi re-giszterben is beszédes a futuristákra és a jövő nyelvére való utalás. A nyilvánvalóan túlzó fogalmazás ter-mészetesen a túlértékelés visszametszéseként, egyféle önkorlátozó elemként is értelmezendő, ám mindent összevetve a trendet jól érzékelt. Hogy mennyire jól, azt alighanem maga Karinthy sem hitte, de eltalálta a halandzsa (nem az „ős-halandzsa”, hanem a kifejlett, keretező-tematizáló „kommunikációs” eljárás-ként alkalmazott nyelvi gyakorlat) csakugyan „a jövő nyelve” lett. Ma már, tudjuk, guruk oktatják ezt a nyelvet, és sajtómunkások tömege alkalmazza, árukat adnak el velük és választásokat visznek így „sikerre”.

A tárca a halandzsa irodalmi alkalmazásának – egyik, lehetséges – demonstrációja, s egyben politikai kom-munikációs eszközként való használatának merész, de igen pontos anticipációja.

Karinthy, erősen önironikus modalitásban, előzete-sen pozicionálta magát: „Az elmúlt hét folyamán beha-tóan tanulmányoztam a *halandzsa-nyelv sajátos törvé-nyeit*, magam is gyakoroltam magam és pénteken dél-előtt rájöttem, hogy a pesti viszonyokhoz képest fo-lyékonyan beszélek halandzsául.” (Ez persze, így nem igaz, ez fikció; Karinthy valójában akkor már hosszabb ideje készült a nyilvános föllépésre. Módszeresen fölké-szült a halandzsa jelenségéből.) Karinthy demonstrá-ciójának az a része különösen figyelemre méltó, amely a halandzsa politikai hasznosítását mutatja be. Ezt ér-demes most kicsit hosszasan is idézni, megéri: „Va-laki a választójog mellett szónokolt, lelkesen éljenez-ték. Szó nélkül odamentem, lelöktem az emelvényről. Azonnal esküre emeltem kezem és így szóltam a néphez: // – Polgártársak! Ez az ember nem mond nektek iga-zat! Mi új, nagyszerűbb igazságot, nagyobb üdvöt hir-detünk! A mi választójogunk a magyar *berédi mi látesz gében szent médara éljen népvéke alapján mázodik!* // Megdőbbenve néztek rám. Szívemre tettem a kezem és lángoló lelkesedéssel folytattam: // – Igen, a *szent magyar hazádesz* minden *lepénde mi dásza*. Kirista en-gem, éljen, éljen! // – Éljen! Éljen! // – Ordított a tö-meg fellelkesülve. // A hatás leírhatatlan volt. Mint

a nép bajnokát, lerángattak az emelvényről, vállukra kaptak, és a két csendőrrrel, a nyolc adóhivatalnokkal és az ujjongó tömeggel indultunk az egyetem felé. // – Egyetemi ifjuság! – Bőgtem a nép hátán. – A zsarnokság *mádaszémiféra* mindenütt? Fel, fel a közös hazafias *kiszédere méra!* // – Fel, fel! – Zengett, lobogott az ifjuság. – Ez a mi emberünk! // Az egész város lázban forrt. A katonaságot se lehetett kirendelni, mert nem tudta senki, ki és mi ellen kellene menni a katonának és hogy mi baj van.” S így tovább.

Mondhatjuk, ez így paródia, s így, a halandzsza ősváltozatával ilyen hatást nem lehetett elérni. De amire az őshalandzsza nem volt, nem lehetett képes, azt a kifejtett, „modern” halandzsza, a modern politikai kommunikáció már teljesíteni tudja. S ezt a lehetőséget Karinthy jól sejtette meg, anticipációja figyelemre méltó. (Nota bene: E szövegrész halandzsza szavai is megérdemelnének egy finomhangolású értelmezést. „Értelmetlen” szavai kielemezhető etimológiai és zenei konnotációi sokmindent elmondának Karinthy preferenciáiról.)

Az őshalandzsza történetének egyik első nagy csomópontja ez a két 1912 végi Karinthy-írás. Olyan csomópont, amely egyben kilátópont is; innen három felé is érdemes kitekintenünk. (1) Az 1912 körüli évek irodalomszociológiai helyzetére, (2) a Lachstól és Karinthytól egyaránt független előtörténet szövegeire, vagyis a premodern és még megnevezetlen halandzsára, s végül (3) a halandzsza irodalmi hasznosítására. Mindhárom kérdéskör mégoly rövid érintése is fontos az őshalandzsza történetének megértése és leírása szempontjából.

(1) Az 1912 körüli évek irodalom-szociológiai leírása szoros időrendben ma még megoldhatatlan feladat; a filológiára itt még nagy munka vár. De, szerencsénkre, a halandzsára vonatkozó emlékezések nagy része erre az összefüggésre vonatkozik, s a főlegmegemlített epizódok voltaképpen ezt az irodalomszociológiai helyzetképet rajzolják ki. Az időrend így persze cseppfolyós, az epizódok egy része valószínűleg még 1912 előtt, egy része pedig 1912 után történt, a történet azonban egy ívű. S arról tanúskodik, hogy ez az „értelmetlen beszéd” bekerült az írók horizontjába; megismertek vele. Lachs, Réti Sándor (1929 és 1934) és Kellér Andor (1930) rögzítette emlékei is, Karinthy vissza-utalásai is erről tudósítanak. Kiderül, hogy Lachs találmányát több jeles magyar író is megismerte. Karinthy, Molnár Ferenc, Bródy Sándor, sőt Gárdonyi Géza is, többnyire anekdotikus, jól mesélhető körülmények közt. (Ez persze irodalmi alakítottságra vall.) Karinthy például előbb megharagudott „meghalandzsázásáért”, majd fölkarolta az ötletet. Molnár Ferenc előbb meglepődött, azután hamarosan ő is folyékonyan „visszaha-

landzsázott”, meglepve ezzel még a föltalálót is. Bródy Sándor megtréfálására már Karinthy és Molnár segítségével került sor – ők mutatták be Bródynak Lachsot. A tréfa oly jól sikerült, hogy Bródy teljesen összezavarodott, ijedtében orvoshoz hajtatott, s csak a két fölbujtató, Karinthy és Molnár fölvilágosítása nyugtatta meg az író. De az sem teljesen; utána állítólag egy hónapig revolverrel hajkurászta az őt megtréfáló Lachsot. Gárdonyi, aki szintén érintkezésbe került Lachsszal, egészen máshogy reagált a halandzsára. Fölsimerte esztétikai hatásmechanizmusát, és megdicsérte az előadót és produkcióját. Gárdonyi, mesélte erről Lachs, „nagyon megdicsért, szinte szégyelltem magam. // – Csodálatosan finom ritmusérzéke van, öcsém. – mondta – Érti a magyar szónak a zenéjét. Ez pedig művészet.” (Réti 1929: 19.) Gárdonyi dicsérő szavai negyedszázad múltán is jól estek Lachsnek.

Lachs ismert ember lett, bekerült az irodalmi élet egyik speciális, de érdekes és fontos szegmensébe. Ezt egyik faggatójának így mesélte el: „A halandzsza lassan bekerült az irodalomba. Sokáig azt hitték, hogy Karinthy Frigyes, a kitűnő író találta ki. Pedig ő csak népszerűsítette. Karinthy írta az első cikket rólam. A Postások Évkönyvében jelent meg, és nagy sikere volt. Később darabot is írt *Halandzsza* címmel. A régi Apollókabaréban játszották, előtte én konferáltam. Halandzsza-szövetség alakult. Az elnök én voltam. Az alelnök Karinthy, de tagja volt Kosztolányi Dezső és még sok kitűnő író. Ennek a mondatnak: »Kiszera méra bávanyag« Karinthy a szerzője. De el kell ismerni, hogy nagyon jó.” (Réti 1934: 60–61.)

„Lassan kezdett népszerű lenni a halandzsza.” (Uo. 60.)

(2) Innen érdemes visszatekinteni is. Valami ilyesmi ugyanis több kultúrában, több nyelven is született, a megnevezés persze nem a halandzsza szóval történt. De tény, már igen korán, a XII. században is írásba foglaltak egy, halandzsának tekinthető szóhalmazt. Ez „Hildegardis von Birgen (1048–1179), a zseniális apátnő mindmáig megfejtetlen, 900 szóból álló *Lingua ignota* című halandzsza szójegyzéke.” (Magyar 2019: 11.) Ez a szójegyzék, s a hasonló jelzik, az értelmetlen szavak használata benne van a nyelv természetében, s a jelölő és a jelölt szétválása – szétválasztása – nem csak absztrakt lehetőség; olyan adottság, amellyel időnként valamilyen speciális okból, élnek is az emberek. Az „értelmetlenség”, maga is kommunikációs forma.

Az idegen nyelvű példáknál azonban számunkra érdekesebbek a magyar folklór írásban is lejegyzett értelmetlen szavai: proto-halandzsái. Érdekes módon ezekre a jelenségekre már viszonylag korán fölfigyelt egy Várkonyi László nevű újságíró, aki a Pesti Napló

1938. december 24-i számában, *Mi a halandzsza?* címmel cikket írt. Írása rövid, de fontos szempontot vet föl: „Gazdag halandzsza-kincsestárat nyújt a népköltészet. Nép dalok értelmetlen refrénjei, népmesék kiszólásai, különféle indulatszók: halandzsák. Véges végig halandzsza a székely néprománc refrénje: »Zibi, zibi lakszi natazáló natuza.«” (Várkonyi 1938: 20.) Példái közül néhány: „Libidoni labdom, labdónia libidom.” „Szita, szita péntek, szerelem csütörtök, babszerda.” „Lánc, lánc, eszterlánc, eszterlánci cérna.” De Várkonyi idéz Kríza *Vadrózsájából*, sőt Vikár Béla újabb keletű gyűjtéseiből is: „Áris-báris Borbáris / Sonnikuti kaláris / Hip, hup, / Kadarkuti dob.”

Hasonlókat idéz a nyelvész Fónagy Iván (1975) is. Például a játékká szelídült leolvasást altatódalokból: „Cibéribi, rababa, / Mér nem alszik ababa?” Vagy egy kiszámoló versikéből: „Egden, begden kerkenőbe, / Szól a rigó az erdőbe, / Csiré, csár, szabó pár / Murki, dupki, egyet visz ki.” (Fónagy 1975: 161.) Elméleti általánosításként is kimondja: „A varázsszövegek, varázselemek gyakran tartalmaznak értelmetlen szavakat (ezek olykor a régi nyelv értelmetlenné vált szavai).” S azt is kimondja: „a dalokban, versekben felszabadul a játékösztön, a nyelvi korlátok alól is.” (Fónagy 1975: 161.)

A folklór kimeríthetetlen adattár, ilyen szempontból is. A digitális adathalászat még meg is könnyíti a keresést. Két példa (persze mindkettő nyomtatott kiadásokból lett „fölfedezve”): „Antanténusz, szórakaténusz, / szóraka-tiki-taka-alabala-bim-bambusz!” „Antadungusz / Szuragadungusz / Szuragadigida / Alabalabandusz.” S a példák még hosszan sorolhatók lennének.

Miről vallanak ezek az adatok? Elsősorban természetesen arról, ez a jelenség *nem* városi és *nem* „modern” fejlemény. A premodern népelet teremtette meg őket. A halandzsza lehetősége tehát ősbibb és általánosabb, mint a modernitás. A folklórszövegek motivációját persze csak egyedi, konkrét mérlegelés hozhatja fölszínre (amire itt sem lehetőség, sem szükség nincs), de szempontunkból nem is a premodern világban érvényesülő egyedi inspirációk tisztázása a lényeges. Annak van heurisztikus értéke, hogy ezek a szövegek nyilvánvalóvá teszik: a nyelv *hangzásértéke* bizonyos körülmények között fontosabb lehet, mint a szavak konkrét jelentése. A szavak világából átléphetünk „a hangok, ritmusok világába”. Ezzel az átlépéssel persze lemondunk a fogalmi gondolkodás előnyeiről, „beérjük a fogalmi gondolkodás szintjét el nem ért *hangulati tartalmak* tükrözésével, és átengedjük magunkat a hangokkal való játék zenei örömeinek.” (Fónagy 1975: 162.) A hangeffektusokon persze hol erősebben, hol kevésbé erősen átjön valami a nyelv fogalmi tartalmaiból is, ezek azonban legfőljebb fogalomsejtelmek – ám ezek is elegendők ahhoz, hogy az „értelmetlen” szövegek olvasóját „értelmezésre”, jelentésspekulációkra készítsék.

S így a hangzás fölkinál valamiféle szemantikai asszociációt. De semmiféle jelentés nem szilárdulhat meg; az „értelmetlen” szövegben a hangzás marad a domináns.

Nagy kérdés, mi ez. Játék vagy válságtünet? Hogy játékról is van szó, bizonyos, de a nyelv – nyelvileg reflektált – válságának bizonyos mértéke alighanem a „legjátékosabb” variációban is kimutatható lenne. Az „értelmetlenség” mindenképpen a konvencionális nyelvhasználat valamilyen mértékű elégtelenségére utal. Ám az „értelmetlenség” olykor érdekesebb, mint a megmerevedő konvencionáltság.

A folklórszövegekben föllelhető „értelmetlen” zárványok meglétéből arra következtethetünk: ezek a zárványok egyszerre dokumentálják a nyelvi játék lehetőségét s a válság jeleit is, hogy tudniillik az emberek közötti érintkezésben valami zavar van. A kérdés csak az, melyik a domináns?

Talán nem túl nagy kockázat, ha már itt kijelentjük, a modernitás viszonyainak kibontakozásával a válságdimenzió erősödött föl. De – legalábbis az első világháború kitöréséig – az „értelmetlenség” játékdimenziója is erős volt még; az irodalom még élhetett e lehetőséggel.

(3) A harmadik irány, amelyre egy futó pillantást kell vetnünk, Lachs „találmányának” – szélesebb értelemben: az „értelmetlen” szövegek alkotásában rejlő lehetőségeknek – irodalmi hasznosítása. Itt egyszerre könnyű és nehéz a feladatunk. Könnyű, mert a halandzsát az irodalomtörténeti csőlátás eleve az irodalomra fókuszálva értelmezte, s a magyar halandzsza-irodalom legjobb darabjai, például Fónagy Iván (1975) szócikke vagy Szabolcsi Miklós (1978) esszéje is, akarva akaratlan, az irodalom nézőpontjából adja elő anyagát. Nehéz, mert e témakörben az értelmezés túlzottan Karinthy Frigyesre koncentrálódott. Nem véletlenül persze; a halandzsza történetének legfontosabb szerepű, legjelentősebb író alkotója ő volt. Ráadásul ő nem csak gyakorolta a halandzsát, de reflektálta is. A halandzsza-értelmezés nem kis mértékben az ő narratívája szerint konstruálódott meg; a hiányzó filológiai munkát is az ő – fikcionalizált, de lényegét tekintve valós – történetei pótolják. (S valljuk meg, sokkal élvezetesebb Karinthyt olvasni, mint egy fatökö filológust.) Mindezek következtében az irodalmi vonatkozású demonstráció ma jórészt Karinthy szövegeire épül, s így sok fontos vagy jellegzetes részlet alighanem homályban marad.

Annyi bizonyos: a halandzsát „népszerűsítő” Karinthy maga is a halandzsza-nyelv ügyes, kreatív és termékeny alkalmazója és továbbfejlesztője volt. Lehetőségeket próbált ki, s vitt tökélyre. Nem véletlen, hogy olyan kifejezése, mint a „kiszera méra bávatag” (bár természetesen senki sem tudja, mit jelent), ismert-

ségben a legelterjedtebb szállóigékkel vetekszik. Vagy olyan „fordítása”, mint a magyar *Micimackó*, amelynek „eredetijét”, angol nyelvű mintáját Milne alkotta meg, úgy lett máig szívesen népszerű, hogy senki fönt nem akadt a szöveg halandzsá jellegű fordulatain, sőt azok a teljes természetesség aurájával rendelkeznek. Szinte el sem tudjuk képzelni, hogy Milne szövegét másképp is lehetne magyarra fordítani. Ez persze írói erény, az írói tehetség érvényesülése; a nyelvi invenció olyasmint is el tud fogadtatni olvasóival, ami egy gyöngébb író tollán irritáló megoldásként hatna. De – ezt észre kell vennünk, s föl kell rá hívni a figyelmet – ez az írói tehetség akkor az *ilyen* újszerű, váratlan és a nyelvi konvencióhoz képest *speciális* eszközök „rendszerbe állításával” alkotta meg önmagát. Az írói profil, a szöveg szerveződése csak ezeknek az eszközöknek a használatával, okos adagolásával lett az, ami.

A paradox az egészben az, hogy a verbális értelmetlenséget fölhasználó Karinthy maga egy „új enciklopédista” racionális éthoszával alakította a mondanivalóját. Az „értelmetlenség” nála nem az irracionalitás érvényesülése volt, hanem, ellenkezőleg, éppen az irracionalitás nyelvi – nyelvhasználati – kritikája. A futuristákban, sőt – később – még a „maistákban” is szimptomát látott: válságjelet.

Így Karinthy voltaképpen mindig az irracionálitást és a racionalitást elválasztó vékony hegygerincen mozgott; jobbról is, balról is a szakadékba zuhanást kockáztatva. Ő maga volt – műveiben, művei révén – a „sógoroknál” már csúcsra járatott *nyelvválság* kifejezője és reflektálója. S e kettősség bontatlan egységben jelent meg java műveiben; szétválasztásuk lehetetlen, mert éppen feszültségük teremti meg azt a szövegaurát, amely az írókat mint a nyelvi mű alkotóját konstituálja.

Szabolcsi Miklós (1978), úgy látta, az 1910 és 1918 közötti periódus Karinthy pályájának nagyon erős szakasza volt. S ami közvetlenül ide vág, ez az erősség a bontakozó nyelvválság érzékelésén és a meghaladására tett teremtmény erőfeszítések figyelemfölvívó és karakterizáló erején alapult. A halandzsá mint válságkifejező és – fölhasználási módja révén – válságkezelő nyelvi/szemantikai eszköz egy új, alkotásalakító kogníció nyelvi reprezentációja lett. Szimbolikus és ugyanakkor narrációszerző konkrét szövegalakító eszköz. Nyelv, kogníció és poétika új kombinációja.

Ez az 1910 és 1918 közötti periódus azonban, ha nem is élesen tagolódva, két – megkülönböztethető – alkotói szakaszra bontható. A „halandzsá” előbb csak mint érdeklődésfölkeltő és -fokozó nyelvi játék szervezi a szövegeket, majd – fokozatosan, de egyre erősebben észlelhető módon – maga a halandzsá, a halandzsázás lett a kritika tárgya. Karinthy, mint egyik későbbi írásában explicit alakban is kimondta, visszatekintve két halandzsát különböztetett meg: az „ős-halandzsát” (vagy „klasszikus halandzsát”) és a *halan-*

dzsát. (Karinthy 1936: 270.) Az előbbi még a fölzsabadító *játék* tárgya és eszköze, az utóbbi viszont mint válságtükröző és *válsággeneráló manipuláció*, egyre inkább már a kritika tárgya nála. A *lehetőségből* egyre inkább nyelvhasználati, érületi és gondolkodás-alakulási *szimptóma* lett.

Az „ős-halandzsá” és az, ami abból spontánul (vagy éppen a rossz kreativitás révén) kifejlődött, *instrumentalizálódott*, Karinthy lényeges felismerése. 1936-os cikkében értelemszerűen az őshalandzsára koncentrál, annak adja összefoglaló áttekintését, de a kontraszt így is érzékelhető. Az őshalandzsát világteremtő erővel ruházta föl. 1910 körül, mondta, „mi huszonkét évesek felfedeztük az [ős]halandzsát. Mit tudják, mi volt az akkor, minden kultúra újjászületése, kezdete és forrása, a káosz, a semmi, amiből nekünk kellett megteremteni az egész világot.” Meg kellett teremteni a „halandzsá törvényeit”, „nem volt szótárunk és nem volt könyvtárunk, mint ezeknek a későbbi begyöpösödött futuristáknak és maistáknak például – mindent magunk teremtetünk”. (Karinthy 1936: 270.) Ez a helyzet maga a szabadság és a játék élethelyzete volt, vagy legalábbis a *szabad játéké*. (Érdekes, hogy ezt a gyakorlatot a téma egyik „egyszerű” újságíró népszerűsítője, Réti Sándor is utóbb játékként nevezte meg, olyan játékként, amelyet csak a régi, „gondtalan, békebeli Pesten” lehetett megcsinálni.) S jellemző, hogy a fiatal Karinthy csakugyan gyártotta és gyűjtötte az „értelmetlen”, halandzsaként prezentálható kifejezéseket, szavakat – írsaiból (még a vele foglalkozó tanulmányok idézeteiből is!) tekintélyes mennyiségű ilyen jellegű nyelvi anyag gyűjthető ki és össze. Akár egy halandzsá szó- és frazématárát is lehetne ezekből összeállítani.

Ezt a játékelvű gyakorlatot Szabolcsi Miklós (1978) is fontosnak érezte bemutatni. Ő így jellemezte: „a nagy játék, amelyet a Balkán Egylet, még 1910 előtt játszott a pesti utcákon, amelyet Esti Kornél, Kaniczky és Sárkány játszottak, játék a világ minden dolgával, étellel, halállal, játék a fogalmakkal, a nyelvvel. Játék éppen azért, hogy tisztábbak legyenek a fogalmak, élesebb a nyelv és szebb az élet.” (Szabolcsi 1978: 464.) Szabolcsi szövegközi utalásai itt, megfontoltan és hitelesen, Kosztolányi *Esti Kornélját* és az irodalmi névadás rejtekében, magát Kosztolányit, Karinthyt és Somlyó Zoltánt is emlegeti, mindhármukat a játékelvű gyakorlat körébe utalva. Az ide sorolható szereplők számát természetesen még lehetne gyarapítani, írása egy másik helyén, Szabolcsi is kiegészíti ezt a listát: „főleg a fiatal Molnár Ferenc, a *Józi-tárcák* írója, a *Hétágú síp* gonoszkodó irodalomkritikusa, a keserű Gábor Andor és az eddig figyelemre nem méltatott élc-lapok (mint pl. az *Izé*, a *Számár*)” említhető szerinte (Szabolcsi 1978: 467.). S azok a szövegek, amelyeket Szabolcsi idéz, vagy amelyekre legalább utal, igazolják is ezt a jellemzést.

1914 körül azonban – nem függetlenül a világháborútól, de voltaképpen egy mélyebb folyamat következményeként – ez a helyzet megváltozott. Lassan, de egyre nyilvánvalóbban megmutatkozott a nyelvi „értelmetlenség” másik, veszélyes, az emberek közötti érintkezést összezavaró, a cselekvéseket kisiklató, kiszolgáltatottságot fönntartó és fokozó oldala is. Megmutatkozott a halandzsza manipulatív potenciálja, amorális, „elytelen” alkalmazásának kommunikáció-technológiai szerepe.

A „boldog békeidők” a nyelvben, a nyelvhasználatban is véget értek. Új korszak kezdődött e dimenzióban is.

Karinthy most is gyorsan és érzékenyen reagált. Érzékelte és tematizálta a nyelvi fordulatot. Nyelvkritikai attitűdjének fölerősödését jól írja le Szabolcsi Miklós már többször idézett esszéje: „Karinthy megéli a nyelv teljes devalválódását, értéktelenné, értelmetlenné válását. Az *Így írtok ti* folytatása [...] merész, kegyetlen könyve, az *Így láttátok ti*. Látszatra csak stílusparódiák sora, voltaképpen a nyelv s a nyelvet használók leleplezése. A háború igazolása és dicsőítése ellen emel vele szót, hazugságok, álságok sorára világít rá, olyan helyzetre, amikor a nyelv a legocsmányabb hazugság eszköze lesz – erre szolgál a hivatalos, az újságírói, az írói nyelv. Alig leplezett dühvel írja már Karinthy e paródiák sorát. Csak Karl Kraus *Die Letzten Tage der Menschheit*-je hasonlítható hozzá, ahol ugyancsak a Monarchia hivatali apparátusa és intellektueljei nyelvének dühös-leleplező utánpótlása, visszaadása és parodizálása szolgál háttérül az apokaliptikussá váló társadalomkritikai vízióknak, a *Monarchia nyelvi formulák eszöő áradatában robban szét...*” (Szabolcsi 1978: 465.) Karinthy nyelvkritikájának fölerősödése számos szövegben tetten érhető (például *Hazám és „hazám”, Gulliver utazásai, Jelszavak, Szavak* stb.). Amikor arról beszél, hogy legalább bontsuk le a régi, hamis szavakat, s legyenek új szavak, látszólag csak régebbi önmagát ismétli, hiszen, „ha hazugság is, ne ugyanaz a hazugság legyen, ne ugyanúgy kongjon elszibbadt, elvált szívünkben” (*Jelszavak*). Ezt akár a régi őshalandzsza motivációjáról is vallhatta volna. De immár továbblépett, fölismerte bizonyos nyelvi fordulatok használatának veszélyes kommunikáció-technológiai szerepét. A metaforák, hasonlatok, általában a képes beszéd ilyen potenciáljára figyelmeztetve a kognitív nyelvészetet jócskán megelőzte s megelőlegezte.

Karinthy *Így láttátok ti* című könyve 1917-ben jelent meg, ez alcíme szerint *A háborús irodalom karrikatúrája*. A szerző itt visszaul nevezetes művére, az *Így írtok ti*-re, de e könyv – bizonyos analógiák ellenére – egészen más, mint a korábbi. Legalább három okból. Ez az új könyv már háborús könyv, minden szöveg mögött ott van a vérontás és a szenvedés el nem tüntethető tapasztalata. A beszéd pedig, amely itt a „karikatura” tárgya, többnyire nem irodalmi beszéd, hanem

„pragmatikus” társadalmi, politikai vagy éppen katonai beszéd, azok logikáját idézi föl. S már e két okból is következően ezek a beszédmód-paródiák karaktere kevésbé játékos, noha Karinthy nyelvi kreativitása, humora itt is átjön. Itt azonban a tét nagyobb, azt mondhatnánk, véresebb.

Újságírókat, politikusokat, katonai vezetőket imitál, az ő megnyilatkozásaikat ragadja meg. (Az olyan szövegek, mint a „Bájossy Puncsi” színésznő sztárolását bemutató paródiák inkább már csak lazító funkciójúak.) S itt az olyan, az őshalandzsákra emlékeztető nyelvi játékok is, amelyek azért elő-előjönnek, már csak másodlagosak, olvasóbarát gesztusok. A döntő itt a valóságátértelmező, sőt valóságtalanító beszédmódok – ironikusan eltúlzott, de éppen ezáltal lényegüket föltáró – leleplezése. Néhány példa. A kormánylap vezércikkíró gyakorlatát bemutató fejezetben olvashatjuk egy német pilóta Angliát, és egy angol pilóta Németországot bombázó akciójának újságírói kommentárját. A két pilóta szorosan vett repülés teljesítménye természetesen azonos, csak éppen az egyik a „mi” hősünk, a másik pedig az „ők” harcászati eszköze, tehát ellenség. Így a két teljesítményt jellemző retorika diametrálisan ellentétes, az érvelés kognitív alapja is más. Az eltérő „keretezés” más-más szóképzőletet hoz játékba. Karinthy pontosan érzékeli a beszédmód különbségét, és pontosan írja le azt. Az is pontos látélet, amikor egy katonai vezető, az újságíró kérdésére, a háborúnak Európa jövőjére gyakorolt hatását beszéli el. A „megfontolt” válasz nem csak semmitmondó, de a semmitmondást megfontoltságnak föltüntető – valóságtalanítás. A beszéd már nem kommunikatív funkciót teljesít, hanem az üresség retorikája, pseudo-kommunikáció. A zárlat szimptomatikus: „– Tehát valószínű, hogy lehetséges? // – Minden bizonnyal – mondja és a kezét nyújtja már. A kihallgatás véget ért.” (Karinthy 1917: 19.) Karinthy a hamisvalóság-termelésének nyelvi-retorikai eszköztárát is fölismerte. Hogy ne száraz, kognitív nyelvészeti traktátust adjon, hogy még e ponton is szórakoztasson, irodalmi pasztisként mondja el fölismeréseit. „Swift Jonathan” szerepébe helyezkedve *Gulliver újabb utazásaiból* a „tizedik fejezetet” meséli el. Abrakadabrába utazva a *feliciák* „szerencsétlen törvénykezésének” néhány paragrafusát mutatja be, azokat, amelyek miatt még háborút sem tudnak csinálni. Az „egyhangú jólétnek és a buta megelégedésnek” ebben a világban néhány dolgot halálbüntetéssel sújtanak. Ezek – s itt van Karinthy fölismerésének lényege – nyelvi vétségek, nyelvhasználati megoldások. Az „olyan államférfi”, mondja a szöveg, „aki valóságos dolgokról és állapotokról beszélve vagy írva, képekben fejezi ki magát, vagy hasonlatokkal magyaráz meg valamely közérdekű kérdést vagy követendő eljárást”, Feliciában halálbüntetést kap. „A törvény indoklása kifejti, hogy Felicia egyetlen háborúját és a vele járó vérontást egy ak-

kori államférfinak az a hasonlata okozta, amely szerint a háború olyan, mint egy tisztító zivatar és hogy mindannyiunk lelkében ég a vágy.” (Karinthy 1917: 131.) Amit itt Karinthy észrevesz, azt ma már a kognitív nyelvészet is kimondja – s a politikai kampányok amorális gurui gátlástalanul alkalmazzák, szavazatmaximáló technikaként. Hasonló funkcióban szerepelteti Karinthy a „törvény” egy másik szakaszát is. E szerint Feli-ciában halállal büntetendő „minden olyan kimondott vagy leírt mondat szerzője, amelyben a többszám első személyének névmása átvitt értelemben használatik, és nem jelenti szigorúan és szó szerint azt, hogy az állítmányban jelzett cselekvés a »mi« szócskában inkluzíve foglalt »én«-re is szó szerint vonatkozik.” (Karinthy 1917: 132.) A „mi” és az „én” ilyen szétválása ugyanis úgy irányítja a „mi” cselekvéseit, hogy közben az *én* kivonja magát az inszceniált cselekvésből. Ez már a valóság retorikai eltérítése.

Nyelv, kogníció és cselekvés szétartóvá válik, s a nyelv mint retorika, a manipuláció eszköze lesz. Illegitim, de hatásos hatalmi eszköz.

Az *Így láttatók ti* mindennek demonstrációja, variációgazdag adattár.

A karikatúrák megfogalmazása, persze, parodisztikus, s mint ilyen, „komolytalan”, képtelenül túlzó, de a célba vett nyelvi eszköz megnevezése, megjelölése éles szemű megfigyelés eredménye. Hogy mennyire így van ez, mi sem mutatja jobban, mint hogy a mai későmodern politikai kampányok, a kognitív nyelvészet eredményeit hasznosítva, éppen az ilyen nyelvi modulok ügyes kombinációjával aratnak sikereket. George Lakoff professzor például „népszerűen” megfogalmazott kampányfelkészítő könyvet írt ezeknek a tapasztalatoknak a birtokában – s könyvét, *Ne gondold az elefántra!* címmel 2006-ban már magyarul is kiadták. (Lakoff, nyelvészeti szempontból „komoly” munkái természetesen nincsenek meg magyar nyelven, hiszen azok „csak” szakmunkák, közvetlen propagandahasználatra nem alkalmasak.) A kognitív nyelvészet tehát éppúgy kétélű fegyver, mint ahogy a halandzsza is az volt.

Az első világháború végétől gyökeresen új helyzet és új korszak következett. Az őshalandzsza mint eleven gyakorlat, ad acta került, a társadalmi és politikai kommunikáció radikálisan megváltozott, „szintet lépett”. Bár nem tudtak róla (értelemszerűen: nem is tudhattak), a magyar „kommunikáció” gyakorlata a goebbelsi és finkelsteini praxis előszobájába lépett. Ennek itt nem-hogy bemutatására, de jelzésére sincs hely és lehetőség – legfőljebb, két utalással, a *logikai helyét* jelölhetjük meg. Már 1919 őszén megindult a militáns „keresztény-nemzeti” napilap, az Új Nemzedék *Pardon* rova-

ta (a magyar irodalom morális szétesésének e szimbóluma), amely, bár roppant kártékony és veszélyes volt, még „minőségi” hamisrealitás-termelésnek tekinthető: a „liberális félszázad” gyakorlatát folytatta és tökéletesítette, *visszafordítva* azt a „liberális” korszak maradványaira. 1923 tavaszán, Petőfi születésének százéves évfordulóján pedig megtörtént a forradalmi nap, 1848. március 15-e „nemzeti” átpozicionálása – Klebelsberg és Pekár Gyula (!) vezérletével. (Annyi tárgyi ökörség, amennyi ekkor és itt elhangzott, a magyar „emlékezetpolitika” történetében is ritkaság.) Innen mindenesetre már egyenes út vezetett Szálasiék „rögvalóságáig”. S ami ezeknél is rosszabb, a nyilvánosság immunrendszere fölborult. A mediáli betűfogyasztás védtelenné vált.

A háború utáni teljesen új helyzet a halandzsza tematizációjában is új fejleményeket hozott. Három lényeges értelmezési irányt itt is célszerű rögzítenünk. (1) A halandzsza nyelvészeti, lexikográfiai érdeklődés tárgya lett, azaz fölfigyelt rá a tudomány is. (2) Az őshalandzsza ideje lejárt; ha lassan és felemásan is, megindult a változás mibenlétének fölmérése, regisztrálása. (3) A halandzsza – voltaképpen az őshalandzsza – eredete, története szélesebb körű olvasói érdeklődés tárgya lett; kielégítésére az újságírói bulvár is sorompóba lépett.

Röviden mindhárom irányról érdemes szót ejtenünk.

(1) Az 1920-as évek közepére az értelmetlen szavakkal és kifejezésekkel való „játék” kikerült az írók és bohémek kávéházi világából, és az újságtárcák olvasóinak köréből a „komoly”, akadémikus tudomány szeme elé került. Spóradi-kusan és esetlegesen, de mégiscsak sor került erre. 1924-ben egy T. Á. jelű nyelvész rövid közleményt publikált a Magyar Nyelv *Ismeretlen szavak* című rovatában. Itt egyebek közt ezt írta a halandzsáról: „a pesti argot-ban nagyon elterjedt szó, s átvette azt az újságíró-nyelv is, a. m. értelmetlen, zagyva beszéd, amely összefüggés nélküli szótagokból áll.” A *halandzsászni* jelentését így adta meg: „értelmetlenül beszélni.” (Magyar Nyelvőr 1924. 7–10. sz. 127.) A szó elterjedésének érdekes dokumentuma ez a közlemény, a jelentéstani meghatározás azonban invenciótlan, leegyszerűsítő. A „komoly” érdeklődők figyelmét azonban alighanem ez fölkeltette már a szó iránt. Ez ösztönözhetette a lexikonszerkesztőket is arra, hogy a húszas évek végén szócikket írássanak a halandzsáról. 1930-ban így Lachs már arra utalhatott egy nyilatkozatában, hogy nevét úgy kell írni, ahogy a lexikonban (azaz a halandzsza szócikkben) is olvasható. (Kellér 1930: 10.) 1933-ban így már a Színházi Élet egyik szerkesztői üzenete is definiálja a szót. A *Gourmand* 30. jellegű olvasónak így válaszoltak: „A »Halandzsza« nyelvet egy Lachs nevű pesti képűgnök teremtette meg, és a jó

halandzsának az a sajátossága, hogy ritmusában, muzsikájában és tagoltságában teljesen a komoly beszéd hatását kelti.” (Színházi Élet 1933. 18. sz. 96.) A *Halandsza* címszó, egy rövidke mondat erejéig, 1938-ban az *Új Idők Lexikonában* is fölbukkan: „Karinthy Frigyes szava az értelem nélküli beszéd megjelölésére.” (*Új Idők Lexikona* 1938: 2955.) Ez a meghatározás, bár lényege téves, már a „bevettség” jele; Karinthy neve segít az elterjedésben. 1940-ben szótárázására is sor került; szerepel Balassa József *A magyar nyelv szótára* című kétkötetes munkájában. Itt a halandzsza mint „értelmetlen beszéd, fecsegés” jelenik meg. Egy másik nyelvész, Kálmán Béla hasonlóképp magyarázza a szót: „értelmetlen badar beszéd” (Magyar Nyelv XLIV, 16.) Évekkel később már egy rendszerváltás után, Karinthy nyelvésznek készülő fia, a későbbi író, Karinthy Ferenc is jelentkezett egy rövidke nyelvészeti cikkel, *Halandsza* címmel (Magyar Nyelvőr 1946. 3. sz. 120.). Ez a cikk sem túl revelatív. Az első komolyabb szakcikk, amely viszonylag részletesebben és érdemben szólt a szóról, Nagy J. Béla írása. Ő 1948-ban a Magyar Nyelv Szó- és szólásmagyarázatok rovatában írt a *Halandszáról*, összefoglalva mindazt, amit a szóról a magyar nyelvészek akkor tudtak. (Magyar Nyelv 1948: 141–144.) Ez sem sok azonban, nézőpontja szűkös, érvelése behatárolt; meg sem sejti azt, ami e kérdéskörben igazán izgalmas. Az első s mindmáig a legjobb tanulmányértékű lexikonszócikk csak évtizedekkel később, 1975-ben jelent meg, Fónagy Iván tollából. A nyelvész-ként, pszichoanalitikusként és irodalomértőként egyaránt jelentős Fónagy, a világirodalmi lexikon hagyományai szerint széles horizontú, nagyon gazdag anyagú, sokféle lehetőséget megjelölő szócikket írt – írása ma is megkerülhetetlen (Fónagy 1975).

Mélyen paradox, hogy a halandzsza rendhagyó kreativitása, érdekessége kiáltó ellentétben állt a magyar nyelvtudomány uralkodó szómagyarázó paradigmájának beszűkültségével. Az írók s az újságírók sokkal gazdagabb értelmezési irányokat képviseltek vagy/és nyitottak meg, mint az akadémiai tudomány.

Ez, mellesleg, sokat elárul a magyar szellemi élet szerkezeti sajátosságairól is.

(2) A tudomány, a szellemi életnek ez az átlagosnál lassúbb, nehezkesebb és nem is mindig és minden vonatkozásban föltétlenül mélyebb szegmense azt sem érzékelte, hogy menetközben megváltozott a halandzsza gondolkodástörténeti státusza. A játékból *kommersz érdeklődés* vagy/és erőteljesebb *nyelvkritika* lett.

A váltásig elmenő változás első, igazán pregnáns jelei, paradox módon, nem Budapesten, hanem az országról leválasztott, külön létre kényszerült Erdélyben mutatkoztak. Erdély 1919 után már a román ál-

lam főnhatósága alá tartozott, de különállása hagyományai, önálló rutinjai az 1920–30-as években még viszonylag erősek voltak. A magyar nyelvi és történeti hagyományokhoz való tartozása és a fősodorról való leválasztottsága sajátos kogníciót szült, illetve erősített föl. Bizonyos összefüggések Erdélyből jobban látszottak, a percepció bizonyos pontokon élesebb és pontosabb volt, mint Magyarországon – miközben a pozícióvesztés már érzékelhető volt e körben is.

Ami biztos, a halandzsza gondolkodástörténeti státuszának radikális megváltozását jól érzékelték.

Két, egyébként komplementer magatartás már a húszas évek közepétől kialakulóban volt. Előbb megszületett a *tudatos halandzsázás szerepköre*, majd megszületett a radikális nyelvkritika totális kiterjesztésének igénye is. Az előbbi Halandsza Berci figurájának megteremtésében érhető tetten. Az utóbbi pedig Korvin Sándor erősen kritikus, sokféle dimenziót átfogó cikkében mutatkozott meg. Halandsza Berci, aki a hajdani élclapok „beszélő” személyiségprofiljaival rokon hírlapi szerepkör lett, a kiterjedt Kahána család egyik tagja volt.

„Halandsza Berci” – az újságok tanítása szerint – a húszas évek közepén Erdélyben már „a kabarék és mulatóhelyek közönsége előtt ismert és népszerű” volt. A „közönséget nemzetközi halandzsza-beszédeivel és groteszk tréfáival” mulattatta. Egy mulatónak „magántitkára” is volt, s mint ilyen a „maître de plaisir” szerepét töltötte be. Művészneve is, híre is teljesen összeforrott a halandzsával. Jellemző, hogy 1924-ben, megformálójának egyik ügyéről referálva, a kolozsvári Ellenzék így zárta beszámolóját: „Ezzel a kínos ügy – »a kiszera méra bávatag« szabályai szerint – befejezettnek tekinthető.” (Ellenzék 1924. márc. 21. 4.) Távol Budapesttől, s túl egy államhatáron a pesti születésű halandzsza az erdélyi szórakoztatóipar népszerű figurájának embémájává vált. S Halandsza Berci mintát – igaz, kétes értékű mintát – is adott. 1933-ban, egy szatirikus hetilap, a közéleti halandzsázás inspirátoraként jelölte meg. A kritikus, egy rivális lapról így írt: „bátorkodom megjegyezni, hogy most már tényleg nagyon jól megy a Jóestétnek. Mert már újságíró-trénert is tart. // Mert nekem az az érzésem, hogy a Jóestét vezércikkírói Halandsza Bercitől tanulnak cikket írni.” Ki volt ez a példakép? „Vásárhelyi gyerek, diszkrét fiú az egyik bárban. Karinthyt is lehalandzsázta. De a Jóestét túltesz rajta. Olyan válogatott halandzsát, amelyet a Jóestét írt a minap, nem hiszem, hogy Halandsza Berci tudna írni.” (Bomba 1933. 19. sz. 15.) Ez a kritika nem csak azért érdekes, mert jelzi, a „játékból” immár Erdélyben is közönséges újságírói rutinhalandzsza lett, de azért is, mert ezt a szórakoztatóipari halandzsza hétköznapi – politikai – kiterjesztéseként ismeri föl. S jellemző, hogy a háttérben Halandsza Bercit látja, „aki *írás-tréner a lapnál*” (ma úgy mondanánk: kreatív írást oktató) s „Bodóné ténsasszonyt”, aki „arra tanítja a szer-

kesztőséget, hogy mindig másról beszéljenek, ha a bor árát kérik...” (Uo.)

A halandzsának ez a közéleti banalizációja és rutinválasza tehát immár a magyar fővárostól távoli pere-men is megjelent. E jelenség érdekes és tanulságos, itt és most azonban nincs hely érdemi elemzésére. Szempontunkból fontosabb Korvin Sándor mintaszerű cikkének rekapitulálása. (Sok olyasmit mondott ugyanis ki, amit Magyarországon akkoriban még senki, a nála lényegesen nagyobb művész és jelentősebb gondolkodó, Karinthy Frigyes sem.)

Korvin Sándor (1912–1944) cikke, *Leszámolás a halandzsával!* címmel a Brassói Lapok 1933. szeptember 22-i számában jelent meg. A cikk fontos habitus- és gondolkodástörténeti fejleményeket regisztrál – s egyben utasít el. Mindkét gesztusa figyelemre méltó. Mindjárt a fölütés alapösszefüggést mond ki: „Mindnyájan a hamis fogalmak, a begyökerezett félreértések, a hivatalos tévítéletek, a célzatos megtévesztettség, a rosszindulatú ferdítések s a társadalmi hazugságok Bakonnyában tévelygünk. Ennek a vadonnak megvan a maga tolvajnyelve: – a közéleti halandzsa. A társadalmi, politikai és kulturális hazugságok hivatalos nyelve.” E diagnózisban nem csak az az érdekes, hogy ezt a fejleményt immár meglehetősen kiterjedtnek és átfogónak mondja, de a nyelvi regiszter összefüggését is megnevezi: „tolvajnyelv” és „hivatalos nyelv”. Valami speciálisból általános érvényű fejlemény lett. Ez egy döntő fordulat fölismerése és regisztrálása.

Korvin világosan látta az eredet specialitását – s a változás irányát és jellegét is. Tömören és pontosan fogalmazott: „A halandzsa az a gyalázatos fattyú, amely a költészet és az esztelenség vadházasságából született meg. [...] Fiatalkorában megszökött hazulról, s aztán nyomra veszett. Évek múlva modern futurista költőkkel látták a kávéházakban, ahol meg akarta váltani a világot.” De: „Addig volt jó, amíg csupán félfertályos költőkkel barátozott... Ám karrierje másfelé ívelt.” Itt megint lényeges összefüggések jelennek meg: költészet, esztelenség, modernista irodalmi kísérletek, és hübrisz: a lehetőségek és a lehetséges túlbecsülése. Majd az irányváltás, kilépés az irodalomból valami gyakorlatiasabb irányba. Mi ez az irány? A költészet és az esztelenség „fattyúja” Korvin szerint: „Egy szép napon diplomatákkal, nagyiparosokkal, hadseregszállítókkal, politikusokkal és hadvezérekkel kezdett tárgyalni.” Ez pedig már nemcsak, hogy nem játék, ez maga a modern társadalmat megosztó antagonizmus hatalmi oldalának szereplőivel való illegitim együttműködés. Még hozzá a hatalmi szféra minden szintjének szereplői fölbukkannak itt – és figyelemre méltó, hogy itt a „közönséges” katonai vezetők nem a legfontosabbak. Náluk vannak itt fontosabbak. S ez a társadalmi dinamika megértése szempontjából igencsak lényeges fölismerés. Maga az együttműködés, Korvin expressis verbis kimond-

ja, 1914 júliusában (a világháború kitörésével) érkezett el ugrópontjához. Illusztrációként „idézz” néhány halandzsa megnyilatkozást: „Hirdetem nektek a vér és vas demokráciáját! A tömeghalál demokráciáját! Mindenkinek joga van elesni a fronton! // Hirdetem nektek a hazafias tömegmészárlás evangéliumát! A nehéztüzérség világmegváltását! A főhadiszállások kinyilatkoztatását! A tőke szeplőtlen fogantatását! A bűn imperializmusát! A halálordítás misszióját! Az ostobaság tízparancsolatát! A bakancsok diktatúráját! Az agyrémek vasfegyelmét!”

Ezek természetesen nem valóságos idézetek, hanem csak a háborús idők mozgósító frázisainak ironikus súríjtései, a frázisok – a halandzsa – leleplezése érdekében. De valós összefüggéseket, valós kommunikációs gyakorlatot parodizál; olyasféle megoldás ez, mint a *Ne gondoldj az elefántra!* javaslatai, tudniillik a neves kognitív nyelvész, George Lakoff, amikor az ellenkampányok megtervezése érdekében állt elő javaslataival, maga is a metaforák meggyőzőerejére apellált – az ellentábor metaforáinak legyőzése érdekében. (Mellesleg, mint láttuk, maga Karinthy is így járt el korábban.) Ez az eljárás a kritikának nem egyszerű, s nem is problémátlan módja. Maga ez a kritika is dekódolásra vár. Ám Korvin vitathatatlan érdeme, hogy jó érzékkel kiemelte a „demokratikus”, a „hazafias”, a „keresztény” motivációt ebben a hamisrealitás-termelésben, s ezeket összefüggésbe hozta azzal, ami valóban meghatározó volt, a tőkelogika érvényesülésével. Ezek a frázisok ugyanis nem egyszerűen nyelvi permutációk, önmagukban záródó nyelvi sztenderdek, hanem történeti dinamikájuk van. A nyelvhasználat történetileg determinált, előzmények és aktuális érdekek szerint alakuló vágyprojekció.

Magyarán: olyan nyelvi fejlemények ezek, amelyeknek „külső” meghatározottsága, ha el is van rejtve, kétségtelen. A nyelvkritika (egyik) feladata éppen ezeknek a meghatározottságoknak a fölszínre hozása, a meghatározottság rejtettségének „leleplezése”, átláthatóvá tétele.

A „halandzsát” Korvin komolyan vette, a háborús halottakat (katonák és civilek tíz- és tízmillióit) ennek számlájára írta. „A halandzsának” mondja, „nagyobb sikere volt azokban az esztendőkhöz, mint az elmúlt évszázadok összes nagy prófétáinak és ígéhirdetőinek együttvéve.” „[A] halandzsa komoly ellenfél. A halandzsa segítségével eddig már verseket írtak, kiáltványokat szerkesztettek, nőket csábítottak, háborúkat üzentek, békeszerződéseket kötöttek, államokat kormányoztak és új vallásokat alapítottak. A halandzsa költészetben, diplomáciában, udvarlásban, tudományban és politikában egyaránt alkalmazható. A sajtó mellett a legszámottevőbb világhatalom. Sőt maga a sajtó is oly erősen a befolyása alá került, hogy ma már szinte el sem képzelhető a támogatása nélkül.”

Gondolatmenetét Korvin, erős retorikával, egy tizenhét tételes halandzsza-katalógusba futtatja ki. Ezek az egy-egy mondatos meghatározások együtt sokszínű megközelítéssé állnak össze, s e meghatározások a negatívumok kontinuumát hozzák létre. A halandzsza, értelmezésében, hol „népköltészet”, hol „metafizika”, hol „népbolondítás”, hol „világnyelv”, hol „társasjáték”, s így tovább, de mindegyik ilyen meghatározása negatív indexű. Még a legenyhébbek is meglehetősen lesújtók: „A halandzsza a svihákság népköltészete. A háború utáni világcsalás hőskölteménye. A világpolitikai szélhámosság metafizikája”, stb. Egyik-másik ilyen meghatározása kétségkívül a retorikai öngerjesztés terméke, s mint ilyen, csak az érzületalakítás szolgálatában áll. De álláspontja lényege világos és nemigen cáfolható: az (ebben a kontextusban értelmezett) „halandzsza” „a népbolondítás, a tömegszédítés s az egyetemes társadalmi, politikai és közéleti hazudozás világnyelve”.

A cikknek van egy alcíme: *Szatíra?* – így, kérdőjellel. Ez a szándékoltan kétértelmű, elbizonytalanított műfajmeghatározás lebegteteti, „irodalmiasítja” kicsit Korvin Sándor kritikáját. De ez a nyelvhasználat-kritika így is erős. S ami lényeges: kiterjeszti, totalizálja a fejlemény hatókörét, érvényesülésének dimenzióját.

A halandzsza e fölfogása már túllépett a játékfelfogáson, sőt az irodalmin is. Ez már egy egyetemes fejleménnyel való szembenézés jele.

(3) A halandzsza jelenségének és értelmezésének a fokozatos, majd ugrásszerű kiterjedése érthetővé, sőt törvényszerűvé teszi az őshalandzsza iránti közvolvasói érdeklődés megnövekedését, illetve az újságoknak ez igény kielégítését szolgáló aktivitását. Ezek az írások már nem, vagy nem csak demonstrálták a nyelvhasználat e formáját, de – jól érzékelhető tudatossággal – a történet benső, intim összefüggéseit is tematizálták. „Érdekességekkel” szolgáltak. Számunkra, retrospektíve is, ezért tanulságosak – bár nem mindig válik el bennünk a tárgyi eseménytörténet és az „érdekesség-szolgáltatás”, a legendagyártás.

Ezek az anekdotikus – „csevegő” – történetelbeszélések, jellemző módon maguk is szimptomatikusak. A nyelv szemantikai dimenziójának ambivalenciáját tükrözik. Szilágyi Ákos hajdani metaforáját ide átültetve mondhatjuk: ezek az írások „fasírtszerűek”. Jó alapanyagot, olyan technológiával dolgoznak föl, hogy az egész masszát voltaképpen már az adalékanyagok uralják. A valóság történeti „adatai” érdeklődéskielégítő zsurnalizmussal gyúratnak egybe, s az „érdekesség” elnyomja, fölláztatja s idegen anyagokkal keveri a folyamat – jól csakis konkrétan leírható – lényegét. Meritumát. Ezzel, amennyire segítik a folyamat értelmezését és megértését, annyira el is torzítják azt.

A kritikából tömegfogyasztásra alkalmas kritikapótlék, „érdekesség” lesz.

Négy cikket, ha mégoly röviden, utalásszerűen, itt is érdemes számbavennünk.

Az időrendben első cikk Réti Sándor írása a „találmány” születésének huszonötödik évfordulójára. Címe *A 25 éves halandzsza-nyelv feltalálójá jubilál*, s a Tolnai Világlapja 1929. február 6-i számában jelent meg. Máig nem tisztázott persze, hogy Lachs Lajos ötlete csakugyan 1904 februárjában született-e meg, de a jubileumot hangsúlyozó cím nem a véletlen műve – ez a halandzsza (tulajdonképpen: az őshalandzsza) kanonizációs folyamatának számmisztikai megalapozásához tartozott. A kerek évforduló mindig súlyt ad a megidézett eseménynek, legyen bár szó születésnapról, halálról vagy fönnállásról. S Lachs előtérbe állítása is ebben az összefüggésben kapja meg értelmét. A halandzsza szó Karinthy nevével forrt össze, célszerű volt tehát újítani, újra érdekessé tenni a halandzsát. Réti nem is hagyja említetlenül: „A halandzsáról, erről a rettenetes idegtépő, érthetetlen beszéd-ről, amely úgy hangzik, mintha valami értelme lenne, sokáig azt hitték, hogy Karinthy Frigyes, a kitűnő humorista találta fel. Csak most, a halandzsza 25 éves jubileumán derült ki, hogy ezen a szomorú világon először Lachs Lajos kereskedő halandzsázott.” (Réti 1929: 18.) Ez a fiktív vagy talán tényleges évforduló alkalmat adott a „föltaláló” rövid jellemzésére, sztorijainak fölidézésére. A leírás tömör: „Egy mindig nevető, bizzarr ember jár-kel ebben a szomorú városban, kinek minden oka megvan arra, hogy mosolyogjon. Alacsony, az egyik lábára biceg, bandzsít. Lachs úrnak hívják és huszonöt évvel ezelőtt ő találta föl a halandzsát. Most jubilál.”

Sztorijait, amelyeket elmondott az újságíróknak, az előbbiekből már ismerjük, de itt Lachs maga anekdotázik. Karinthy, Molnár Ferenc, Bródy Sándor, Gárdonyi Géza, sőt Budapest hajdani rendőrfőkapitánya meghalandzsázása kerül elbeszélésre, apró, Lachsot is jellemző újságírói betétekkel. Ami érdekes, pontos időpont vagy akár csak évszám sincs a szövegben, a sztorik időrendi elhelyezése lehetetlen. Akkor is így van ez, amikor Lachs dicsekedett: „Híres ember voltam akkoriban, Karinthy Frigyes darabot írt rólam, illetve a halandzsáról, és előadás előtt nekem kellett konferálnom.” A kronológiai homály filológiai szempontból fogyatékos, de a legendaszerveződés szempontjából már előny, sőt konstruktív tényező. Így, félhomályban igazán hatásos a történet.

Bő egy évvel később, 1930. július 13-án jelent meg Kellér Andor (1903–1963) cikke: *Parkett és aszfalt. Lachs, aki feltalálta a halandzsát*. Kellér cikke Az Újságban jelent meg, s a maga nemében kitűnő írás. Jól látja például, s hangot is ad észrevételének, hogy: „Jár közöttünk néhány ember, kinek nevét nem öröki-

ti meg a történelem. [...] holott a város esprit-jének kialakulása történetében döntő szerepük van.” (Kellér 1930: 10.) Mi Lachs érdeme Kellér szerint? Természetesen a halandzsza, amely időközben nagy karriert futott be, „ma” már mindenhol mindenki halandzsázik. „S mindezt Lachs találta ki. Egyáltalán, tessék tudomásul venni, hogy Lachs talált ki mindent. Ötezer vicc van forgalomban, amelynek ő a szerzője. Annak idején ő találta ki a víz-vicceket.” S hatása titkába is belevilágít: „hihetetlen komor az arca, Budapest legviccesebb emberének, viccelmondójának titka épp az, hogy halálos komolysággal anekdotázik.” Kreatív ember, de „soha nem gondolt arra, hogy nagy tehetségét mint színész, mint író vagy mint konferanszié kamatoztassa.” „Most képkereskedő alkalmazottja, képeket ad el és vicceket talál ki.” Itt Kellér voltaképpen a városi folklór természetrajzába vezet el bennünket.

A cikk természetesen szintén elmond egy-két sztorit, például Bródy Sándor „meghalandzsázásának” történetét. De ennél fontosabb, hogy Kellér fényt vet Lachs észjárására is. Az egyik, a maga nemében paradigmaticus eset, amelyet föl idéz, ez: „pesti tolvajnyelven a lakást kéglínek nevezik. Lachs egyszer bekötött fejfel ült le a törzsasztalához. // – Mi bajod van? // – *Kéglitisz, lakbérgyulladásom van.* – válaszolta szomorúan.”

Az alkotó, folklóralakító Lachsról itt valami fontosat tudtunk meg.

A harmadik cikket megint a már korábban is említett Réti Sándor írta – ezúttal a Színházi Élet 1934. évi 27. számában. (A cím most csak ennyi: *Jubilál a halandzsza.*) Ez a cikk, amely immár a harmincadik évfordulót köszönti, valóságos sztorigyűjtemény; érdeme, hogy a legrészletesebben elbeszélte történetek sora jelenik meg itt. Itt olvasható a „kis táncosnő” esete is, aki a halandzsza névadója lett, s persze Karinthy, Kosztolányi, Bródy s mások története. S egy szociológiailag is beszédes eset. „Egyszer villamoson utaztam – folytatja tovább Lachs úr – és a kalauz a jegyet kérte tőlem. Halandzsázni kezdtem. A kalauz ideges lett, és gorombán rám kiáltott, hogy hangosabban beszéljek, mert zörög a kocsis és nem hallja. Így sem értette. Rémmülettal nézett rám. *Aztán lecsöngett a kocsi.* Utcai torlódás volt a körúton. Ebben a városban ez alapozta meg a halandzsza tekintélyét.” (Réti 1934: 60.)

Réti ezen cikkének érdeme, hogy fényképet is közöl, egy Menyhért nevű fényképész egész alakos Lachs-fotóját. (Uo. 61.)

A negyedik cikk Az Est Hármaskönyvének 1936. évi kötetében jelent meg, s ez Karinthy nevezetes, összefoglaló jellegű tanulmánya, a *Kiszera méra bávatag*. Az alcím: *Ez idén huszonöt éve született meg a halandzsza.* – Az alcím persze némileg belezavar a kronológiába, s a fejlemények időrendjének tisztázását nemigen segíti, de elméleti szempontból a legtöbbet adja

ez a cikk. Nem érdektelen, hogy itt maga Karinthy is elismeri Lachs létezését és szerepét. S ennél is fontosabb, hogy itt különbözteti meg az őshalandzsát vagy klasszikus halandzsát a későbbiektől, s a nyelvhasználat e formáját megteremtő s megalapozó kognícióról is a legtöbbet mondja. (Erről e cikk korábbi helyein már szóltunk.)

Minderre ráadásként érdekes, szellemes, igazi „karinthy” szöveget talál föl olvasóinak. A cikk máig a halandzsza irodalmának „klasszikus” tétele; megkerülhetetlen.

Ez az írás is mutatja, Karinthy nem csak olyasmit tudott, amit Lachs nem, de amit Lachs művelt, Karinthy azt is jobban, mélyebben értette.

Ma már nyilvánvaló, a *Kiszera méra bávatag* az őshalandzsza történetének szimbolikus záróköve, összefoglalás és lezárás.

Az *ős-halandzsza* vagy másképpen: *klasszikus halandzsza* lehetősége a világháború kitörésével, még inkább pedig káoszba torkolló ideiglenes záródásával *elmúlt*. A játékból a hamis valóság termelésének egyre végletesebb és általánosabb gyakorlata lett. Nyelv, kogníció és hatalomgyakorlás tekintetében ez új történeti világhor-szak. A halandzsza tudata és használatának alkotói ideje azonban megmaradt. Ebből furcsa, mélyen ellentmondásos történeti s irodalomtörténeti helyzet alakult ki. Miközben a hamis valóság termelése egyre átfogóbban hatotta át az életet (és nem csak az úgynevezett „politikátörténetet”), a romló pozíciójú irodalmi én – és a valóságkifejező ösztön – lehetőségei radikálisan beszűkültek. Az értelmetlenség világát egyre inkább csak nyelviileg megkonstruált értelmetlenség-imitációkkal lehetett tükröztetni. A halandzsza, különféle fedőneveken (dada, nonszensz, abszurd stb.), játékból kegyetlen diagnosztikává válva, irodalomalkító megfontolással, válságjelzéssé, az elhallgatás előtti „utolsó” lehetőség-gé változott át. S ez a gyakorlat egyre inkább a magas irodalom jellegkifejező alkotásmódjává vált. Az „értelmelem keresése”, ami hosszú perióduson át az irodalom talán legfontosabb funkciója volt, ha nem is számológótt teljesen föl, s újabb és újabb kétségbeesett erőfeszítésekkel máig hírt ad magáról, egyre inkább beleszorult az értelmetlenség-kifejezés gyakorlatába. A világ „hagyományos” elbeszélése pedig kommercializálódott, az általános kulturális színvonal és a „piac” fogyasztathatóvá alakította.

De mindez már egy másik történet. Egy olyan történet, amelyet a klasszikus vagy őshalandzsza csak előre vetített, de amelynek végleite az a programos értelmetlenség még meg sem tudta közelíteni.

Az alkonyatkor röptét megkezdő Minerva baglya mindenesetre már érzékelni tudja az őshalandzsza mi-benlétét, szerepét.

A halandzsáról (ös-halandzsáról) nem túl bőséges és nagyon egyenetlen minőségű szakirodalom áll rendelkezésünkre. A két legfontosabb: Fónagy Iván: *halandzsza* = Világirodalmi Lexikon 4. köt. főszerk. Király István. Bp. 1975. 160–166., Szabolcsi Miklós: *Halandzsza*. Nyelv és valóság Karinthy Frigyes művében. Kortárs, 1978. 1. sz. 469–490. – Néhány, újabb keletű, de erősen kritikával kezelendő trendi értelmezés: Tamás Ildikó: *Halandzsza (nonszensz) a folklórban*. = Ethnolore. Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve XXX. 2013. 321–359., Bónus Tibor: *Paródia, technika és az irodalom médiuma*. Alföld, 2000. 4. sz. 56–63. – Néhány újabb, használható feldolgozás: Magyar László András: *Halandzsza*. Élet és Irodalom, 2019. 39. sz. 11., Kozák Péter: *Halandzsza*. Egy fejezet egy enciklopédiából. Budapesti Negyed, 2009. 3. sz. 398–402., Kőrösi Imre: *En a sóska padlászán retek makaróni*. Magyar Narancs, 2020. máj. 21. 35., Micsoda halandzsza? Új Szó, 2002. aug. 27. Vö. még: Várkonyi László: *Mi a halandzsza?* Pesti Napló, 1938. dec. 24. 20. – Néhány régebbi szakcikk és lexikonszócikk (inkább csak a téma iránti érdeklődés jelzésére): T. Á.: *Ismeretlen szavak*. Magyar Nyelvőr, 1924. 7–10. sz. 127., *Halandzsza*. Új Idők Lexikona 6. köt. Bp. 1938., Balassa József: *Halandzsza*. = A magyar nyelv szótára 1. köt. Bp. 1940. Karinthy Ferenc: *Halandzsza*. Magyar Nyelvőr, 1946. 3. sz. 120., Nagy J. Béla: *Halandzsza*. Magyar Nyelv, 1948. 141–148. – A halandzsáról és „föltalálójáról” forrásértékű egykori hírlapi cikkek, interjúk: Színes Mozi. Világ, 1912. márc. 28. 7., (-inti): Budapesti emlék 6. *Halandzsza*. Az Ujság, 1912. szept. 28. 7., (-inti): Budapesti Emlék 9. *A diadalmas halandzsza*. Az Ujság, 1912. okt. 11. 11–12., Karinthy Frigyes: *Halandzsza*. Az Érdekes Ujság, 1914. 2. sz. 23., Réti Sándor: *A 25 éves halandzsza-nyelv föltalálója jubilál*. Tolnai Világlapja, 1929. febr. 6. 18–19., Kellér Andor: *Parakett és aszfalt*. Lachs, aki föltalálta a halandzsát. Az Ujság, 1930. júl. 13. 10., Ré-

ti Sándor: *Jubilál a halandzsza*. Színházi Élet, 1934. 27. sz. 60–61. (Lachs Lajos fotójával!), Karinthy Frigyes: *Kiszera méra bávatag*. Ezidén 25 éve született meg a *Halandzsza*. Az Est Hármaskönyve 1936. 218–222. (Itt, Lachs karikatúrája is: 222.) – A barkochbáról: Lengyel András: *Irodalom és modernizáció* – kollíziós szerkezetben. Fragmentumok és vázlatok. Szeged, 2017. Benne: 95–97., Vö. még 91–94. – A folytatáshoz tartozó fejlemény: Korvin Sándor: *Leszámolás a halandzsával! Szatíra?* Brassói Lapok, 1933. szept. 22. 6., *Halandzsza* Berci helyreigazít. Ellenzék, 1924. márc. 21. 4., [Gerő Sándor]-sö: Jóestét! Bomba, 1933. 19. sz. 15. – Lachs életének néhány alapadatát lásd: Budapest VII. kerületi házassági anyakönyv 313/1919. folyószám; Budapest I. kerületi halálzási anyakönyvek 500/1938. folyószámon. Lachs haláláról hírt adtak: *A néma gróf*. Színházi Élet, 1938. 16. sz. 31., *Ma hallottam*. Esti Kurír, 1938. ápr. 6. 10. (Ez utóbbi Lachs nevét rosszul írja: Lax.) – A halandzsza közéleti politikai alkalmazásának kritikai demonstrációja szempontjából fontos könyv: Karinthy Frigyes: *Így láttatok ti*. A háborús irodalom karikatúrája. Bp. 1917, Dick Manó. Ugyancsak fontos, Uő: *Hököm-színház*. Kis tréfák és jelenetek. 2. kiad. Bp. 1917. (Benne olyan alapvető szövegek, mint például: A bűvös szék.) – A kognitív nyelvészet ide vonatkozó fölismeréseinek kampányszempontú kontraalkalmazása: George Lakoff: *Ne gondold az elefántra!* A progresszív gondolkodás nélkülözhetetlen zsebkönyve. Ford. Pálvolgyi Lídia. Bp. 2006, Napvilág Kiadó. (Nota bene: Ez a könyv aféle „kutyaharapás szőrivel” metodikájú mű. Legalább annyit árt, mint amennyit használni vél.) Ide tartozik, Lakoffnak egy megjegyzése: „a legtöbb ember keretezés, metaforák, narratívák, képek és érzelmek alapján gondolkodik”. E megjegyzés Lakoffnak egy 2016-os esszéjéből való, idézi: Bölcskei Balázs – Németh Szilvi, Élet és Irodalom, 2020. júl. 3. 9. Ennek a gyakorlatnak az összefüggése az

üzleti közgazdaságtannal, a marketinggel nyilvánvaló. Nem árt szem előtt tartani: a profit érdekében *generált igények generálása* – akár egy csíkos zokni, akár egy „új” okostelefon, akár egy elnök eladásáról van szó – a hamisrealitás-termelés alapképletét adja. Olyan kognitív sémát, amelynek mechanizmusa a *jelentésátvitel* – bűjtatott – folyamatára épül. Ahol *a'* mint az *a* szemantikai képe jelenik meg, s eközben gyakorlatilag *a'* törlő *a*-t. Ez az illegitim helyettesítés képlete. S mivel a profittermelés a modern korban alapvető szempont és érdek, ez az érdekek szemantikai meghatározottságként is érvényesíti önmagát.

Az ös-halandzsza, a nyílt és demonstratív értelmetlenség *játék* volt és *kritika* a nyelvben lopakodó, s egyre inkább észlelhető manipulatív potenciállal szemben (a történetírás, az osztrák elméleti reflexió ismeretében, ezt a helyzetet emlegette nyelvvalóságként). S ez a helyzet teremtett irodalmi lehetőségeket is. Ebben rejtett a tízes években Karinthy írói truvájának kognitív lehetősége is, ez a válság volt az alapja. A világháború kitörésével, majd 1919 után az ös-halandzsza történeti lehetőségei azonban radikálisan megváltoztak. A nyílt és demonstratív értelmetlenség elvesztette játékos karakterét és kritikai potenciálját, s részben kommercializálódott, szórazottatóipari termék lett, részben szinte észrevétlenül, a manipuláció új, rejtett gyakorlata. Témánk szempontjából a két történeti szakasznak ezt a különbségét szem előtt kell tartani, s az értelmezésben maximálisan érvényesíteni kell a két szakasz eltérő természetét. Ugyanakkor, főleg 1933 után, maga a halandzsza szó is metaforizálódott, s hacsak marginális pozícióban is a modern manipuláció szimbolikus megnevezésévé vált. Ez, kétségkívül, a közgondolkodás kritikai gesztusa volt, de – éppen metaforikus természete miatt, mint leírás – eleve nem lehetett eléggé pontos. A folyamat jellegeből valami lényegeset azonban így is kimondott. ■■■

Lengyel András (Békéscsaba, 1950) irodalomtörténész, Szegeden él. Kutatási területe a 20. századi magyar irodalom- és művelődéstörténet, időnként visszanyúlva a 19. század végéhez is. Megközelítésére a filológiai és gondolkodástörténeti szempontok kombinálása jellemző. Számos könyv szerzője, legújabb kötete (marginalitástörténeti tárgyú írásai egy gyűjteménye) ősszel jelent meg. Déry-, Tömörkény- és Komlós Aladár-díjas. Újabban Ignóus Hugó életművét kutatja, de elsősorban ma is József Attila-kutató (akit persze pályája során sok másféle alkotó is foglalkoztatott, Kosztolányitól Németh Andoron át Cholnoky Viktorig). A Szeged-kutatásban is letette névjegyét.

Az emlékezet rétegei

Krusovszky Dénes regényében

Krusovszky Dénes első regényében, az *Akik már nem leszünk sose*mben a regény fajtáinak jellegzetességei úgy fonódnak össze, mint a narratív szálak, úgy épülnek egymásra a történeti síkok, mint az emlékezet rétegei. Mivel a regény maga is a fikció és a valóság között lavírozik, elemzésem során sem tudtam pusztán a regény világában mozogni, önkénytelenül is előfordult, hogy a könyv cselekményét párhuzamba állítottam a valóság eseményeivel. A történetben három fő cselekményszál rajzolódik ki, ehhez három narrátor társul – Bálint, a tüdőgondozó egyik betege és egy külső elbeszélő hang –, három különböző stílusú szöveget hozva létre. A művet lehet úgy interpretálni, hogy ott kezdődik, ahol végződik, és valójában a főhős, Lente Bálint – az emlékezet különböző lenyomatai segítségével – rekonstruálja egy másik szereplő, az ápoló életét. Munkámban efelől az értelmezés felől közelítem meg a regényt. További jellegzetessége, hogy található benne egy betétregényként funkcionáló rész – a narrátor itt Aszalós Ferenc, egy légzésbénult beteg, aki emlékeit egy magnókazettára rögzíti egy meg nem nevezett ápoló segítségével –, melyben felelevenedik az 1956-os hajdúnánási antiszemita pogromba átcsapó tüntetés mozzanatai. A regényben található számos visszaemlékezésből kifolyólag kulcsfogalomnak számít az *emlékezet* – e köré építem a szöveg elemzését.

Az emlékezet rétegei: tárgyak emlékezete

Míg Maurice Halbwachs a kollektívumot, addig Jan Assmann az egyént tette meg az emlékezés és az emlékezet alanyának, aki természetesen függ az emlékeztető szervező „keretektől”. Az egyén az, aki emlékezik,

ő birtokolja az emlékeket, de az emlékekre általában társadalmi közegben tesz szert, valamint szüksége van e közegre azért is, hogy felidézze és lokalizálja emlékeit (Halbwachs 2018: 8). Assmann a kollektív emlékezet fogalmát gyűjtőfogalomként használja, ezen belül pedig négyféle emlékezetet sorol fel: a mimetikus, a kulturális és a kommunikatív emlékezet mellett megkülönbözteti a tárgyak emlékezetét (Assmann 2013: 20).

A kollektív identitás alapja a közös tudás és az emlékekben való osztozás, melyet az egyén egy közös szimbólumrendszer ismerete által működtet. Bármely hétköznapi tárgyhöz kapcsolódhat konvencionális jelentés vagy személyes emlék (Assmann 2013: 142). Az egyéni és kollektív emlékezet közötti távolság áthidalására az érzelmeken és az azonosulás tényezőin kívül a társadalmat közösségként érintő események anyagi hordozói, a szövegek, képek, emlékművek szolgálnak. Sőt, Susan Sontag szerint ezek a tárgyak nemcsak abban segítenek, hogy emlékezzünk, de az általuk közvetített kollektív emlékezeti tartalmaknak van egy olyan hatásmechanizmusuk, hogy elő is írják, mire és hogyan emlékezzünk (Sontag 2004: 85–86).

A márványba öntött emlékezet

A társadalom azért hozott létre emlékezhelyeket (*lieux de mémoire*) – véli Pierre Nora –, mert már nincs spontán emlékezet (Nora 2009: 19). Tehát ahogy eltűnt a hagyományos emlékezet, megjelent az archiváló-dokumentáló jellegű közvetett emlékezet. Ma a társadalom vallásos áhítattal tekint a dokumentumokra,

mely az írástól kezdődően a magnószalagig terjedhet; azzal a céllal jönnek létre, hogy hiánytalanul megőrizték a jelent és megóvják a múltat. „Valójában ennek a hatalmas dokumentumtárnak a mámorító létrehozását nevezzük emlékezetnek: tulajdonképpen végeláthatatlan jegyzék ez mindarról, amire lehetetlen, viszont szükséges emlékeznünk” – írja tanulmányában Nora (Nora 2009: 21). Gyáni Gábor összegző munkájában szintén rávilágít, hogy az emlékezet helyi- nek létrejöttékor összeér a „személyesen megélt” és a „spontán módon ható” emlékezet (a hagyomány) és a történelem (a rekonstruált múlt), mindez abban az időszíkhelyen, mikor még van mire emlékezni, van mire építeni a történelmi emlékeztetést (Gyáni 2000: 82). Az emlékműállítás célja azonban nem csupán a történet megörökítésében merül ki – ezek a művészi alkotások rendeltetészerűen allegorikus vagy szimbolikus jelentést is hordozhatnak.

Az emlékművek, köztéri szobrok, domborművek számának hirtelen növekedése a 19. század második felére tehető, és ez a folyamat összefüggésbe hozható a politikai propaganda kialakulásával és elterjedésével, az emlékművek ugyanis félúton helyezkednek el a művészet és a propaganda között. A Kádár-korszak idején a politikai hatalom egyik célja az volt, hogy „különböző eszközökkel (évfordulók, ünnepségsorozatok, utca-, térnevezések, kiállítások, emlékhelyek stb.) a közgondolkodásban koncepcionális egységbe fogott történelmi műveltséganyagot építsen ki” – állítja Glatz Ferenc (Glatz 1980: 48). Ezen eszközök közé tartoznak az emlékművek is. 1989 után ez az attitűd nem tűnt el, csupán a motívumkészlet változott. „Eltűntek belőle a munkásmozgalmi és szocialista közelmúlt elemei, melyeket a szocialista korszak politikai propagandája igyekezett beemelni a nemzeti emlékezetbe, s ennek egyik leglátványosabb jeleként eltűntek a köztérre a Lenin-szobrok, a munkásmozgalmi és felszabadulási emlékművek – foglalja össze Póto János a változás mozzanatait, majd hozzáteszi –, [u]gyanakkor a rendszerváltás utáni, immár sokszínű, pártok és politikai irányzatok szerint szétváló politikai propagandaiban a jobboldalon egyre nagyobb szerepet játszanak a nemzeti és keresztény jelképek (a jobbszél felé haladva a keresztény mind jobban átfordul pogány-ös-magyar szimbolikába), miközben a baloldal korábbi szocialista internacionalizmusa egyre inkább az európai egység gondolatkörében látszik feloldódni” (Póto 2003: 23). Ez az „infantil és atavisztikus emlékmű-állítási hisztéria” – ahogy Nádas Péter nevezi – a mai napig tart (Nádas 2010).

A regényben több emlékmű is kiemelt figyelmet kap. Szerepel például a hajdúnánási 1956-os pogromba fulladt tüntetés egyik fő mozzanata: a szovjet

emlékmű ledöntése.* A város címeréről is részletes leírást olvashatunk: „Egy hajdúvitész, aki jobbájában egy kivont szablyával hadonászik, baljában pedig, a varkocsánál fogva, egy levágott török fejet tart. Fölötte, mintegy megerősítésként, egy páncélos kar lebeg kardot tartva, s a kardra szintén fel van tűzve egy török feje” (Krusovszky 2019: 323). A címeren szereplő már nem „píszí” kategóriás jelent inspirálta a helyszíni szolgáltató Hajdúvágás fiktív városnevet (Hajdúnánás helyett). Azonban nem ezekről az emlékművekről kell hosszabban szót ejteni. Lente Bálint három emlékműre is „rácsodálkozik” a regényben. Az első egy Wass Albert-emléktábla, vagyis „A hazájához Holtáig Hű Száműzött Író Emlékére”* (Krusovszky 2019: 306) készített dombormű, mely esetében Bálint megszólja a tipográfiai következtetlenséget, de Tubát hidegen hagyja, ahogy valószínűleg a város nagy részét is. Számukra az emlékmű csak egy megszokott eleme a város látképének. A második egy Trianon-emlékmű: egy kőtömb, elején egy márványból faragott Nagy-Magyarország alakzat „valami hozzá illő idézettel” (Krusovszky 2019: 307). Mindkét esetben érvényes, hogy nem az esztétikai funkciójuk miatt váltak köztéri alkotásokká. Az is tény, hogy a politikai hatalom ellenőrzi a társadalmi nyilvánosság elé kerülő produktumokat – tehát azoknak meg kell felelniük a fennálló hatalmi viszonyoknak. A politikai propaganda előszeretettel emlékeztet a múltra, a történelem azon kiragadott mozzanataira, melyet beemelt a nemzeti emlékezet tárába, mindezt a jelen céljaihoz torzítva. Póto szerint a hatalom sematizál azáltal, hogy csak bizonyos részeket emel ki a történelem folyamatából, és azáltal is, hogy „a tömegek befolyásolásának, a közgondolkodás alakításának szándékával mondanivalóját a tömeg általa vélt műveltségi szintjére egyszerűsíti” (Póto 2003: 23). Pataki Ferenc kiemeli, hogy Magyarországra különösen érvényes, hogy a „historizáló múltba feledkezés, a történelem megismételhetőségének és a sérelmek, bukások, tévedések utólagos »korrigálásának« hiedelme a nemzeti mentalitás jellegzetes vonása”, ezért bizakodnak sokan többek között a „Nagy-Magyarország feltámadásában” (Pataki 2010: 779).

A könyvben szereplő harmadik emlékmű az 1956-os forradalomnak állít emléket: a régi, rossz állapotban lévő kopjafa helyére egy bronz nőalak került. Ekképpen szerepel a regényben:

Egy nagy, fekete márványtömb tetején félig ülve, félig valahogy lebegve, bágyadt tekintetű bronz nőalak lengetett egy lyukas zászlót. A márványtömbön stilizált repedés futott végig, az oldalán pedig, olyan arany betűkkel, mintha egy sírköves véste volna rá, az állt csupa naggyal, hogy

* Lásd bővebben Nagy Miklós beszámolója a szobor ledöntéséről: VÖLGYESI 2001: 96.

* A Hajdúnánáson található Wass Albert-emléktáblán lévő felirat nagybetűs.

„PRO PATRIA ET LIBERTATE”, meg az év-szám, 1956.

Az egész iszonyú zavarosnak tűnt, a nőalak nem angyal volt, de nem is forradalmár, a leginkább úgy nézett ki, mint egy csipkefüggönybe tekert próbababa, amelyiknek valami céges bu-lin poénból a kezébe nyomtak egy nemzeti színű zászlót; ráadásul az egész kompozíció egy utca-kövekből emelt idélen kis dombon állt. Az lett volna a cél, hogy ettől nagyobb-nak hasson a va-lóságos méreténél, de visszafelé sült el a dolog; az ügyetlen kiemelés fölfelé préselte össze az alakot, és ettől még aránytalanabbnak tetszett, különö-sen, ha egész közel ment hozzá valaki. Szájtátva jártam körbe a szobrot, minden szögből lenyű-gözően ronda volt, arról nem is beszélve, hogy amit mondani akart, mennyire hamisnak tűnt. (Krusovszky 2019: 324–325)

Ezek az emlékművek, főként az utóbbi szobor értelme-zése és kontextusba helyezése több problémát is felvet. Felmerül az a kérdés, valóban az emlékezet helyei közé sorolhatóak-e ezek az alkotások, hiszen politikai emlék-műveknek tekinthetőek. A politikai emlékművek pe-dig, mint ahogy Póto írja tanulmányában: „nem em-lékezet és történelem metszéspontján keletkeznek, ha-nem a rekonstruált múlt és a politikai érdek metszés-pontján” (Póto 2003: 25). Bár az elkülönítéshez előbb azt is meg kell vizsgálni, ki állította az ilyen emlék-műveket: a kollektívum vagy a propaganda. Az ’56-os eseményekről nem lehetett beszélni egészen a rend-szerváltásig. Ez az elhallgattatás, a feledtetés, a feldol-gozatlanság a mai napig hatással van a kollektív emlé-kezetre, és meglátszik az ’56-os emlékműveken is: el-lentmondásosságuk a háttérben megbúvó történelmi emlékezet állapotát tükrözik, véli hasonlóan György Péter is munkájában (György 2007: 149). Hajdúnánás esetében pedig a centrális emlékezetpolitikai struktú-ra – mely szimplifikáló stratégiát követ – nem egyezik meg a lokálissal. Ennélfogva a városra ugyanaz az em-lékezetpolitikai modell lett kiszabva, mint más város-okra, melyet a hatalom határoz meg. A másik aspek-tus lehet a tudatos felejteni akarás, mivel a helyi kö-zösség nem tudja vagy nem akarja felvállalni és feldol-gozni ezt a traumatikus emléket.

Tehát az ártatlan nőalak ellentétben áll a pogrom-mal, erre figyel fel Lente Bálint – ahogy valószínűleg a szerző is tudatosította ezt az összeegyeztethetlensé-get –, ezzel pedig nyomot hagy a személyes emlékeze-tében, mely összeolvad a történelmi emlékezettel. Ezek az emlékművek látszólag az emlékezet fennmaradását segítik elő, valójában azonban felülírják az élő múltat. Mivel Bálintot továbbra is foglalkoztatja az emlékmű, és rekonstruálja, kontextusba helyezi a történetet, így a társadalmi emlékezet a személyes emlékezeten keresz-

tül jelenik meg. Krusovszky nem kéri számon a pogro-mot attól a generációtól, aki átélte, inkább azt próbál-já meg kideríteni, mit kezd a következő generáció ez-zel a traumával, amit nem ők éltek át – csupán hallo-másból értesülhetnek róla, mint Bálint. Így válthat(na) e nemzedék kollektív emlékezetének a részévé, immár érzelmileg semlegesebb eseményként.

Nem tartottam feladatommak az emlékművek kap-csán történelmi igazságról vagy valóságról értekezni, va-lamint az emlékműállítás hasznosságáról vagy felesle-ges mivoltáról sem szerettem volna szólni, hiszen ezek sokkal tágabb és összetettebb témakört képviselnek.

A lencsevégre kapott emlékezet

A fénykép és a mozgókép megjelenése hatással volt a múlt-ról való gondolkodás módjára, hiszen az emlé-keket így egy külső hordozóra rögzíthetjük, mely elv-ben a valóságot dokumentálja. A fényképezést lehet „rítuskonstituáló entitásnak” is nevezni, ahogy ezt Bé-res István tette (Béres 2007: 210), tehát egy rítushoz társuló tevékenységként leírni, ahogy az a regényben is szerepel mikor Bálint volt osztálytársa esküvőjén tar-tózkodik: „...én sem bírtam megállni, előhúztam a te-lefonomat, és készítettem róluk egy fotót. Fogalmam sincs, minek, de mindenki ezt csinálta körülöttem, va-lahogy így tűnt helyesnek” (Krusovszky 2019: 321). Béres továbbá úgy véli, hogy a fotó egy olyan „gyors emlékmű”, mely erőteljesebben hordozza a múlt szí-lárd pontjaira irányuló emlékeket, mint bármely hét-köznapi tárgy, mert az emlékező és megörökített képi tartalom között „érzéki közvetlenség” jön létre (Béres 2007: 211). Egy fotó szimbolikus jelentéseket tartal-mazhat, de a külső szemlélő nem mindig tud automa-tikusan jelentéseket generálni egy-egy fénykép láttán, így azok értelmezhetetlenek maradnak számára. A re-gényben is ez az eset áll fenn, mikor Bálint Magda fris-sen feltöltött képét nézi az Instagramon. Megvizsgál-já minden apró részletét, de az akkurátus megfigyelés mégis hiábavaló: a fotót nem tudja értelmezni, nem tud információt kinyerni belőle.

A regényben azokra a képekre irányul a legnagyobb hangsúly, melyek Bálint nagybátyjáról, Zoliról készül-tek. Tehát, ha afelől az értelmezés felől közelítem meg a narratív szerkezetet, hogy Bálint – részben – e fény-képek alapján rekonstruálja az ápoló történetét – ki-egészítve apja emlékeivel –, érdemes megvizsgálni kö-zelebről is ezeket a képeket. Öt darabról esik szó (Krusovszky 2019: 517–519):

1. Zoli egy szökőkút – az örök élet forrása – előtt áll farmerdzsekiben, a háttérben egy felhőkarcoló.
2. Zoli az Erie-tó partján támaszkodik a korlátnak, vastag kabátban, sapkában, a háttérben egy világítótorony.

3. Földszintes, fehér faház, a fotó hátulján: „Iowa City, Roberts Ferry Road”.
4. Zoli és egy fekete nő ül a nappali kanapéján, mosolyognak, a háttérben egy festmény.
5. Zoli feltűrt ingujjal egy piros, csapott hátú kocsi motorháztetőjére támaszkodik, arcán ironikus grimasz.

A fényképek különböző évszakokban készültek, így érzékeltetik az idő múlását, illetve Zoli arkifejezéséből következtethetünk lelkiállapotára, de a háttér vagy a fényképek hátulján lévő feliratok is értékes információkkal szolgálhatnak. Bálint a negyedikkel kapcsolatban meg is jegyzi: „Nem bírtam levenni a szemem a fotóról, valamiképp minden részletnek jelentőséget tulajdonítottam; a pléd ráncainak, a két alak összeszúrlódó vállának, a nő ölében pihenő kezének, az alacsony nézőpontnak, és a Zoli szeme sarkában meghúzódó mosolyráncnak is” (Krusovszky 2019: 518). A *Prologus* szövegében valóban szerepelnek azok a tények, melyek a fényképek alapján kiderülnek: az ápoló Iowa Cityben él sötétbőrű feleségével, nappalijuk falán ott lóg az a furcsa festmény, valamint a kocsi, egy tűzpiros, ’79-es Pinto, mellyel később balesetet szenved. Jelzésértékű lehet az is, hogy a fotók nem családi albumba vannak rendezve, de még csak nem is a házban találhatóak meg, hanem a padláson egy dobozban – elzárva, elfeledve. Pedig a családi fotók fontosak a kulturális, a „családi” emlékezet szempontjából, hiszen segítik az emlékezést, sőt akár helyettesíthetik is az egyes emlékeket (Bán-Turai 2007). A regény esetében Bálint nem volt közvetlen szemtanúja a történeteknek, Zolit sem ismerte, mindössze a családi narratíva és a fényképek indították el benne az emlékezet-konstrukciós folyamatot.

Bálint tehát a megértés perspektívájából közelíti meg a képeket, interpretálja és szöveggé változtatja a rajta látott, értelmezni vélt jeleket. Következtetésekkppen nem csak a referáló jellegű köznapi megfigyelést hajtja végre (ki látható a képen és mit csinál), hanem a képen lévő személy egyéni identitását is igyekszik feltárni. Más szempontból pedig, nem csupán a rokoni kapcsolatot apropóján teszi mindezt, hanem mert feltételezi az ápoló szerepének kulcsfontosságát a magnókazetta révén megismert beteg esete kapcsán.

Visszatérnék még a negyedik fotóhoz, mert található rajta egy festmény, mely a regény ikonikus pontjává vált – háromszor is megtalálható a leírása:

... apró testű, nagyfejű gyerekalakok ültek körül egy hosszú kerti asztalt. Különös kép volt, annak ellenére, hogy élénk színekkel festették meg, volt benne valami komorság. (Krusovszky 2019: 519)

Egy erdei tisztáson felállított hosszú asztalt ült körbe rajta egy különös társaság, csupa gye-

rektestű, felnőttfejjű alak, tarka nyári ruhában. (Krusovszky 2019: 13)

Valamiféle ünnepi étkezést ábrázolt a festmény; magas, burjánzó lombú fákkal körbevett tisztáson egy hosszú asztal körül ültek tarka, nyári ruhában az apró emberalakok. (Krusovszky 2019: 244)

A képet a tüdőgondozó egyik Heine–Medin-kóros betege, Ilonka festette a lábával, keze ugyanis a bénulás miatt használhatatlan; elkészülte után odaajándékozta a vastüdőben fekvő Aszalósnak. Címet Aszalós adott a festménynek: *Tévedés* – majd átgondolta, így lett belőle az *Akik már nem leszünk sosem*. Az ápoló felfedezte, hogy a festmény szereplői valójában a tüdőgondozó közösségének tagjai egy elképzelt pillanatban – vidáman és egészségesen – megörökítve. A festményre másként tekint Ilonka, aki a mindennapoktól való elrugaskodásként éli meg a festést, valamint az ápoló és Aszalós is máshogy viszonyul hozzá. Előbbi állandó jelleggel saját torz alakját keresi a festményen, hiszen vágyik arra, hogy befogadja őt ez a közösség; utóbbi viszont nem szívleli a képet, mert függetleníteni akarja magát mindennemű fantazmagóriától, teljes mértékben a valóság keretei között akar maradni. A festmény végül az ápolóhoz került.

Az emlékezet és a képzelet, a fantázia közel áll egymáshoz, akár össze is mosódhat abban az esetben, ha az emlékkép nem csupán valós elemekből áll, ha nem megtörtént esemény az alapja. Keszei tanulmányában ekként fogalmaz: „Mivel az ember képes felidézni hitelen képmásokat, azaz emlékképeket, de képzelőerejének köszönhetően olyanokat is, amelyek nem kapcsolhatók a múlt tapasztalati valóságához, a valódi emlékkép és a kitalált kép közös természetéből fakadóan (Arisztotelész szerint mindegyik a lélek észlelésért és képzetalkotásért felelős részéhez tartozik) könnyen felcserélődhet” (Keszei 2015: 39). A különbségre képzelet és emlékezet között Paul Ricoeur világít rá: előbbi esetében nem feltételezzük a mögötte álló valóságot, az utóbbinál viszont igen (Ricoeur 2004: 44). A festmény tehát – a fényképekkel ellentétben – nem a valóságot ábrázolja, hanem a képzelet szüleménye, és ezen képzet-gyökerénél fogva összekapcsolódhat az emlékképekkel. Annak ellenére, hogy a festményen valós személyek szerepelnek, mégis egy elképzelt világot jelenít meg.

A szalagra játszott emlékezet

Ahogy Harald Weinrich is megállapította, az ember egyik alaptulajdonsága, hogy felejt (Weinrich 2002: 9). A felejtés ellen vívott harc, illetve a múlt megképzésének, az idő tárgyiasításának és térbeliesítésének legjobb

eszközei az írott szöveg vagy a fénykép, ha ez – mindkét esetben – a valóságot tükrözi. Ezeken kívül a magnókazetta mint digitális hanghordozó eszköz, szintén képes hiánytalanul megőrizni a jelent, archiváló-dokumentáló jellege révén.

1956. október 26. Hajdúnánás esetében nem a „dicsőséges forradalomról” szólt, hanem a munkatáborokból megmenekült zsidók elleni atrocitásokról. A zsidók tömeges elmenekülése csak ezután kezdődött meg – erről beszámol Komoróczy Géza is (Komoróczy 2012: 1035), másrészt pedig a helyiek szerették volna elhallgatni, száműzni emlékezetükből az aznap történéseit. Az emlékek továbbadása, ha megtörtént, akkor egy hatványozottan traumatikus narratíva adódott át nemzedékről nemzedékre. Jeffrey C. Alexander rávilágít arra, hogy az ilyen múltbeli eseményeknek előbb át kell haladniuk a „traumafolyamaton” (Alexander 2004: 10–11). Ez a folyamat azonban nem minden esetben zajlik le, és a felejtés léphet a helyébe, mely a következő generáció számára sokkal komfortosabb érzést nyújt, ezért jobbnak látja a nemtudás biztonságával élni tovább: „Ha egyszer el lett felejtve, legyen elfelejtve rendszeren” (Krusovszky 2019: 506) – hangzik el a könyvben Bálint apja szájából. De vajon mit eredményez ez a nemtudás?

A légzésbénult Aszalós Ferenc egyik legnagyobb féltelme, hogy ő maga – aki volt – jelentéktelenül tűnik el, és vele együtt az az információ is, melyet ki akar mondani: „Itt van az egész a fejemben, már olyan sokszor végigmondtam magamban, mint egy memoritert, de hangosan nem tudom, hogy menni fog-e” (Krusovszky 2019: 189). Emlékeit egy Polimer kazettára rögzítik, melyet az ápoló szerzett be neki, az állását kockáztatva. Mivel Aszalós gyermekkorában kapta meg a poliovírust, a külvilágról nincs sok emléke, de ezek nagyon tiszta és részletes emlékek, melyeket a szalagra próbál rásűríteni. A 30 év távlatából történő visszaemlékezés kezdetben autobiografikus: mesél a családjáról és első éveiről, melyeket Fürjes-majorban töltöttek, legalábbis úgy véli: „...nem vagyok egészen biztos benne, hogy ezeket valóban ott és akkor tapasztaltam. Talán csak az évek során olyan sokat fantáziáltam róluk, hogy végül emlékként rögzültek” (Krusovszky 2019: 191). Beszámol arról, testvérével – aki azóta már elhunyt – milyen szoros viszonyt ápolt, hogy apját málenkij robotba hurcolták, nagybátyjuk pedig a követendő példa volt számukra. Részletgazdag módon emlékezik vissza, hogyan változott meg az életük, a zsidókhoz való hozzáállásuk, majd a tüntetés napján hogyan fordult át percről percre a közhangulat. A pogromkor Aszalós tizennégy éves volt, nagybátyja biztatására csatlakozott testvérével együtt a lincselő tömeghez, elhitte, hogy a zsidók tehetnek apja elhurcolásáról. Pontos, tanúvallomásszerű beszámolója olyan emlékképekből áll, melyeket állandóan felidézhetett elméjében. Természetesen még

az egyéni emlékezetben sem őrződik meg a múlt eredeti állapotában, de feltételezhető, hogy Aszalós emlékei többé-kevésbé megmaradtak, hiszen azóta nem volt közvetlen kapcsolatban a külvilággal, nem érték különösebb ingerhatások, nem keletkeztek olyan emlékek, melyek esetleg felülírták volna a régieket. Az is közrejátszhatott gyermekkori emlékeinek hű visszaadásában, hogy mondhatni megmaradt a gyermekkori látásmódja, illetve hogy ezeket az emlékeket nem akarta beleerőszakolni az adott jelen kereteibe: nem akart megfelelni, nem akart szépíteni. Nem áll fenn a gyanú, hogy koherensebbé akarta tenni, és ezért eltorzította a mondanivalóját. Halbwachs szerint rendszerint az idős emberek azok, akiket a leginkább foglalkoztat a múlt, mivel megszűnnek a társadalom aktív tagjai lenni, elfordulnak a jelentől, nincs bennük folytonos cselekvéskényszer, ezért több idejük is van emlékezni (Halbwachs 2018: 139–141). Ugyanez vonatkozik Aszalósra is, ráadásul elszigetelt állapota miatt hatványozottan.

Vallomásának felszínre bukását testvére halála idézte elő, ezzel egyrészt úgy érezhette, hogy eggyel kevesebb szemtanú tudja továbbadni az események valódi lezajlását, másrészt érezhette a felelősség terhet is, és ettől a teherrel szabadulni szeretett volna. Aszalós szándéka a továbbadás és a felejtés – kollektív szinten emlékeztetni, egyéni szinten felejtetni. Aleida Assmann szerint az emlékezet ugyan elválaszthatatlan a felejtéstől, de utóbbit két aspektus felől is megközelíthet-

jük: „tekinthetjük pozitív erőnek, amely segít a zaklatott múlt magunk mögött hagyásában, egy jobb jövő megteremtésében, de tekinthetjük a felejtést úgy is, mint az elnyomás egy formáját és az erőszak folytatását” (A. Assmann 2012: 10). Az egyén megpróbáltatásai, zaklatott múltja, traumatikus emlékei túlnyomó részt társadalmi létéből származnak. A társadalom feladata, hogy az ilyen emlékeket megpróbálja elviselhetővé tenni. Alan Baddeley is rámutat, hogy a felejtés hasznos lehet, hiszen enyhíteni tudja az érzelmi kíno-
 kat (Baddeley 2001: 22). Christian Meier pedig egyenesen a felejtés transzformatív ereje mellett áll ki munkájában: „Úgy véli, a felejtésben rejlik a valódi erő az ártalmas múlt feldolgozásához és egy új történelmi fejezet megnyitásához.” – idézi Assmann (A. Assmann 2012: 9).^{*} Aszalós beszámolója önterápiaként is utalhatnék: újraéli a múltat, hogy maga mögött tudja hagyni. Újraéli, hogy másoknak is emlékeztük részévé váljon. A pogrom kiszorulni látszott a kollektív emlékezetből, és ez a társadalom szempontjából korántsem helyénvaló, hiszen az ilyen traumákért felelősséget kell vállalni, a felejtés ezekben az esetekben tagadást, elfojtást jelent. Keszei tanulmányában megjegyzi: „ha az egyik nemzedék hallgat a vele történekekről, az általános társadalmi amnéziát is okozhat, ám, ahogy ez az emlékezet működésének törvényszerűségeiből következik, korántsem véglegeset” (Keszei 2015: 104).

^{*} Lásd Meier 2010.

Az egyén és a társadalom emlékezete még az ilyen esetekben is különválhat, de – mint ahogy a regényben is látható – az egyéni emlékezet révén ismét a kollektív emlékezet részévé válhat még a feledés útjára lépő emlék is. Aszalós tehát a szalagra játszás segítségével továbbadja a lehetőséget, hogy létrejöhessen a múlttal való szembenézés, a traumák feldolgozása, mert az emlékezhelyreállítási folyamatban az egyéni történetek fontos szerepet játszanak. Továbbadja a következő nemzedéknek, hogy továbbra is az emlékezet szerves része maradjon, így kerül el végül Bálinthoz a történet, aki megírja, ezzel ő is továbbadja. Végző soron így tesz maga az író is, aki hallott a pogromról, aztán megírta, továbbadta, tehát ő is aközé a generáció közé tartozik, aki kezd valamit ezzel a traumával – továbbörökíti és feldolgoztatásra készíti, következtetésképpen nemcsak mint generációs regény kaphat értelmet: nem *a generációról* szól, hanem *a generációhoz* szól. ■ ■ ■

Noszek Barbara 1996-ban született, jelenleg Csallóköz-csütörtökben él. Tavaly diplomázott a pozsonyi Comenius Egyetem magyar tanszékének kiadványszerkesztő szakán. A Phoenix Library szerkesztője. Szlovák kortárs irodalmat fordít magyar nyelvre.

HIVATKOZÁSOK

- ALEXANDER, Jeffrey C., *Toward a Theory of Cultural Trauma* = ALEXANDER – EYERMAN – GIESEN – SMELSER – SZTOMPKA, *Cultural Trauma and Collective Identity*, Berkeley, 2004, 1–30.
- ASSMANN, Aleida, Az emlékezet átalakító ereje, ford. GYÖNGY Máté, *Studia Litteraria*, 2012/1–2, 8–22.
- ASSMANN, Jan, *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, ford. HIDAS Zoltán, Budapest, Atlantisz, 2013.
- BADDELEY, Alan, *Az emberi emlékezet*, Budapest, Osiris, 2001.
- BÁN Zsófia – TURAI Hedvig, Családi fényképek, *Magyar Lettre Internationale*, 64 (2007).
- BÉRES István, *A vizuális kommunikáció egyes aspektusai. A fényképről mint képtípusról* = FÉHÉR Katalin (szerk.), *Tanulmányok a társadalmi kommunikáció témaköréből*, Budapest, L'Harmattan, 2007.
- GLATZ Ferenc, A történettudomány és a közgondolkodás történeti elemei, *Társadalmi Szemle*, 1980/1, 47–57.
- GYÁNI Gábor, *Kollektív emlékezet és nemzeti identitás* = Gy. G., *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Budapest, Napvilág, 2000.
- GYÖRGY Péter, *A hely szelleme*, Budapest, Magvető, 2007.
- HALBWACHS, Maurice, *Az emlékezet társadalmi keretei*, ford. SUJTÓ László, Budapest, Atlantisz, 2018.
- KESZEI András, *Emlékek formájában*, Budapest, L'Harmattan, 2015.
- KOMORÓCZY Géza, *A Zsidók története Magyarországon II. 1849-től a jelenkorig*, Pozsony, Kaligram, 2012.
- KRUSOVSKY Dénés, *Akik már nem leszünk sosem*, Budapest, Magvető, 2019.
- MEIER, Christian, *Das Gebot zu vergessen und die Unabweisbarkeit des Erinnerns: Vom öffentlichen Umgang mit schlimmer Vergangenheit*, München, Beck, 2010.
- NÁDAS Péter, Emlékmű, *Élet és Irodalom*, 2010/18, 05. 07.
- PATAKI Ferenc, Kollektív emlékezet és emlékezetpolitika, *Magyar Tudomány*, 2010/7, 778–798.
- PÓTÓ János, *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika*, Budapest, Osiris, 2003.
- RICOEUR, Paul, *Memory, History, Forgetting*, University of Chicago Press, 2004.
- SONTAG, Susan, *A szenvedés képei*, ford. KOMÁROMY Rudolf, Budapest, Európa, 2004.
- VÖLGYESI Zoltán, *Kisvárosi történet – Az 1956-os forradalom és a zsidóellenes megmozdulások Hajdúnánáson*, Budapest, Osiris, 2001.
- WEINRICH, Harald, *Léthe. A felejtés művészete és kritikája*, ford. MÁRTONFFY Marcell, Budapest, Atlantisz, 2002.

Koronavírus, „magyarság” és a transznyelvű írók

A bűnös feltűntetése

2020 márciusában az Egészségügyi Világszervezet (WHO) pandémiává nyilvánította az új típusú vírus által a COVID-19 elnevezésű betegséget okozó járványt. Az új valóság nagyon különböző társadalmi fel-fogásokkal találkozott, egyesekben (akár pánikszerű) fé-lelmet és szorongást ébresztve, másokban pedig kétel-kedést a hatóságok által elrendelt tilalmak függvényé-ben. Míg egyesek aggódtak az egészségük és a családjuk egészsége miatt, mások bagatellizálták a lehetséges ve-szélyt, és gyártották a többé-kevésbé hiteles összeeskü-vés-elméleteket. Függetlenül azonban attól, hogy a ko-ronavírus milyen reakciót váltott ki az európaiakban, tény, hogy az új vírus teljesen „elborította” a képzele-tünket, amely eddig nem volt kitéve ilyenfajta próbá-nak. Ez a tapasztalat egyrészt megváltoztatta azt, ho-gyan érzékeljük a valóságot, másrészt pedig befolyásol-ta a mindennapi életünket, szokásainkat és a magyarok által is nagyon kedvelt „európai életmódot”.

Bár furcsának hangozhat, a cikkben tárgyalt meg-fontolások szempontjából a koronavírus-járvány igen értékes tapasztalatnak bizonyult. Felfrissítette a globa-lizáció erősen kimerült koncepcióját, fájdalmasan em-lékeztetve bennünket, hogy a világ a közlekedőedények elve alapján működik. A koronavírus, amelyet először a kínai Wuhan városában fedeztek fel 2019 decembe-rében, gyorsan elterjedt az egész világon, megbénít-va a földgolyó bármely területén élő emberek életét. Olaszország, az első hullám által súlyosan érintett eu-rópai ország hosszú ideig kereste az első koronavíru-sos beteget. Kezdetben a gyanú a kínai diaszpóra tag-jaira terelődött, akik Olaszország északi részén laktak nagy számban. Ez a hipotézis azonban hamar hamis-

nak bizonyult, és a keresés kudarcot vallott. Megállá-pítást nyert, hogy bárki behozhatta volna Európába a koronavírust: a kínai hazautazón kívül a kínai egye-temeken tanuló európai hallgató, a Kínával üzletelő vállalkozó vagy a Kínát látogató turista is. A korlátlan mozgás szabadsága, amely szinte egész Európa lako-sainak kiváltsága volt, ebben az esetben halálosan ve-szélyesnek bizonyult.

A vírus terjedésének megakadályozása érdekében szinte minden európai ország úgy döntött, hogy lezár-ja határait, és szigorú korlátozásokat vezet be a pol-gárainak. Ez a tény radikálisan megváltoztatta az euró-paiak életét, akik számára a szabadság eddig nem csu-pán magasztos kifejezés volt, hanem a létezésük alapja. Évekig meg voltunk győződve arról, hogy sem földrajzi, sem metaforikus értelemben gyakorlatilag nem létez-nek. Európán belül ellenőrzés nélkül lehetett mozogni, és a repülőjegyek nem csak a jómódú emberek számá-ra álltak rendelkezésre. Sokan úgy érezték, hogy nem is annyira Magyarországon, Németországban, Angliában vagy Olaszországban élünk, hanem Európában. 2020 első felének tapasztalata ráébresztett minket arra, hogy az államok közötti korlátlan mozgás szabadsága nem szól örökre. Sok európai állampolgár jellegzetes élet-módja egyik napról a másikra lehetetlenné vált. Még talán ennél is rosszabb azonban az, hogy a fejünkben jöttek létre megkerülhetetlen határok. A második vi-lágháború vége óta fokozatosan kétségbe vont nemzet-államok mítosza ismét vonzóvá vált. Visszatértek az ál-mok az erős és a külső befolyásoktól független államok-ról, beleértve az Európai Uniót, amely kritikusai szerint nem teljesítette a szolidaritási minimumot a koronavi-rus járvány idején. Ez a kritika látványos volt többek között a magyar hatóságok által alkalmazott, a világ-

járvány kialakulásával kapcsolatos információs stratégia példáján. A járvány korai szakaszában a napi szinten bemutatott hivatalos bejelentésekben nemcsak a fertőzöttek, a meggyógyultak és az elhunytak számáról volt szó, hanem arról is, hogy mi a nemzetiségük. Ennek eredményeként a külföldieket azonosították azokkal, akik behozták Magyarországra a veszélyes vírust. Egy ilyen stratégia azért is volt hatékony, mert iráni hallgatók voltak az első fertőzöttek Magyarországon. Az úgynevezett migrációs krízis óta a kormánypárti média által bevezetett narráció, amely szerint az idegenek felelősek „minden magyar bajért”, ismét hasznosnak bizonyult. Ezúttal „a nem magyarok” lettek azok, akik veszélyeztetik a magyarok közegészségét.¹

Ki a magyar?

Hasonló szelleműek voltak a Petőfi Irodalmi Múzeum igazgatójának 2020 februárjában megjelent nyilatkozatai. A *Pesti Hírlap*ban és a *Mandiner* weboldalon publikált szövegeiben Demeter Szilárd azt állította, hogy „magyar író az, aki magyarul ír magyar olvasónak, és azt akarja, hogy száz év múlva is magyarok olvassák”.² A fenti definíció megfogalmazása során Demeter arra törekedett, hogy megbélyegezze mindazokat a szerzőket, akik szerinte könyveiket egy külföldi kiadói piacra való tekintettel írják és adják ki (bármit is jelent ez a gyakorlatban), mint olyanokat, akik nemzetközi karrierre koncentrálnak, és megfélemeznek a magyar olvasókról. („Bármilyen mások akarnak lenni, csak nem magyarok. Magyar írónak lenni nekik snassz. [...] Meg vannak győződve arról, hogy ha pár száz kilométerrel arrébb születnek, akkor világhírűek lennének.”³) Meg akarta fosztani ezeket a magyar írókat attól a jótól, hogy magyar íróknak nevezzék magukat,⁴ de ugyanakkor többé-kevésbé tudatosan azokat az írókat is, akik magyar nemzetiségük ellenére nem magyarul írnak, és így műveik nem a magyar kiadói piacnak szólnak.

Demeter nyilatkozata valószínűleg nem is érdemelne figyelmet (főleg azért, mert logikailag is problematikus), ha nem az az ember tette volna közzé, aki jelentős közpénzek szétosztásáért felelős a magyar irodalommal foglalkozók számára. Kikövetkeztethető belőle, hogy a jelenlegi társadalmi-politikai helyzetben azok a szerzők, akik nem felelnek meg a PIM-igazgató definíciójának, azaz a „nem magyar írók”, kirekesztett csoport, amelyet nem érdemes támogatni. Ahogy Demeter megállapítja:

„Őrájuk kár közpénzt költeni. Nem megtérülő befektetések. Akkor már inkább azokat az írókat érdemes támogatni, akik magyarhírűek akarnak lenni – és amennyiben világhírűekké válnak, akkor is büszke magyarok maradnak”.⁵

Demeter érvelését követve a „nem magyar írók” csoportjába be kéne venni az ún. transznyelvű írókat is, vagyis az olyan szerzőket, akik nem anyanyelven írnak. A munkásságukat nem lehet egyértelműen besorolni a nemzeti irodalmak egyikébe sem. Mindannyian egyfajta felfüggesztésként működnek (legalább) két nemzet, nyelv és kultúra között. Műveik olyan narratívák, amelyek átlépik a kultúrák és az irodalmi konvenciók határait, és mint ilyenek elkerülik az egyszerű definíciókat, leírásokat és elemzéseket. Ez a tény gyakran okozza a munkásságuk marginalizálását, sőt bagatellizálását. Így tehát egyrészt egzotikájuk irodalmilag vonzó lehet, és ugyanakkor a kiadói piacok szempontjából attraktív, másrészt viszont, mivel nem sorolják egyik nemzeti irodalomhoz sem, gyakran inkább csupán érdekességként kezelik őket, és marginalizálják az irodalomtudományi és irodalomkritikai vitákban.

Idegenek otthon

A fenti megfigyelések megerősítését a transznyelvű szerzőkkel készített interjúkban és beszélgetésekben is megtalálhatjuk. Ki lehet belőlük következtetni, hogy sokuk számára az elidegenedés érzése a nyilvános térben való létezés velejárója. Az elidegenedés érzését többször megtapasztalta többek között Agota Kristof, a magyar gyökerekkel rendelkező, a világ több táján ismert és megbecsült frankofón író. Az egyik interjúban, válaszul egy újságíró kijelentésére, miszerint egy Svájcban élő francia írónőnek, aki magyarnak érzi magát, nem lehet könnyű „meghatározni magát”, elővette a papírjait, és azt mondta:

„[...] Nézzé csak meg. Magyar útlevelem van. Magyar állampolgár vagyok. Más kérdés, hogy igazából egyik ország sem fogad el írójaként. Valahol a senki földjén állok. A svájciakat nem nagyon érdekli az írásom. A franciák a frankofón jelzõt agatják rám, ami világosan jelzi: franciául alkot, de nem francia. Én meg az emigráció után úgy érzem, hogy nincs semmi értelme magyarul folytatni. Egy olvasóm se lett volna. Ma már majdhogynem negyven nyelven olvasnak, és azt hiszem, most már mindegy is, hogy minek vallom magam.”⁶

A fenti szavak azt bizonyítják, hogy 2009-ben (amikor az idézett interjút közzétették) a szerző lényegtelennek tartotta a bármelyik nemzethez való tartozás kinyilvánítását. Akkoriban már hosszú évek óta élvezte az irodalomkritikusok és a világ több tájáról származó olvasók által is elismert szerzői pozíciót, és nem kellett senkitől protekciót kérnie. Egy ilyen pozíció elérése azonban sok évig tartott, rengeteg energiába és legalább ugyanannyi lemondásba került. Az első írási kísérleteiről és a szó teljes értelmében idegen francia

nyelvvel folytatott küzdelmeiről szól *Az analfabéta* című, egyik legismertebb írása.⁷

Hasonló utat követnek az olaszul író, magyar származású zsidó szerző, Edith Bruck nyilatkozatai is. Az egyik interjúban arra a kérdésre, hogy transznacionális írónak, olasz írónak vagy a zsidó diaszpórához tartozó szerzőnek érzi-e magát, így válaszolt:

„Mondjuk transznacionális [írónak érzem magamat]. Sajnos engem nem tartanak olasz írónak. Azt hiszem, *egész életemben idegen maradok*. Ez a tapasztalatom egy olyan helyen, amely összességében nagyon vendégszerető, de amely nem tart engem olasznak, mert amikor valaki ír rólam, magyar zsidó vagy magyar szerzőnek hív. Az emberek gyakran nem tudják, hogy olaszul írok, sokan azt gondolják, hogy a könyveimet lefordítják...”⁸ (kiemelés: *MRN*, saját ford.)

A fenti szavak azt mutatják, hogy Bruck, Agota Kristofhoz hasonlóan, kirekesztettnek érzi magát. A különbség két író között azonban az, hogy míg Kristof számára az a tény, hogy egyik irodalomhoz sem tartozik, látszólag nem számított, Bruck számára csalódás forrása. Először is nem érzi magát magyar szerzőnek, és nem akarja, hogy ilyennek tekintsék, másrészt nehezményezi, hogy az olaszok idegennek tartják.

Viszont Hanna Serkowskának, az olasz irodalom lengyel kutatójának látszólag nem okozott gondot Bruck nemzetiségének a meghatározása. Az író műveinek szeptemberi cikkében azt írta:

„Ki ez az alkotó, akihez az elmesélt történet hatása alatt lévő egyik diáklány ezeket a szavakat címezte: »Mrs. Auschwitz!«? *Olasz író, mert olaszul ír*, bár származása szerint magyar. Magyarországon született, szülei magyarok voltak.”⁹ (kiemelés: *MRN*, saját ford.)

Az idézett szövegben Serkowska egyértelműen kijelenti, hogy az író hovatartozását az adott nemzeti irodalomhoz nem a származása határozza meg, hanem az a nyelv, amelyen ír. Serkowska állításának a folytatása bizonyítja azonban, hogy az ügy nem annyira nyilvánvaló, mint amilyenek eredetileg tűnhet:

„Az egyetemes nyelvi és nemzeti instabilitás és az állandó (nyelvek, országok, kultúrák közötti) migráció korában nehéz egyértelműen hozzárendelni valamilyen nemzetiséget egy-egy íróhoz, bár ebben a konkrét esetben, mintha magának a szerzőnek a kívánságára, lehetetlen teljesen elhagyni az etnocentrikus perspektívát. Mondjuk azt, hogy Bruck a magyar-zsidó diaszpóra része, akár csak Agota Kristof és Kertész Imre.”¹⁰

Serkowska kifejezi tehát a kétségeit azzal kapcsolatban, hogy van-e egyáltalán értelme meghatározni az írók nemzetiségét. A következő mondatban azonban kijelenti, hogy bizonyos mértékben kötelességének érzi Bruck nemzetiségének a feltüntetését, annál is inkább, mert ez szerinte magának a szerzőnek kívánsága is. Végül is egy sorba állítja Bruckot Kertész Imrével és a korábban említett Agota Kristoffal. A Serkowska-féle gondolatmenet helyességének a megítélésétől függetlenül¹¹ arra a tényre érdemes irányítani a figyelmünket, hogy a kutató meg kívánja határozni a szerző nemzetiségét, annak ellenére, hogy ez nyaktörő vállalkozásnak tűnik. Mint feltételezhető, ezt a cselekvést a tudományos szöveg által előírt követelmények szabják meg, amelyek egyértelműséget és pontosságot igényelnek. A születés (és a halál) dátuma mellett – nem ok nélkül – a nemzetiség az első adat, amelyet az életrajzi megjegyzések tartalmaznak. Többé-kevésbé tudatosan a nemzetiséget a világban elfoglalt helyünket meghatározó egyik legfontosabb értéként kezeljük, amelynek hiánya a kritikai diskurzus margójára szorítja az alanyt.

Hasonló problémára hívta fel a figyelmünket Philip Balma, az egyetlen, Bruck munkájának szentelt monográfia szerzője. Észrevette, hogy sok olasz kutató számára – akik a munkájuk során csak olyan írók műveivel foglalkoztak, akiknek az „olaszossága” nem vonható kétségbe – problémát jelent Bruck elhelyezése a világirodalmi arénában. Hiszen mit kéne kezdeni a „magyar eredetű holokauszt-túlélővel, aki éppen olaszul ír”?¹² Ahogy Balma írja:

„[...] a kulturális korlátok és konvenciók határai, amelyeket Bruck írásai igyekeznek lerombolni és lényegtelenre tenni, ugyanazok a gátak, amelyek megakadályoztak sok mai értelmezőt abban, hogy valóban megalapozott tudást szerezzenek arról, hogy [Bruck] mennyire fontos figura a mai Olaszországban.”¹³

A kutató szerint Bruck nem egyértelmű nemzeti hovatartozása életművének marginalizálódásához vezetett, aminek következtében az író nem kapott megfelelő helyet az olasz irodalom kánonjában.

A nemzeten kívül

A fenti megfigyelések fényében érdekesnek tűnik az a helyzet, amellyel Németországban állunk szemben. Köztudott, hogy az ottani kiadói piac az egyik legerősebb Európában.¹⁴ Fontos részét nem német származású, de németül író szerzők képezik, akik közül soknak sikerül bekerülniük a német nyelvű irodalom kánonjába. Ilyen szerzők egyike Terézia Mora, aki Sopronban született, németül ír, illetve a magyar iro-

dalmat fordítja németre. 2013-ban *A szörnyeteg* című regényéért Deutscher Buchpreis díjat,¹⁵ 2018-ban pedig Büchner-díjat (Georg-Büchner-Preis) kapott, amelyet manapság a német nyelvterület legrangosabb irodalmi díjának tartanak. Mielőtt azonban Mora „teljes jogú német szerzőként” jelent meg a németek tudatában, kétszer (2000-ben és 2010-ben) Adelbert-von-Chamisso-Preis elismeréssel¹⁶ jutalmazták. Több mint harminc éven át ezt a kitüntetést olyan szerzők német nyelvű művei kapták, akiknek az anyanyelve nem a német.¹⁷ Ez lehetővé tette sokuk megjelenését a német kiadói piacon.¹⁸ Egy ilyen kitüntetés létrehozásának pusztá ténye azonban azt is bizonyítja, hogy a német és a nem német származású szerzők egyenlő esélyeinek problémája létezik, és megoldást igényel. Más kérdés, hogy maguk az írók hogyan kezelik a fenti kérdést. A nem német származású, de németül alkotó írókkal készített interjúkat olvasva az a benyomás támadhat, hogy az egyik vagy a másik nemzeti irodalomhoz való tartozás kérdése nem különösebben fontos számukra. Ezzel összefüggésben figyelemre méltó a Svájcban élő, magyar származású író, Melinda Nadj Abonji nyilatkozata, aki arra a kérdésre, hogy magyar írónak tartja-e magát, úgy válaszolt:

„Nem, én egyszerűen író vagyok. Nem szeretnék egyetlen nemzet mellett sem elköteleződni. Életem során különféle országokkal kerültem kapcsolatba, de íróként nem feladatom, hogy valamely nemzet részeként határozzam meg magam. Számomra ez nem fontos, elvégre kozmopolita környezetben mozgok.”¹⁹

Az idézett szakaszból kiderül, hogy Nadj Abonji nem érez különös kötődést egyetlen nemzethez sem, és világpolgárnak tartja magát. Ez a meglehetősen távolságtartó hozzáállás (amelyet valószínűleg bizonyos mértékben a politikai korrektség is motivált) ellentmond azonban a műveinek. *A Galambok röppenek fel*²⁰ című, eddigi legjelentősebb munkája önéletrajzi jellegű történet, amelynek a kulcskérdése az adott közösséghez való tartozás (vagy sem) problémája.

Függelék

A transznyelvű írók „nem-magyarsága” a magyar irodalom történetét összefoglaló művekben is tükröződik. A többségük nem is említ magyar származású, de nem magyarul író szerzőket a 20. századból.²¹ Az egyetlen kivétel a 2007-ben megjelent *A magyar irodalom története* című háromkötetes irodalomtörténet Szegedy-Maszák Mihály és Veres András szerkesztésében,²² amely két helyen is foglalkozik transznyelvű írókkal. Hites Sándor *A száműzetés prózairodalmáról*

a 20. század második felében című tanulmányában azt írja, hogy a nyugati magyar irodalom figyelembevételéből nem zárhatók ki azok a szerzők, akik nem magyar nyelven írnak. Hiszen „az anyanyelv nem egyértelmű kritérium”.²³ A fejezet további részében azonban már nem foglalkozik transznyelvű írók munkájával, csupán magyar nyelven író nyugati szerzők munkáinak elemzésére szorítkozik.

Viszont nagyobb figyelmet szentelt az anyanyelvük-től eltérő nyelven író alkotóknak Szegedy-Maszák Mihály, aki *A magyarság (nyelven túli) emléke* című fejezetet teljes egészében Fischer Tibor magyar származású anglofón szerző munkásságának szentelte. Már az a tény, hogy egy ilyen fejezet egy magyar irodalomtörténetben található, egyenértékű azzal, hogy a szerzője Fischer műveit magyarnak tekintette. Mindazonáltal érdekes, hogy miként magyarázza azt aényt, hogy egy nem magyar nyelven írt mű elemzése került be egy magyar irodalomtörténetbe:

„A 20. században döntő fontosságra tett szert az a magyar nyelvű irodalom, amelyik nem az államhatárokon belül jött létre. A század végére azután a gazdaságit követő kulturális egységesülés következtében már egyre több olyan mű is keletkezett a nyugati országokban, amely *nem a nyelv révén kapcsolódott a magyarsághoz*. A külföldön élő magyar származású szerzők tevékenysége afféle *függeléknek* tekinthető a magyar irodalom története szempontjából.”²⁴ (kiemelés: MRN)

Az idézett részlet azt bizonyítja, hogy bár a fejezet szerzője észreveszi a vitathatatlan összefüggést Fischer művei és a „magyarság” között, ugyanakkor mégis igyekszik elkerülni annak kimondását, hogy ez az életmű a magyar irodalom teljes jogú része. Ehelyett a magyar irodalom „függelékéről” beszél, amely csupán kiegészítés a „tényleges” magyar irodalomhoz.

Az anyanyelvükön kívüli nyelveken író magyar szerzők művei tehát majdnem teljesen kimaradnak a hivatalos magyar irodalomtörténetekből, ami nem jelenti azt, hogy tevékenységüket a magyarok észre sem veszik. A magyar származású transznyelvű írók alkotásai viszonylag sok tudományos és irodalomkritikai publikáció tárgyát képezték.²⁵ Ezek túlnyomó többsége azonban csak egyes szerzők munkáival foglalkozik. Viszont olyan összefoglalás, amely átfogóan szemlélne a kérdéses témát, még mindig megírásra vár. ■ ■ ■

Magdalena Roguska-Németh (Varsó, 1982) irodalomtörténész, irodalomkritikus, egyetemi tanár, a Varsói Egyetem adjunktusa. Kötete: *Los niespełniony. O poszukiwaniu tożsamości w węgierskiej prozie kobiecej* (2012).

- 1 Hasznó hangulat uralkodott Lengyelországban is. A járvány gyűlölethullámot váltott ki mindenféle kisebbség ellen: ázsiai származásúak, menekültek, zsidók, muszlimok és LMBTQ-emberek ellen is. Erről bővebben lásd: Rafał Zieliński, *Ksenofobia, rasizm i teorie spiskowe na Dolnym Śląsku. Raport o wirusie nienawiści*, „Gazeta Wyborcza”, 2020. május 13; <https://wroclaw.wyborcza.pl/wroclaw/7,35771,25941946,ksenofobia-rasizm-i-teorie-spiskowe-na-dolnym-slasku-raport.html> [letöltés ideje: 2020. 11. 20.].
- 2 Demeter Szilárd, *Ki a magyar író?*, https://mandiner.hu/cikk/20200224_ki_a_magyar_iro [letöltés ideje 2020. 04. 28.].
- 3 *Ibidem*.
- 4 „Vannak olyan íróink, akik rájöttek, hogy vannak olyan témák, amiket ha megírnak magyarul innen Közép-Európából, és lefordítják bizonyos nyelvetterületekre, akkor azok már eladható termékek. Ezek az úgynevezett exportra termelő írók, de nem magyar írók.” Svébis Bence, „*Most nem akarok botrányt*” (Interjú Demeter Szilárddal), <https://pestihirlap.hu/2020/02/18/most-nem-akarok-botranyt/> [letöltés ideje 2020. 04. 28.].
- 5 Demeter, *op. cit.*
- 6 Papp Sándor Zsigmond beszélgetése Agota Kristoffal, *Egy érzelmeskedés nélküli élet*, <http://nol.hu/kultura/20091006-egy-erzelmeskedes-nelkuli-élet-371791> [letöltés ideje: 2020. 04. 29.].
- 7 Agota Kristof, *Az analfabéta*, ford. Petőcz András, Palatinus Kiadó, 2007.
- 8 „Let us say transnational. Unfortunately I am not regarded as an Italian writer. I think that I will remain a foreigner all my life. This is my experience in a place that is, on the whole, very hospitable, but which does not consider me an Italian, because whenever someone writes about me, I am called the Hungarian Jew or the Hungarian author. People often do not know that I write in Italian, many think that my books are translated. . . .”, Edith Bruck, *A Translingual Writer Who Found a Home in Italy: An Interview by Maria Cristina Maceri*, Italica, Vol. 84, No. 2/3 (Summer–Autumn, 2007), 606–613. Published by: American Association of Teachers of Italian Stable, <https://www.jstor.org/stable/40505721> [letöltés ideje: 2020. 05. 04.].
- 9 „Kim jest twórczyni, do której uczennica przejęta opowiadaną im historią zwróciła się tymi właśnie słowami: „Pani Auschwitz?”? Jest pisarką włoską, bo pisze po włosku, choć z pochodzenia jest Węgierką. Urodziła się na Węgrzech, jej rodzice byli Węgrami.” Hanna Serkowska, *Edith Bruck, czyli „Pani Auschwitz”*, [in:] *Literatura włoska w toku 2*, szerk. Hanna Serkowska, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011, 36.
- 10 „W dobie powszechnej językowo-narodowościowej niestałości i ciągłej migracji (między językami, krajami, kulturami) trudno jest jednoznacznie przypisywać pisarzom jakąś narodowość, choć w tym akurat przypadku, niejako na życzenie samej autorki, nie sposób perspektywy etnocentrycznej całkowicie porzucić. Powiedzmy, że Bruck jest częścią węgiersko-żydowskiej diaspory, podobnie jak Agota Kristof i Imre Kertész.” *Ibidem*, 36.
- 11 Először is kétségesnek tűnik az az állítás, hogy az írónak az adott nemzeti irodalomhoz való kötődését kizárólag az a nyelv határozza meg, amelyen ír. Másodszor elgondolkodtató Edith Bruck és Agota Kristof egymás mellé helyezése a magyar–zsidó diaszpórára való hivatkozással. Ha jól tudom, Kristofnak nem voltak zsidó ősei. Ráadásul, ellentétben Kertészszel és Bruckkal, akiknek a holokauszt traumatikus élménye volt a fő irodalmi témájuk, egyetlen művében sem említette lehetséges zsidó származását.
- 12 „Naturalized Hungarian-born Holocaust survivor who happens to write in Italian”, Philip Balma, *Edith Bruck in the Mirror: Fictional Transitions and Cinematic Narratives*, Purdue University Press, 2014, 12.
- 13 „[...] the limits of cultural barriers and conventions” that Bruck’s writing endeavor to shatter and render irrelevant are the same obstacles that prevented many living scholars from gaining a truly informed understanding of how important a figure she is in present-day Italy., P. Balma, *Edith Bruck in . . .*, *op. cit.*, 12. [MRN fordítása]
- 14 A németországi siker elérése nagy esélyt ad arra, hogy a könyv megismételje a sikert más európai országokban is. Ezért mind a lengyel, mind a magyar kiadókban bevett gyakorlat azoknak a könyveknek a kiadása, amelyek előzőleg a német piacon lettek sikeresek.
- 15 Német könyvdíj, amelyet 2005 óta az év legjobb német nyelvű regényének ítélnek oda.
- 16 A Robert Bosch Alapítvány irodalmi díját 1985–2017-ben ítelték oda.
- 17 A díj történetéről és a megszüntetésének okairól lásd: Pabis, E. (2018) A Chamisso-díj után, a Chamisso-irodalmon túl. *Studia Litteraria*, 57(3–4), 111–134.
- 18 Ezt a díjat többek között a következő magyar származású írók kapták: 1995 – György Dalos, László Csiba; 2000 – Terézia Mora, Aglaja Veteranyi; 2003 – Ilma Rakusa; 2004 – Zsuzsa Bánk; 2006 – Zsuzsanna Gahse; 2008 – Léda Forgó; 2010 – Terézia Mora.
- 19 Diktatúrát Svájcban. Techet Péter beszélgetése Melinda Nadj Abonjival, *Heti Válasz*, IX. évfolyam, 2. szám, 2011. január 13., 40.
- 20 Melinda Nadj Abonji, *Galambok röppenek fel*, ford. Blashtik Éva, Magvető, Budapest, 2012.
- 21 Lásd pl.: Kulcsár Szabó Ernő, *A magyar irodalom története 1945–1991*, Akadémiai, Budapest, 1993; Schein Gábor–Gintli Tibor, *Az irodalom rövid története 2*, Jelenkor Pécs 2007; Németh Zoltán, *A magyar irodalom története 1945–2009*, FHV UMB, Besztercebánya, 2009; Grendel Lajos, *A modern magyar irodalom története – Magyar líra és epika a 20. században*, Kalligram, Pozsony, 2010 Gintli Tibor (szerk.), *Magyar irodalom*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010.
- 22 Szegedy-Maszák Mihály, Veres András szerk., *A magyar irodalom története 1, 2, 3*, Gondolat, Budapest, 2007.
- 23 Hites Sándor, *A szárműzetés prózairodalmáról a 20. század második felében*, [in:] Szegedy-Maszák Mihály szerk., *A magyar irodalom története 3*, Gondolat, Budapest 2007, 702.
- 24 Szegedy-Maszák Mihály, *A magyarság (nyelven túli) emléke*, [in:] Szegedy-Maszák Mihály szerk., *A magyar irodalom története 3*, Gondolat, Budapest, 2007, 831.
- 25 Lásd pl.: Thomka Beáta, *Regénytápaszlat. Korélmény, hovartartozás, nyelvváltás*, utószó Kisantal Tamás; Kijárat, Bp., 2018; Toldi Éva, *Hovartartozástudat, nyelvváltás, poétikai tapasztalat (Agota Kristof, Terézia Mora, Melinda Nadj Abonji)*, Korunk 2011/11, 86–91; Strickland-Pajtók Ágnes, *Migráció és irodalom – magyar bevándorlók a kortárs brit prózában (Charlotte Mendelson Almost English és Linda Grant The Clothes on Their Backs című regényének interkulturális olvasata)*, Kalligram 2018/3, 52–55; Lomboš Kornélia, *Livia Bitton-Jackson trilógiája és a transzkulturalizmus*, [in:] *Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban / Transzkulturalizmus a bilingvizmus v literatúre*, szerk. Németh Zoltán–Magdalena Roguska, Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre 2018 / Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nitra, 2018, 127–138; Petres Csizmadia Gabriella, „A kétnyelvűség komplikációi”. *Mila Haugová Zrkadlo dovnútra (Belső tükrök)* c. önéletrajzáról, [in:] *Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban / Transzkulturalizmus a bilingvizmus v literatúre*, szerk. Németh Zoltán–Magdalena Roguska, Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre 2018 / Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nitra, 2018, 165–174; Magdalena Roguska, *The Hungarian-French Language Shift in Agota Kristof’s The Illiterate*, [in:] *Moving Texts, Migrating People and Minority Languages*, szerk. Michał Borodo, Juliane House, Wojciech Wachowski, Springer, Singapore 2017, 69–78.

Hol VOLTAM, hol nem VOLTAM...

Térey János posztumusz megjelent, befejezetlenül maradt memoárjának a végigolvasásakor vegyes érzésekkel küszködik az olvasó: érezheti ugyan úgy, hogy bizonyos részek túl vannak írva, vagy stílusán egyenetlenek (s ez egész fejezetekre is érvényes lehet), ám ez a felemáság sem ok arra, hogy elégedetlenek legyünk. S nemcsak kegyeletből, azaz azért, mert Térey János 2019-es, váratlan halála, amely lehetetlenné tette ennek a szövegnek a végső lezárását, minden ilyen kifogást elhallgattat. Inkább az írói emlékirat immanens, kétségtelen értékei miatt nem lenne helyes a túl gyors ítéletkezés. Ha vannak is hiányérzeink a könyv olvastán, semmiképpen sem szabad röviden és sommásan nyilatkozni az értékéről – persze az sem lenne jó, ha csak az erényeiről lelkendeznénk, s az sem lenne kíváncsi, ha csak a fogyatékoságokat vennénk benne észre.

Ez a könyv ugyanis nincsen készen, bármennyire is azt a benyomást kelti, hogy le van zárva.

Térey János úgy halt meg, váratlanul és korán, hogy nem volt ideje készre csiszolni ezt az emlékiratát. Annak ellenére sem, hogy – úgy sejtem – számára különös fontos lett volna ez a könyv, s alighanem főmű-igénnyel dolgozott rajta. S ez utóbbi is meglátszik a szövegen. Mert azért ez jóval több, mint egy félkész memoár. Van eleje, közepe, vége, s van egy erős (megítélésem szerint egészen kiváló) alapkonceptiója – miközben a szöveg ritmusa és az egyes részek retorikai felépítése olykor esetleges. Némely pontokon pedig ott vannak a jelzett hiányok a még betoldandó részekre való emlékeztető utalással, s hát ott van a teljes II. egység, amely jelen formájában csak két rövid szövegből áll, miközben a címe (*Hatvanas évek*) azt sejteti, hogy ez lett volna a kulcsfejezet a szülők fiatalkoráról. Azaz az elbeszélő, Térey János születése előtti évekről lett volna szó, amely semmiképpen

Térey János:

Boldogh-ház, Kétfalombi utca.

Egy civis vallomása

Budapest, Jelenkor, 2020

nem az emlékek felidézésének lehetett volna terepe, inkább az írásos és tárgyi emlékek alapján elvégzett rekonstrukciónak, amely legfőlőbb az utólagos személyes tapasztalatok imaginatív előtörténetét alkothatta volna meg. Azaz ez komoly prózaírói feladat lett volna – ám ebből szinte semmit nem kapunk meg, csak a jelzést arról, hogy ez is része lehetett volna a könyvnek. S hát azt sem szabad elfelejteni, hogy a már késznek látszó részekben is jócskán módosíthatott volna a szerző.

Ha mindezt a textológus szemével nézem, ismerősnek tűnik Térey írástechnikája. Felismerhetően ugyanis az egyik, egyébként kényelmes és célravezető eljárást alkalmazta (ahogyan ezt a kísérőtanulmányban Nagy Boglárka is érzékelte és érzékeltette): kialakította a tervezett könyvének a szerkezetét, a részeket pedig utólag úgy dolgozta ki (vagy éppen hagyta még nyers állapotban), ahogyan kedve és elfoglaltságai engedték. Mindig csak annyit rögzített a szövegből, ami elegendőnek bizonyult arra, hogy folytatni lehessen a gondolatmenetet. Vagyis a szöveget nem az elejétől a végéig, egy lendületből akarta megírni, hanem körkörösén és visszavisszatérve az egyes kisebb egységekhez, állandó bővítéseket és digressziókat is lehetővé téve magának. Ez magyarázza a feltűnő hiányokat és kidolgozatlanságokat egyfelől, a memoár szigorúan átgondolt makrostruktúráját másfelől: egy ilyen munkamódszerrel mindkét jelenység magyarázható. Csak arra kell nagyon vigyázni ilyenkor, s ehhez szigorú szellemi készenlét kell, hogy az ember pontosan tudja, mikor is van készen a művel – mert ezt a szöveg állapota első ránézésre

nem fogja neki elárulni. A munkamódszernek ilyenkor elengedhetetlen része az, hogy folyamatosan újra kell olvasni a már elkészült részeket. S nemcsak külön-külön, hanem mindig az egészet is szem előtt tartva. Ha valamilyen okból nem így történik, az akár kínossá is válhat. Például, ha az író – mint jelen esetben történt – nem tudja befejezni a szövegét. Vagy ritkább esetben akkor is, ha nem elég éber és figyelmes (vagy éppen túl türelmetlen) ahhoz, hogy csak akkor engedje ki a keze közül a kéziratot, amikor már az teljesen kész van, és vállalható – csak egy példát említek, célzatosan egy másik, számomra nagyon fontos, Debrecenhez kötődő szerzőt: Borbély Szilárd kéziratának néha szembeötlő, időnként még a publikált formában is felismerhető hevenyészettsége, amelyen az adott szerkesztőnek kellett segítenie (volt, hogy éppen nekem...), ez utóbbi jelenséggel magyarázható. Ha ugyanis a szerző azt hiszi, hogy bármikor javíthat, akkor előfordulhat, hogy soha nem fejezi be igazán a kéziratát. Térey esetében azonban nyilván nem ez történt: őt a váratlan halál akadályozta meg abban, hogy a memoárját véglegesítse, s ő ebből a szempontból szerencsésebb alkatnak tűnik Borbély Szilárdnál. Legalább annyiban, hogy ő tudta, mikor van készen egy szövegével (a legfontosabb művek esetében persze Borbély Szilárd is pontosan tudta, inkább a számára kevésbé lényegeseknél hagyott ki időnként a figyelmét). Igaz, Térey esetében ez nem felezte meg a javítási szándékát: egy korábban már publikált művét is hajlandó volt egy újabb közlés érdekében újraírni vagy módosítani.

Ezt már a pálya elején megfigyelhettük: első könyvének az egyik versét, amely írói elődkeresésnek is felfogható, fontos darab, hiszen Térey a számára stílusértelemben példának és előképnek számító Szomory Dezsőt szólította meg, s felismerhetően Szomory Sütő utcai otthonának hűlt helyét idézte föl,¹ áttemelte a második kötetébe is, de immár úgy, hogy nemcsak a címet (*Szomory*) változtatta meg (az új cím: *Vízit*), hanem Szomorynak a nevét úgy mentette egy ajánlásba, hogy még ezt is egy monogrammal (Sz. D.) helyettesítette, azaz szinte anonimizálta, vagy legalábbis rejtjelezte.² Azaz szinte felismerhetetlenné tette a gesztus alanyi tétjét, miközben

a vers újbóli közlésével ennek a műnek a fontosságát érzékeltette. Téreynek az ilyen jellegű perfekcionizmusa, amelynek persze a részleteit egyelőre alig ismerjük (ennek föltárása immár irodalomtörténeti és filológiai feladat lesz, ha majd hozzá lehet férni a hagyatékához), nyilván ennek a számára kiemelten fontos emlékezésnek a véglegesítésekor is megmutatkozott volna. Mindezt jelen kiadás, amelyet a szerkesztő, Nagy Boglárka példás alapossgal gondozott, nem elfedni akarja, hanem inkább az olvasó elé tárni – s ez komoly erény.

Mindazonáltal nem tudhatjuk, mi véte volna ezt a könyvet Térey János, ha adatott volna neki elég idő a befejezésre. S nem tudjuk megítélni, vajon a szerző hány százalékban gondolta késznek a szöveg jelen állapotát. Akár önreflexív reakcióként is olvashatjuk következő megjegyzését, amely pedig az eredeti helyén nem a memoárra vonatkozott: „Mégis minden félbemarad. Egész életem küzdelem azért, hogy ne maradjon félbe minden. Amit nem írok le, az elvész.” (382.)

Térey 2019-es halála óta nem ez az első alkalom, amikor azzal szembesülünk: a halálra nem készülő Téreytől teljes mértékben be nem fejezett, posztumusz művek válnak hozzáférhetővé. Ez nyilván összefügg azzal a hihetetlen munkatempóval, amely az írót jellemezte: a hirtelen halál egy dinamikus kiépülő írói életművet vágott ketté, így meglepően sok minden maradt hátra Téreytől. Befejezve, befejezéshez közel vagy éppen félkész állapotban. Ez a memoár szándéka szerint az egész írói életművet értelmező alapszöveg lett volna, s jelen formájában is képes betölteni ezt a szerepet. Hasonló érzés foghatta el a színházlátogatót Térey Lót-drámájának bemutatóján az Örkény Színházban (*Lót – Szodomában kövérebb a fü*). Ezen a színművön – minden kétségtelen erénye, sőt az előadás formátumossága ellenére is – ugyan szintén érezhető volt a befejezetlenség, de összegző jellegét sem lehetett nem észrevenni. Ugyanakkor viszont Térey utolsó, még saját maga összeállította új verseskötete³ kapcsán aligha gondolhatta úgy a befogadó, hogy egy búcsúzó vagy összegző kötetet tartana a kezében. A könyv inkább egy kissé esetlegesen és sietősen összeállított gyűjtemény benyomását

keltette, amely néhol kiemelkedő színvonalú verseket tartalmazott ugyan, de az egésznek a szerkezete még nem mutatkozott kiértelmezve.

Ezekhez a példákhoz mérten egészen más a helyzet a memoárral.

Noha az biztos, hogy ezt Térey ebben a formában nem adta volna ki. Mégis nagyon jó, hogy megjelent, s ráadásul ilyen gyorsan.

Az írói ambíciót (és helyzettudatot) jól jellemzi az alcím, amely Máraihoz tájolja be az író (Debrecent pedig ennek megfelelően Kassához). Persze az alcím hiába játszik el a Máraira tett utalással („egy polgár vallomásai” helyett „egy civis vallomásai”), nem lenne igazságos, ha Térey könyvét a Máraiéhoz viszonyítanánk, mert ebben az összevetésben Térey könyve óhatatlanul rosszul járna. Hiszen a szöveg kidolgozottságát és stiláris készültségét aligha szabad Márai korszakos művének mércéjével mérni, mint ahogy a Kassán a 20. század elején megélt polgári életformát is túlzás lenne az 1970-es évek Debrecentjének szocialista kispolgári létezéséhez viszonyítani.

Az persze más kérdés, hogy szemléletileg viszont valóban kulcs lehet Térey vállalkozásához a Máraié.

Például abban, hogy ne csodálkozzunk azon, miért ír valaki negyvenes éveinek végén írói önéletrajzt. Persze Térey korai halála miatt semmiképpen nem furcsálkodhatunk azon, hogy ő túl fiatalon vágott bele saját életének irodalmi nyersanyagként való feldolgozásába – ha ezt nem tette volna, nem is lenne most miről beszélnünk. De érdemes felidézni, hogy a 20. századi magyar irodalom nevezetes önéletrajzi vállalkozásai (Márai mellett Kassáktól az *Egy ember élete* vagy Illyéstől a *Puszták népe*) még fiatalabb életkorban keletkeztek. Vagy hogy egy Téreyhez közelebbi példát is említsek a kortársi irodalom újabb terméséből, Vida Gábor *Egy dadogás története* című, jelentős könyve szintén ebben az életkorban íródott meg: Vida ötvenéves volt a könyv megjelenésekor.⁴

A döntő mozzanat ezeknek a műveknek a sorozatában a felnövekedés és a szocializáció törvényszerűségének (vagy éppen véletlenszerűségének) a tárgyát tétele. S talán annak felismerése is, hogy a szerző már nem akar a saját életrajzából (vagy legalább a tárgyalt

időszakból, a gyermekkor periódusából) tematikusan többet kihozni. Hiszen egy korai memoárral maga kínálja fel a lehetőséget arra, hogy minden későbbi önéletrajzi narrációját ehhez mérjék, s minél inkább komolyan vette az „önéletrajzi paktum” öszinteséget imitáló (vagy éppen megvalósító) jellegét, annál inkább fikcióként fognak feltűnni a későbbi, ezzel foglalkozó, csak éppen más nézőpontú művei (ebből a szempontból ellentétként tán nem lenne érdektelen Esterházy Péter pályáját sem átgondolni, hiszen miközben ő maga soha nem írt igazi memoárt, folyamatosan önéletrajzi fikcióból táplálkozó regényeket alkotott – leszámítva utolsó, *Hasnyálmirigynapló* című művét, ahol a könyv vallomások jellegét a hamarosan bekövetkező saját halála hitelesítette; mintha ő még nem érezte volna úgy, hogy a gyermekkorát memoár formájában is meg kellene már írnia).

Ez persze azt is jelenti, hogy egy ilyen szöveg mindenképpen határpont az életműben, még ha nem is kell feltétlenül lezárnia a művek sorát.

Sajnos, Téreynél zárókö lett.

Térey a Debrecentől való megszabadulás történetévé alakította az önéletrajzi narrációt. A sors sajátos, furcsa, már szinte poétikai szintű alakító befolyása révén azonban ez a szerkezet a váratlan tragikus halált helyezte a mű végére. Így már szinte lehetetlen másként olvasni a szöveget, mint amely a beépülés után bekövetkező eltávolodás végső aktusát a korai halálra asszociáltatja.

S ez még akár a szerző kedvére is lehetne. Ő beszél egy ponton arról, hogy milyen misztikus egybeesések lehetnek irodalom és valóság között, amikor a New York-i ikertornyok elleni támadás alkalmából a következő reflexióját idézi föl: „Egy ikertornyos betonépület fölrobbantásával és összeomlásával zárul az ez év januárjában befejezett regényem, a *Paulus*. Gondoltam eddig, bennem semmi hajlandóság a miszticizmusra és a spiritualizmusra, bennem aztán nem, és kételkedem Nostradamus próféciaiban. Mégis: na ne már. Na ne már! Napokig nem volt időm-módom megvilágosodni, nem jöttem rá a regénybeli meg az életbeli esemény között kibontakozni látszó, hátborzongató kapcsolatra.” (438–439.) Csak hát persze ez az egybeesés a szerző szemé-

lyes sorsa és a memoár szerkezete között egyszerre morbid és mélyen szomorú.

A memoár logikája az érettségivel és a Debrecenből való elkerüléssel ér véget, azaz itt is működik az a szerkezet, amely a 18 éves korig lezajló eseményeket tekintti az önéletrajz tárgyának – csak itt ez nem a katonaság világával, illetve a bevonulással zárul le, ahogyan ezt például Bereményi Géza idén megjelent könyvében, a *Magyar Copperfield*-ben láthatjuk.⁵ Vida Gábor írói életrajzában helyet kaptak a katonaelmények is, nála a kolozsvári egyetemre való megérkezés jelenti a végpontot. (A katonaságnak mint a nevelődési folyamat utolsó szakaszának az ábrázolása kapcsán pedig érdemes említeni Garaczi Lászlót is, hiszen az ő *Lemúr*-sorozatának harmadik, a *Mintha élnél* és a *Pompásan buszozunk!* után következő darabja éppen az előfelvételi sorkatonaság helyzetét tekintette keretnek.)⁶ Térey memoárjában a narrátor – ahogyan ez a könyvből ki is derül – egészségügyi felmentést kap a katonaság alól. Hangsúlyoznám: ez csak a logikai lezárás. Mert Térey kronológiailag némileg túlnyúlik ezen, de csak azért, hogy a kötet valódi végpontja az összes debreceni szál elvágása legyen, szimbolikusan nemcsak a ház, hanem a földtulajdon eladása is.

Merthogy egy tősgyökeres, művelendő földbirtokkal is rendelkező cívis szármára ez a végső pillanat, amikor szakít saját „debreceniség”-ével.

Ezt nagyon jól érezte Térey, s tudatosan igyekezett mindent ennek a szerkezetnek alárendelni.

S talán itt van a magyarázata annak is, miért tulajdoníthatott kiemelt jelentőséget a szerző ennek a memoárnak – ezt neveztem korábban főmű-igénynek. Térey ugyanis saját költővé válásának az előtörténetét akarta megalkotni, a Debrecenből való szabadulást ugyanis egy emancipálódás története is, amelyben a főhős (maga a szerző) nemcsak kiszabadul az őt mintegy gúzsba kötő családi és térségi hagyományból (legalább látszólag, mert valójában soha nem tud onnan elszakadni), hanem meghódítja a fővárost is. S emellett (s ettől nem függetlenül) költővé válik. Ezért aztán ez utóbbi folyamat nem lehet része a könyvnek, csak bizonyos olvasmányélmények bemutatása révén, illetve néhány előreutalás segítségével villan föl

ez az újabb, mindig vágyott pályaszakas (megjegyzendő persze, hogy Térey néhány, nem túl sok esetben utal későbbi verseire is). A memoár műfaji hagyományának kezelésében jól kirajzolódik, hogy Térey mennyire másként viszonyul az anyagához (a saját életéhez és a családjához), mint a többi hasonló jellegű írói önéletrajz. Nála ugyanis sajátos módon működik a lejeune-i „önéletrajzi paktum”, mint a szinte kézenfekvő módon mellé idézhető, szintén idén megjelent Bereményi-könyv esetében. Térey ugyanis kevésbé látszik az irodalmias fikcióhoz ragaszkodni, sokkal inkább a nevek és szituációk pontos visszakereshetőségével operált – ezt mutatja, hogy még levéltári jelzeteket és szakirodalmi hivatkozásokat is megadott. Illetve, ami még erősebb jelzése ennek a vállalt „őszinteség”-nek, hogy alapvetően nem anonimizálta a neveket (illetve nem helyettesítette azokat monogramokkal). Van, ahol ezt megtette, s ez éppen azt mutatja, hogy léteztek olyan megfontolások, amelyek ezt igényelték: egy jelenkori epilógus-fejezetben a szerző K. monogrammal jelzi a mentorát, H. monogrammal pedig azt az írórtársat, akinek ő válik mentorává (440.). Az ő kilétüket a szöveg nem akarja felfedni, tán azért, mert az érzelmi eltávolodás itteni leírása érzékenységeket sértő mozzanatok tűnhetett. Ezért annyira feltűnő, hogy a családra és a debreceni környezetre vonatkozó részekben mennyi ilyen megfontolást hagyott figyelmen kívül Térey – memoárja ezért is tűnik egy kívülálló számára mellbevágóan őszintének (miközben persze nyilván itt is megvannak a fikcionáló mozzanatok, csak ezeket sokkal nehezebb észrevenni). S hogy ennek a hatáseffektusnak lehetett közvetlen, zsigeri hatása, azt maga a könyv kínálja föl a tágabb család tagjainak a nyilatkozatával: „A könyvben szereplő személyekkel és történetekkel kapcsolatos néhány megállapítás/vélemény és szubjektív megjelenítés a szerző írói munkásságának része. A nyers formában elkészült memoárban a szerző sajnálatosan korai és hirtelen halála miatt már nem volt lehetőség ezeket az érintettekkel a tényeknek megfelelően pontosítani.” (468.) Nagyon jó, hogy ez a nyilatkozat része lett a könyvnek. Ez a pár sor ugyanis egyértelműen arról árulkodik (noha a véleménykü-

lönbségnek egy szelídebb változatát mutatván föl), hogy a rokonság ábrázolásában lehettek olyan mozzanatok, amelyeket máshogy látott a szerző, és máshogy a személyükben érintett, s pontosan azonosítható személyek. Ennek párhuzama alighanem megvolt Vida Gábor memoárja esetében is: személyes élményem, hogy kolozsvári vendégtanárságom alatt találkoztam Vida egyik unokatestvérével, aki ugyan nem névvel, de szerepel a könyvben is, s ő arról beszélt nekem, hogy magánlevélben vitatta Vidának a család másik ágáról mondott szövegrészeit. Persze ez utóbbi is megmaradt még a kezelhető feszültségeken belül. Emlékezzünk azonban Márai ügyére az *Egy polgár vallomásai* kapcsán: Stumpf György római katolikus lelkész, püspöki tanácsos, helynökségi titkár a könyv III. fejezetének 8. szakasza miatt nemcsak feljelentette az író, hanem pert is nyert ellene, s Márainak ezért meg kellett változtatnia a későbbi kiadásokban az inkriminált passzusokat.⁷

Aligha független ettől a kendőzetlen és – ezek szerint, ha konfliktusokat nem is, de legalább – feszültségeket generáló jellegtől a memoár trauma-feldolgozásként is felfogható jellege.

Borbély Szilárd kiváló megfigyeléseket tartalmazó tanulmánya Térey versei kapcsán több ilyen elemre is joggal hívta fel a figyelmet. A költeményekben az apához és az anyához fűződő kapcsolattal kerül párhuzamba a Debrecenhez való viszony, s az apa mentális betegségének (szizofréniájának) a története nem független a szülővárosból való elvágódás tervétől sem – mindezt Borbély Szilárd egy szűkített versanyagra, a 2003-as kötet⁸ anyagára támaszkodva meggyőzően leírta: „A gyűjteményes kötet elejére került *Introitus* [vö. *Nagypénteki beszéd*, passió mint tér] című [egyetlen versből álló] ciklus és az utána következő *Kétmalom utca 17.* című második ciklus az első kötet [*Szétszóratás*] fölülírását jelenti.”⁹ Ezeknek a verseknek a szövege figyelemre méltó intertextuális kapcsolatban is áll az írói önéletrajz szövegével, például az apának a zárt osztályra való beszállítása kapcsán, amelynek traumatikus élményét a memoár is rögzítette. Azaz a korábbi, lírai versekbe transzponált élmény narratív szerkezetben való elmondása is megtörtént végül Térey életművében.

A könyvbe foglalt, sajátos „Bildung” ugyanakkor a költővé válás előtörténete is; Térey nem véletlenül beszél arról, hogy a Debrecenről való elszakadás állapota rejlik első kötetének címadásában is: „Szétszóratás. Amikor nagy nehezen, több elvetett változat után végre rátaláltam az első, elkapkodott kötetem címére, akkor ugyanúgy a mi családunk fölbomlására és a szülői ház elnéptelenedésére gondoltam, mint most. Csak éppen ismeretek nélkül. Utólag pontosabbnak bizonyult ez a cím, mint megjelenése idején sejthettem. Húszévesen, látatlanban, mit tudtam én, milyen erjedési, bomlási, épülési és újjáalakulási folyamatok közben növekedtek őseim, milyen folyamatok előtt állunk mi magunk, milyen kötések fognak újra összefűzni minket az unokatestvéreimmel. Ahogyan elődeinket nem, vagy csak nagyon régen. Micsoda szerencse, hogy sikerült meghaladni a szüleink ellenségeskedését.” (449.) De nemcsak a korai versek számos vonatkozása érthető meg innen: utolsó kötetének bizonyos, narratív szcenírozású darabjai is itt találják meg a referenciájukat. Hadd hivatkozzam a *Málnaföldek mindörökre* című versre;¹⁰ ennek életrajzi háttérét innen lehet megérteni – az apa málnatermesztésre fogott földjeinek a gondozása a memoár narrátorának gyermekkori élménye és terhe volt, s éppen ezeket a földeket kellett a főhősnek a Debrecenről való végső megszabadulás jelként eladnia.

Nyilván nem szándékolt hatáselem, hanem az értelmezést is befolyásolni képes koincidencia, hogy Térey szinte a saját halálát vetíti előre a szövegben – s nem tudatosságot mutató, reflektált módon, hanem szinte önkéntelenül. Amikor annak szentelt külön fejezetet, miképpen reagált arra, hogy hamarosan be kell vonulnia, a záróbekezdésekben rögzítette, miért nem került erre mégsem sor: „Egyelőre ez volt az állás: katonaköteles voltam, és nagyvonalúan A kategóriásnak minősítettek. Sohasem derült ki, hogy kibírnám-e a szolgálatot a Magyar Néphadseregben, mert nem sokkal később, a vizsgálatok során apró rendellenességet, szívritmuszavart találtak nálam, egy úgynevezett járulékos nyalábot. Extraszisztolét. Néha ki marad egy ütem, százezerből körülbelül harminc. Nem vészes, évtizedeket le-

het vele élni, de a fölmentéshez éppen elég.” (308.) Lidérces mondatok ezek, noha a saját szöveggörnyezetükben éppen a megkönnyebbülést akarták hangsúlyozni, s láthatólag a narrátor sem tulajdonított nekik túl nagy jelentőséget. Pedig Térey itt valószínűleg azt a tünetet írta le, amelybe belehalt. S igaz volt a diagnózis: még három évtizedet élhetett. Ha az ember 18–19 éves, akkor ez persze nagyon soknak tűnik, pedig nem az. Azt is sejthetjük, hogy erről neki magának is lehetett sejtelme, csak nem tördött vele. Nagypapáról beszélt, akitől elvették a tanyáját, és saját magát azonosította az ő helyzetével – ám a testi tünetek, amelyet leírt, nyilván saját tapasztalatából voltak ismerősek: „Negyvenkilenc éves múlt, alig több, mint én, aki most öröla írok. Annyi idő vagyok, mint nagypám, amikor államosították. A test állaga ebben a korban még lehet tökéletes, de küldhet szapora vészjeleket is – kihagy a lélegzet, szívritmusa szűrés, álmatlanság, erős nyomás a máj körül, hadd ne folytassam –: egy biztos, a lélek borzaltsága nem tesz jót neki.” (215.) Nem vagyok orvos, de talán nem tévedek, amikor ebben a felsorolásban egy közelítő infarktus előjeleit vélem felfedezni. Térey ezzel a nagypapára kihelyezett párhuzammal egy olyan jelentéstöbbletet hozott létre, amelyet aztán éppen az ő sorsa fog fájdalmasan beteljesíteni: az ő, aki negyvenkilenc évesen elveszíti mindenét, amely őt igmazi debrecenivé teszi, s az unoka, aki pedig éppen ebben az életkorban szabadul meg minden debreceni illetőségétől – majd meg is hal.

A memoár egyik legfőbb újdonsága és tágabb értelmű jelentősége abban áll, hogy a „debreceniség” mibenlétének újszerű megfogalmazására képes. Térey esetében ugyanis a Debrecenben születés nem esetleges életrajzi adat, hiszen már eddigi életművében is centrális helyet foglalt el a város kulturális hagyományával való szembenézés.¹¹ Egyáltalán nem túlzás vagy aránytévesztés, hogy az az idén megjelent, fontos tanulmánykötet, amely a „debreceniség” mibenlétével és történeti rétegeivel vetett számot, a Pierre Nora-i „emlékezhely” kategóriái mentén, nemcsak egy Téreyről szóló tanulmányt is tartalmaz, hanem a kötet egészét is Térey emlékének ajánlották az irodalomtörténész szerkesztők.¹² Térey

életművének lényegi vonását hangúlyozza ez a gesztus, ám mindazt, amit az eddigi szakirodalom a lírai életmű vagy a drámaírói munkásság alapján leírt, ez a memoár teljesen más fénybe állította. Innen nézvést ugyanis jól látszik, hogy az író nem egyszerűen egy régebbi toposz aktualizálását vagy egyszerű felhasználását végezte el, hanem képes volt új jelentéssel megtölteni a „debreceniség” kulturális mintázatát: Térey számára ugyanis ez a romlás és rombolás szinonimájává válik, az ő analitikus, a város építéstörténetének rétegeire is ügyelő, az odatartozás biztonságából fakadó pillantása a legérzékenyebben a hagyományos keretek szétesésére, mi több, szétverésére figyel. S mivel ezt nem tudja érzelmileg elfogadni, ebből az – új értéket és új szerveséget nem teremtő – hagyomány nélkülségből és a város közösségében nem is tudatosított értékvesztésből fakad a Debrecenhez való elutasító viszony. Azaz nála Debrecen éppen nem a „maradandóság” városa s az avított hagyományértelmezés szimbóluma, hanem a saját maga szerveségét felszámoló jelenség. S hogy ez nem csak a szülőváros vonatkozásában működik, arra az utóbbi évek egyik legfontosabb Térey-írása a bizonyíték, a *Vendéglő a Zöld Vadszhoz*.¹³ Ennek az írásnak a személyes fontosságát bizonyítja, hogy Térey bele-tette a még tőle szerkesztett, de már csak posztumusz megjelent, utolsó verseskötetébe is,¹⁴ pedig ott nem volt a helyén – leginkább műfaji okokból nem, mert ez, minden lírai vonása ellenére, mégiscsak prózai szöveg. A Kalligram tartalomjegyzéke annak idején esszéként határozta meg, s értelmezéséhez fontos kontextust jelent Zoltán Gábornak a folyóirat-számban párhuzamosan közölt írása is,¹⁵ amely értelemszerűen hiányzik Térey verseskötetéből. Első megjelenésekor tehát a szöveggörnyezet is másféle (nemcsak múltfeltáró, hanem lokális és helytörténeti, sőt személyközi jellegű) értelmezést is kirajzolt a szöveg köré: reflexió és adalék volt Zoltán Gábor azon cikkéhez, amely meggyőző módon bizonyította, hogy a budai Turul-emlékműre a szovjet katonák meggyilkolta ártatlan, civil áldozatok közé olyan neveket is fölvettek, akik kétség-telen módon nyilaskeresztes párttagok voltak, s résztvettek a zsidók kirablásában vagy meggyilkolásában. Ennek az

aktuális, egyszerre emlékezetpolitikai és morális kezdeményezésnek az igazságát az is mutatja, hogy a kerület kormánypárti polgármestere, miután Zoltán Gábor állítása és bizonyítékai szerint a politikus saját nagyapja is ezek közé a nyilasok közé tartozott, elrendelte a névsor felülvizsgálatát. Ezek közül a – megítélésem szerint lényegi – kontextusok közül azonban semmi nem volt érzékelhető a verseskötetben. Egyébként a figyelmes olvasó a memoárban is találhat utalást erre a szövegre, illetve az ezt a szöveget életre hívó, személyes érintettségre: „Megküzdöttem azzal a ténynyel is, hogy jelenleg egy olyan épületben lakom, amelyben hajdan tematikus vendéglő működött a vadászatnak szentelve, agancsokkal a falán.” (353–354.) Vagyis a memoár és ez az írás párhuzamosan készült, s az írói életrajz – noha tárgyilag nem beszél a másik szövegről vagy annak témájáról – szemléletileg kulcsot is jelent hozzá: egy épület (adott esetben egy budai vendéglő) építéstörténetén keresztül nem csupán a múlt egy elhallgatott vagy szándékosan elferdített darabja tárul föl, hanem a hagyományhoz való romboló viszony jellege is, a szervesség és otthonosság megszűnése. A *Vendéglő a Zöld Vadászhoz* ezen legfőbb szemléleti elemét a memoár mintegy általános keretként működtet.

Nem tagadhatom, hogy a közös nemzedéki tapasztalat élményét jelenti lépten-nyomon a gyermekkort jelentő hetvenes évek leírása – noha soha nem tapasztaltam saját bőrömön a nemzedék összetartó erejét, s végképp nem voltam arra felkészülve, hogy ezzel az élménnyel egy nálamnál (úgy hittem) sokkal fiatalabb kortársam fog megajándékozni.

Pedig úgy látszik, a nemzedéki választóvonal nem az én és az ő évfolyama között húzódik.¹⁶ Ezek szerint – bár nyilván jelentős a különbség aközött, hogy valaki a rendszerváltozás évében éppen befejezi vagy elkezd egyetemet – ez a korszaktapasztalat szempontjából mégiscsak közös élményeket generált.

A generációs jelleg megértéséhez előre kell bocsátanom: öt évvel vagyok idősebb Téreynél, s a gyermekkorom Magyarország egészen más tájain telt el (nem is egy városban, hanem több településen, mert szüleim ide-oda költöztek velem együtt), de lépten-nyomon a közös nemzedéki élmények bukkantak föl,

amikor Térey a számára meghatározó olvasmányokról vagy éppen filmélményekről beszélt; persze ez nem csodálható, az a kulturális kínálat, amelyhez hozzá lehetett férni ezekben az években (legyen szó akár Debrecenről, akár az én esetemben Szekszárdról), meglehetősen egyöntetű volt (bár egyáltalán nem egysíkú), még akkor is, ha már valami tagadhatatlan igény és irodalmi érdeklődés mozgatótt is valakit gyermekként vagy kiskamaszként. A felkészülés (amely Téreynél az íróvá válást, nálam a professzionális olvasóvá válást célozta) hasonló közösségi és társadalmi viselkedésmódot látszott előhívni mindkettőnkből – s ezt most, a könyvet olvasva értettem meg, amikor mindazt, amit saját sorsomban teljesen egyéninek és a különbségig magányosnak véltem, viszontláttam Térey gyermekkorának leírásában. Persze, nem mindent, s végképp nem ugyanúgy éltünk meg: más volt kettőnk családi háttere, rokonsági struktúrája, a családi hagyományhoz való viszonya – de a döntő pontokon számomra megdöbbentő volt a párhuzamosság. A hetvenes évek kulturális környezetének gyermeki szemmel történő ábrázolásában azért is érezhetem az eddigi legerőteljesebb írói teljesítménynek Térey könyvét. Noha például a hetvenes–nyolcvanas évek könnyűzenéjének az ábrázolásában nem sok közös pontot találok Téreyvel, mert már az ő referenciáit sem ismertem annak idején. Más volt a zenei ízlésem, s csöppet sem érdekelt ekkor a rockzene. Utóbb se nagyon. Így aztán nem tudtam követni a szerzőt sem lelkesedésében, sem fanatizálásában – s nem tudok azonosulni azzal, hogy ez olyanmilyre meghatározó kulturális jelenség lenne. Vagy lett volna. Bár persze érteni vélem, miért volt ez fontos Téreynek: ez is a Debrecenből való lehetséges kitörés egyik terepe volt.

Nem ez az egyetlen stílusán és tartalmilag is megoldatlan részlet a memoárban. Ilyen a családtörténet hosszas beillesztése is; ennek az áttekintésében egyébként sokat segít, hogy a kötet családfát is tartalmaz, amelyet az író unokatestvére, a memoárban többször is emlegetett Kaszanyitzky András állított össze – a kiadás gondosságát mutatja, hogy ezt is beillesztették a kötetbe. Mindazonáltal a családtörténeti részekkel nem az a legfőbb baj, hogy unalmas lenne vagy

bonyolult, hanem inkább a műkedvelő jellege zavaró: Térey nem úgy dolgozott, mint egy igazi történész, mint egy profi – noha kétségtelenül volt érzéke a forrásokkal való foglalkozáshoz, s gyermekkorának fontos elemeként említi is az ilyen irányú érdeklődését, a csillebérci úttörőtáborba való eljutását is egy ilyen pályamunka elkészítése tette lehetővé – jellemző módon egyébként ez a dolgozat is Debrecen egyik kerületének középkori előzményéről, Szentlászlófalváról szólt (319.). Térey azonban a memoárban meglehetősen nehézkes eljárást követett: nem elégedett meg azzal, hogy a forrásaiból levonható következtetésekre építse a narrációt, hanem az ismeretszerzésnek a folyamatát akarta leírni – mit gondolt eredetileg, amikor a kivonatolt (de igazából nem elemzett) forrást olvasta, s aztán mire jött rá. Ez így túl bonyolulttá, redundánssá teszi az okfejtését, s noha meglenne a mód arra, hogy a forrás felkínálta, nyilván vázlatos és a lélektani motivációkat homályban hagyó jellegét az írói fikció segítségével hidalja át, ezt sem vállalta következetesen. Egyébként a memoár egészének a szerkezetében ezeknek a részeknek is van funkciója, hiszen a Debrecenhez való természetes, családi odatartozást érzékeltetik (ennek a jelentőségéről Térey külön beszél az epilógusokban – mert hogy ezekből több is van). Szinte szimbolikus megjelenítője ennek a memoár végén részletesen leírt eset: a gyermekkor helyszínéül megjelölt, a címbe is beemelt Kétmalom utcai ház alatt, ott, ahol a narrátornak a gyermekkori szobája volt, a felújítás során találnak egy női csontvázat. Ez persze magyarázható azzal, amit Térey is hangsúlyozott, hogy a ház egy régi temetőre épült, ám a hagyomány – szinte fojtogató – jelenléte is megjelenik ebben a mozzanatban. Térey is így kezelte, ezért is kerülhetett a memoár végének kiemelt retorikai pozíciójába. Ahogyan ezt egyébként saját kommentárja is elárulja: „Nem volt nekünk elég az apám által a nyolcvanas években kiásott malom. Alapozáskor mindenütt sírok bukkantak föl az udvar földjéből. És pont a saját szobám küszöbe alól ez a női csontváz! Á, szóval így vagyunk, gondoltam, »vele« osztottam meg a kamaszéveimet, »ő« volt az én legközelebbi társaságom, ez az ismeretlen asszony. Ő volt az én titkos mentorom.” (448.)

Ebből a részletből kiindulva érdemes lett volna utólag átstrukturálni a korábbi fejezeteket is. Azt szeretném remélni, hogy Térey ezt tette volna, ha lett volna még módja utólag egyben átolvasni a szövegét – bár ez persze csak gondolat kísérlet, jószándékú, utólagos remény. De hátha.

Ehhez mérhető a narrátor másik tetének részletező leírása: Térey névválasztása, pontosabban névváltoztatása. A hagyomány megtörése mint gesztus ebben is erősen megmutatkozik – mint ahogy abban is, hogy két fiának olyan keresztnévet választott, amely korábban soha nem bukkant föl elődei családtörténetében: „Akkor döntöttem el, hogy ha fiam születik, ő már semmiképpen sem lesz János. Így is történt, megszakadt a családi sorminta, amikor én tizenkilenc évesen családnevet cseréltem; a keresztnévemet pedig, nincs mit tenni, időközben határozottan megkedveltem, ha nem is adtam tovább; így a nevek monoton láncolata a családukban kétszeresen is megtört. Ha pedig a régi vezetéknevet hallom, már föl sem rezzenek rá, elszoktam tőle, nem hallgatok rá, idegen.” (87.) A névváltoztatás gesztusa is része annak az új, írói identitásnak, amelyet Térey tudatosan ki akart alakítani, s ezzel is saját magát akarta „megcsinálni” – miközben a memoár kiválóan érzékelteti ennek a törekvésnek a kétarcúságát: az író ugyan szakítani akar a családi múlttal, de folyamatosan ezzel foglalkozik. Írói életrajzának jelentős részét is ősei rekonstruálható, törmelékes múltjának ismertetése tölti ki.

S persze mindez mégiscsak odatorcollik, hogy a szakítás élethossziglan tartó harcot jelent egy olyan tradíci-

óval, amelynek az erősségét éppen az mutatja, hogy akkor is megmarad, ha már szinte fölszámolták.

Igaz, ez sem annyira egyszerű.

2020. október 14-i sajtóhír, hogy a Fővárosi Közgyűlés szeptember 30-i ülésén Térey Jánosnak posztumusz díszpolgári címet adományozott – szülővárosa ezzel a címmel soha nem tisztelte meg. Sem élteben, sem holtában. Debrecenről szóló Jeremiás-drámáját (*Jeremiás, avagy Isten hidege*) 2010. október 2-án mutatta be a budapesti Nemzeti Színház, Válló Péter rendezésében. Ez az Alföldi Róbert igazgatta Nemzetiben történt meg, a Vidnyánszky Attila vezette debreceni színház nem játszotta a darabot – mint ahogy az azóta Vidnyánszky vezetése alá került Nemzeti Színház sem gondolt a darab újbóli színrevitelére, éppúgy, mint a debreceni színház élén őt követő igazgatók sem. (Megjegyzem, a debreceni színház egyik dramaturgjától tudom, hogy nem megfelelőek voltak az ötletet, hogy a darabot valaha is bemutassák Debrecenben.)

Kérdéses, ez a memoár változtat-e bármin. De nem hiszem, hogy ennek hatására támadnának olyan gesztusok, amelyek a mindenkor hivatalos Debrecen Térey életművének integráló elfogadására ragadtatnák.

Nem kell feltétlenül reménytelen dolgokban bízni.

Pedig Térey küzdelme, amelyet írói önéletrajza látványosan és nagy hatással bizonyít, nemcsak (s talán nem is elsősorban) Debrecennel zajlott, hanem legalább annyira Debrecenért.

Azért a városért, amelytől egyszerűen nem lehetett szabadulni.

Miközben egyszerűen benne maradni sem lehetett.

Téreynek, azért, hogy költő lehessen, el kellett onnan mennie, miközben életműve visszatérően, egészen az utolsó művekig debreceni témákról, helyekről és élményekről (is) szólt.

Ha elolvassa az ember ezt a memoárt, ezt a bonyolult viszonyt fogja megérteni. Vagy legalább megsejteni belőle valamit.

Mindenki azzal a múlttal viaskodik, amely neki jutott – Téreynek ezzel a tősgyökeres, évszázados múlttal rendelkező cívisvilággal, ennek emlékével és jelenlétével kellett megküzdenie. Nekem más hagyomány jutott persze, de nekem is szembe kellett néznie annak idején a saját családom történetével, hogy megérthessem a saját történetemet (s nem biztos, hogy már végeztem ezzel a feladattal) – csak ennek nincs irodalmi formája, látható írásos nyoma.

Bennem élő belátások néma rendje az, amit erről ma gondolok.

Ezekhez járult hozzá jelentősen ez a könyv. Ne tétovázzak kimondani: felkavaró élmény volt, hogy Térey János posztumusz könyvében megláttam saját magamat is.

Tükör által, homályosan.

Nagyon sajnálom, hogy ezt már nincs módom neki magának is elmondani. ■ ■ ■

■ **Szilágyi Márton** 1965-ben született Gyulán. Irodalomtörténész, az ELTE Bölcsészkarán a 18-19. századi tanszék vezetője. Vörösmartyról szóló könyve megjelenés előtt áll a Pesti Kalligramnál.

JEGYZETEK

- 1 Térey János: Szomoró = Uő., Szétszórás, [Bp.], Cserépfalvi, 1991, 34.
- 2 Térey János, Vízit = Uő., A természetes arrogancia, Bp., József Attila Kör – Pesti Szalon, 1993 (JAK füzetek 61.), 49.
- 3 Térey János, Nagy tervekkel jöttem Rosmersholmba (2016–2019), Bp., Jelenkor, 2019.
- 4 Vida Gábor, Egy dadogás története, Bp., Magvető, 2018.
- 5 Bereményi Géza, Magyar Copperfield, Bp., Magvető, 2020. A könyvről lásd a recenziómat: Szilágyi Márton, Legendák földje (Bereeményi Géza: Magyar Copperfield), Kalligram, 29. évf. (2020), 10. szám, 85–90.

- 6 Garaci László, Arc és hátraarc (egy lemur vallomása), Bp., Magvető, 2010.
- 7 Erről részletesen: Fischer Alajos – Sarusi Kiss Béla, A megcsontított vallomás (Márai Sándor *Egy polgár vallomásainak pere*), Itk, 107. évf. (2003), 4–5. szám, 545–580.
- 8 Térey János, Sonja útja a Saxonia moztól a Pirmai tég: Válogatott versek 1988–2001, Bp., Palatinus, 2003.
- 9 Borbély Szilárd, A debrecenért Térey János verseiben: Cettik, jegyzések, excerpták = Uő., Hungarikum-e a líra? Esszék, kritikák, [Bp.], 2012 (Parnasszus Könyvek: Magasles IX), 142–147. Az idézet: 142. A szöveg eredetileg a Téreyről szóló tanulmánykötetben jelent

- meg: Erővonalak: Közéletések Térey Jánoshoz, szerk. Lapis József – Sebestyén Attila, [Bp.], L'Harmattan, 2009, 317–326.
- 10 Térey János, Nagy tervekkel... i. m. 18–20.
- 11 Erről lásd még Borbély Szilárd már idézett tanulmánya mellett: Balajthy Ágnes, „Ez a táj, ez olyan, mint én”: Debrecen mint szövegterület Térey János *Jeremiásában*, Studia Litteraria, 2012, 1–2. szám, 157–166.
- 12 A debreceniség mintázatai: Városi identitás és a lokális emlékezet rétegei a kora újkortól napjainkig, főszerkesztő Fazakas Gergely Tamás, szerk. Bódi Katalin – Lapis József, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2020 (Locī Memoriae Hungaricae 9.). A kötetben

- Lapis József tanulmánya van Térey egy versének szentelve: „Szívemnek kedves cikkely” – Térey János: Szabályos körcikk (uo. 229–236.)
- 13 Térey János, Vendéglő a Zöld Vadászhoz – Közvetítés a szomszédból Zoltán Gábornak, Kalligram, 27. évf. (2018), 11. szám, 3–12.
- 14 Térey János, Nagy tervekkel... i. m. 29–55.
- 15 Zoltán Gábor, Istenhegyi vadászok – Térey Jánosnak, Kalligram, 27. évf. (2018), 11. szám, 13–15.
- 16 Erről az élményről, amely az egyetemi oktatás tapasztalatában válik egyre inkább kézzelfoghatóvá: Szilágyi Zsófia, Talentum és cibere: Az éhezők viadala és Móricz Zsigmond, Kalligram, 29. évf. (2020), 5. szám, 69–79.

Háborúban a cinkos múzsa néma?

A harmadik kritikámat kezdem meg egy Zoltán Gábor-könyvről, ismét a Kalligramnak. Az *Orgiáról* írottat végül nem adtam oda, a *Szomszéd*ról szót nem fejeztem be. Előbbi oka, hogy a kritikai recepció megakadt, tanácsatlannak tűnt: felemlegesse a szöveg hibáit annak ellenére, hogy kétségtelenül unikális vállalkozásról van szó, vagy dicsérje a brutalitás plasztikus színrevitelét, ami viszont kicsit ízléstelen kicsengéssel bírna? Az én szövegem sem tudott ezen az apórián túllendülni, akkor meg minek gyarapítsam a se hús, se hal kritikák számát. A *Szomszéd*nál pedig megrekedtem írás közben azon egyszerűsítések, hovatovább érzéketlen megjegyzések miatt, amelyeket György Péter is joggal emlegetett fel a szerzőnek a Literán megjelent reflexiójában (2018. augusztus 23.).

A *Szép versek 1944* az *Orgiához* hasonlóan unikális vállalkozás. Zoltán Gábor ismét az archívumok mélyére merül, hogy a vészkorszak-narratívák egyik vakfoltjára mutasson rá: arra, hogy születettek versek a harcok és deportálások közepette – itthon, a frontokon és a koncentrációs táborokban is. Az új kötet és a két korábbi mű ráadásul kölcsönösen kontextusba helyezik egymást. Egyrészt a *Szép versek* cím banalitásában legalább annyira provokatív, mint az *Orgia* vagy a *Szomszéd*, nem véletlen, hogy a szerző néhány mondatban biztosítja is az olvasóit, hogy nem ízetlenkedni akar; persze, akik az eddigieket olvasták, nagyon is elérték és értékelik az újabb mérész címadást. Másrészt Zoltán Gábor új kötete értelmezési kulcsot is ad ahhoz az emlékezetpolitikai beállítódáshoz, amely meghatározta mind az *Orgia*, mind pedig a *Szomszéd* nézőpontját. Míg például a német hagyományban egy helyszín történelmi szerepének vizsgálatakor az épített környezet kapja a fókusz, úgy nálunk célravezetőbb a környék lakosaira koncentrálni: „[...] egy város nemcsak az épületállományá-

Zoltán Gábor:
Szép versek 1944
Abszurd antológia
Kalligram, Budapest, 2020

ból tevődik össze, hanem a benne élő emberekből is, és előfordulhat, hogy elég bizonyos személyeket kivonni belőle ahhoz, hogy soha többé ne lehessen az, ami korábban volt” (20).

A szó valamennyi értelmében hiánypótló antológia egy metszetet vesz fel annak érdekében, hogy bemutassa, a sűrű 1944-es évben mely témák, beszédmódok és formai megoldások uralták a magyar lírát. A könyv öt nagyobb fejezete ezért a városok bombázásnak leírása (itt bevallottan inspirálódott a szerző W. G. Sebald híres előadásából, a *Légiháború és irodalom*ból), Erdély és a Balaton toposzainak újragondolása, az istenes versek retorikai jellegzetességei, a szerelem helyi értéke és a haza fogalmi mentén teszi plauzibilissé a '44-es év irodalmi életét. A versrészletek, az azokhoz fűzött kommentárok és értelmezések, valamint a szerzők rövid és a műveik szempontjából releváns biográfiája mellett Zoltán Gábor az irodalom honi intézményességének torzulásait is végigkíséri, így a lapok betiltását, a hungarista periodikák térnyerését, a szerkesztőknek a versek feltételezett olvasóközönségét érintő elgondolásainak radikális megváltozását stb.; végül soron azt, hogy miért is kezd egyre mélyülő szakadék tátongani *írás és publikálás* között: „Még hallgatni is többféleképpen lehetett, Pilinszky hallgatása más, mint Áprilyé vagy Máraié, aki a tárgyévben ugyan nem publikált verset, de írni rendszeresen írt, sőt, hosszú szendergés után éppen ekkor ébredt fel benne egy időre a lírikus” (110). Az antológia csak ritka esetben mozdul ki a '44-es év metszetéből, leginkább olyankor, amikor ismerteti, hogy egy

szerző a kommunista diktatúrában is fényes karriert futott be (pl. Erdős Péter), vagy amikor a filológiai szükségszerűség ezt megköveteli, például, ha a szövegben valamely szó vagy akár a cím cserélve lett később, esetleg felmerült a visszadátumozás gyanúja (pl. Csanádi Imre vagy Kormos István verseinél).

A keresztmetszetet előállító technika több szempontból is jó döntésnek bizonyul, ugyanis lehetővé teszi, hogy bizonyos diszkurzív minták kirajzolódjanak. Ilyenek a nemzettel való azonosulás eltérő modalitásai az üldözöttek (Radnóti Miklós) és az üldözők (Erdélyi József) lírájában, vagy hogy a bombázásokról szólva mennyire felerősödik a fohászszerű hangneme a verseknek, illetve azok megszólalója miként próbálja nemcsak a vadászgépek, de az olvasó elől is kitakarni a látványt. A kötet egyik legimpozánsabb találatát ugyanakkor a tájlíra vészkorszakbeli népszerűségének vizsgálatához kapcsolható. Zoltán Gábor több motivációját is említi a természettel foglalkozó versek megszaprodásának: a nyilvánvalóan romantikus tájegységek (Erdély és a Balaton) szerepeltetésén mint a nemzet megmaradásába vetett hit manifesztációján túl például azt, hogy a természet rendje fogódzót jelentett a bizonytalanságban, valamint a természet a bombázott városokból menekülés reményével kecsegtetett. Azonban itt is jól azonosíthatók a törvonalak az egyes „frakciók” között: a nyilasbarát költők, mint például Erdélyi, a város pusztulásában egy természetesebb élethez való visszatérés (úgy is mint a fertőzött civilizáció a tiszta természet felülkerekedésének) lehetőségét látták, míg a korban rejtőzködéssel túlélni igyekvők, mint amilyen Takáts Gyula is volt, a hagyományba menekülve találtak rá a természeti képekre. A meglehetősen ambivalens helyzetű erdélyi magyar alkotók pedig – akik egyrészt örültek annak, hogy szülőföldjük visszatért az anyaországhoz, másrészt nyilvánvalóan nem értettek egyet a deportálásokkal – az általuk jól ismert táj elidegenedéséről írtak (pl. Horváth István, Jánosházy György).

Zoltán Gábor megközelítésmódja szintén jó arra, hogy az eseményekről való tanúságtétel irodalmi színreviteleinek eltérő módjait azonosítsa, például, hogy Áprily és Jékely a szerényebb

tehetséggel megáldott társaikkal ellentétben nem a közvetlen trauma képeivel operálnak, valahányszor a háborús pusztításról számolnak be. De még formátörténeti belátásokban is részesít az antológia, amennyiben egy ilyen tetemes méretű korpusz alapján lehetséges mellett érvelni, hogy a nyilasbarát szerzők a kötött formákat, míg a polgári liberálisok inkább a szabadverset részesítették előnyben. Továbbá jól teljesít ez az 1944-re fókuszáló szemlélet akkor is, amikor az irodalmi és a történelmi események egymáshoz képesti viszonyáról kell számot adnia, hiszen Weöres Sándor indulása és a vészorszak kezdete nagyjából fedik egymást, így Weöresnek a korban általános megütközést keltő versbeszéde más fénytörésbe kerül az akkori líra meghatározó témái és a háború eseményei összefüggésében. Zoltán Gábor ezzel pregnáns értelmezési irányt jelöl ki a korai Weöres-versekhez, amelyek a radikálisan új versnyelvet a születésükkor uralkodó diskurzusok extremizálásával állítanak elő – nem véletlen, hogy az ő művei foglalják keretbe a *Szép versek 1944* öt fő fejezetét.

De a keresztmetszet-technikának vannak árnyoldalai is, sajnos. A legevidensebb ezek közül, hogy a szerző kénytelen tényleg mindent, amihez hozzáfér, szerepeltetni az antológiában. A *szép* versek így nem feltétlenül – sőt legtöbbször nem – jelentenek jó verseket, legfeljebb árulkodók lehetnek az akkori irodalmi és nem irodalmi viszonyok tekintetében. De ez a fajta, a kötet célkitűzéséhez nagyon is illő olvasási mód az, ami Zoltán Gábort néha irányossá teszi, az általa alkotott körképben pedig aránytalanságokat szül. Ahogy azt a „tudósít” és „megragad” szavak gyakori használata is jelzi, itt a líra elsősorban mint híradás olvasódik, innen nézve pedig Vas István tényleg jobban teljesít, mint mondjuk Szabó Lőrinc. Vas egyébként Radnótival és Erdélyivel együtt a kötet visszatérően emlegetett szerzője, s szintén ők hárman azok, akik Zoltán Gábor némileg újhistorista-formalizáló értelmezésmódjának lakmuspapírájaként viselkednek. Árulkodó ugyanis, hogy az övékénél jóval komplexebb Weöres-líránál a *Szép versek 1944* szerzője elhagyja a bevált, az irodalmi szövegeket tanúvallomásokként, kordokumentumokként kérdező olvasatát, hiszen ez az életmű másképp

ugyanolyan zavarba ejtő kuszaságként jelentkezne, mint amennyire megdöbbentette a kor kritikussait. Ugyanezt viszont már nem érvényesíti Márai Sándornál, amikor az alapján nevezi ígéretesnek *Huszonnégy* című versét, hogy a korszakleírás és a sűrűség jellemzőit érvényesíti, sőt e tényezők hiánya miatt kap Kassák néha korholást, hogy tudniillik egy-egy szövegében csak túl későn érkezik el kora valóságához. A Zoltán Gábor-i olvasási irány – amely, még egyszer, evidensen adja magát egy ilyen antológiához – formalizmussal kacérkodása néha olyan kijelentésekhez vezet, hogy Szabó Lőrinc ugyanazt a tapasztalatot írta meg költőileg jobban, mint Erdélyi, amivel viszont a szerző le is zárja a további értelmezési irányokat. Így juthat az egyik olvasat oda, hogy a Szabó Lőrincnél meglehetősen bonyolult (mert az *én* és *te* egymáson átszűrődésében, az *én* állandó tükörijátékában, az *én* disszeminációja által stb. előállított) „mi”-t egész egyszerűen a magyar nemzettel való azonosulásként nyugtázza. Az elemzett *Gépek viharában*-ban viszont – legyen az akár biografikus célja szerint egy hungarista hakni – az egész, Szabó Lőrinc által megújított versnyelv munkál, az „épülés–omlás” általa bevezetett, későmodern metonimikus és metaforikus kapcsolataival, a gép figurájával stb. Hovatovább – igaz, ennek belátásához a recepcióesztétikai szemlélet már tényleg elengedhetetlen, ami viszont feszültséget szülne a *Szép versek 1944* keresztmetszet-technikájával – hiába tűnik e körképben Vas István vagy Radnóti Miklós nagyobb költőnek Szabó Lőrincnél (ha nyilvánvaló az is, hogy Zoltán Gábor elismeri lírájának nagy formátumát), éppen a Zoltán Gábor által szerepeltetett szerzők versbeszéde tesz tanúbizonyságot arról – nem epigoni értelemben –, hogy Szabó Lőrinc hatástörténeti helyi értéke még a keresztmetszet kérdéssírányából sem devalválódik: például Miklóssy Ilona versbeszédeben nehéz nem észrevenni a ’30-as évek végének Szabó Lőrinc-i poetikai jegyeit, ahogyan a féreg és a gép alakzatait kapcsolatba hozza, vagy a tiltásokat önmegszólításba vezet át. Tehát a választott olvasásmód a hatástörténeti dimenzió kiiktatásával Szabó Lőrincnél éppen erre enged rálátni, valamint megbicsaklik Nemes Nagynál (e

nézőpontból ugyanis a költői nagyság elismerése mellett sokat nem lehet elmondani az 1944-ben keletkezett, a XX. század legeredetibb szerelmes versei közé tartozó *Szomj*-ról, ezért ír a szerző inkább Nemes Nagy és Lengyel Balázs meneküléséről), és felszámolódik és új alapokra helyeződik Weöresnél – a késő- és utómodernség ténylegesen meghatározó életműveinél.

Mindenesetre szépen kirajzolódnak ’44 metszetében a hagyománnyal való (vissza)élés kérdései is. Zoltán Gábor gyűjteménye több példa segítségével mutatja be, Petőfi mennyire a kisajátítható a politikai szélsőségek által, míg Arannyal a féltehetségek egyszerűen nem tudtak mit kezdeni. A szerző többször is utal arra, hogy nem a Petőfiből merítés itt a probléma (a kortárs pozitív példák között itt említhetnénk Kányádi Sándort vagy Farkas Árpádot, akik sikerrel revitalizálták ezt a poetikát), hanem azzal a móddal, hogy nem esztétikai, mint inkább politikai ideológia alá lett rendelve már kezdettől fogva ez a versbeszéd. Ez jó példája annak is, amire szintén többször utalnak a kommentárok, hogy mekkora átjárás figyelhető meg az egyes életpályáknál a nyilas és a kommunista uralom között (így tarthat komposzág komposai közé Kónya Lajos is), s e könnyű zubbonycsere már csak azért sem véletlen, mert a szélsőséges rendszerek esztétikai preferenciája végső soron megegyezik: ugyanaz a retrográd, túlmelegített, giccses – mert inautentikus – romantika a vezérlő csillaguk. Mint arra Csehy Zoltán felfigyel a *Szép versek 1944*-ről az *ÉS*-ben megjelent kritikájában (2020. október 2.), Zoltán Gábor a címválasztással magára vette annak terhét is, hogy valamit

nyilatkozzon az „itt és most” közizléseként értett kánonhoz való viszonyáról – ez a vészorszak, illetve az azt nem sokkal követő kommunista diktatúra esetében pedig főleg embert próbáló feladat, hiszen az irodalom torzult intézményes struktúrája manipulált irodalomértést eredményezett. Ahogy azt Kulcsár Szabó Ernő írta a tavaly októberi *Alföld*-ben megjelent, a kánonok természetéről szóló tanulmányában: az irodalom társadalmi funkciójának abszolutizálásával (és evidenciaként kezelésével) vagy „emancipatorikus-egalitarista”, vagy a „sorsközösségi-népszellemi” vonalhoz instrumentalizálják a szövegeket, ami ezáltal olyan irodalomtörténeti narratívákhoz vezet, amelyeket vagy a progresszió, vagy a nemzeti génusz toposza ural. Ezzel végső soron az irodalomértés belül marad „annak a sokat nem ígérő képletnek a horizontján, amely az interpretációs modelleket – némileg kiélezve – mindössze az *Orgovány* és a *Soly mosi Eszter* vére közti térbe kényszeríti.” Zoltán Gábor antológiája nagyon is érzékeli ezt a problémát, amikor óvatosan megkonstruálja a saját narratíváját.

A keresztmetszeten belüli narratíva apóriájához elegendő elővennünk a néhány év óta magyarul is olvasható 1926-ot Hans Ulrich Gumbrechtől, amely szótárformátumával elkerüli a szerzők, művek vagy események kiemelését. A *Szép versek 1944*-en viszont érződik, hogy Zoltán Gábor tudatos döntése volt a korszak irodalmi életét két ellenpont, nevezetesen Radnóti és Erdélyi költészete által határolt mezőben felvázolni (Vassal és Weöressel egy másik síkon érintkezve), mert bár mindketten a hagyomány felé fordultak, az ugyanannak a történelmi helyzetnek eltérő értelmezéséhez vezette őket. Ez magában hordozza annak veszélyét, hogy e két meghatározó szélsőérték között néhány alkotó egész egyszerűen elvész (pl. Sinka Istvánnak mindösszesen nyolc sor jut az antológiában), ugyanakkor – nyereségként – feltűnhetnek ma kevésbé ismert, de nem tehetség híján való szerzők is (pl. Várnai Zseni vagy Dutka Ákos, aki szép példajaként szolgál az arany versnyelv továbbélésének). E kockázatos narratívaalkotás összességében kifizetődő, mert számtalan irodalomtörténeti adalékkal és kvázi-bulvármorzsával szolgálnak az akkori iro-

dalmi életen belüli relációkhoz: ilyen, hogy Mészöly Weörest egyébként „link átlagtehetségnek” tartotta (220), vagy Radnóti és Vas Sík Sándornál tett utolsó közös látogatásának leírása, de bizarre szórakoztatók a Géza Ottóról szóló passzusok is. Kuriózum, hogy a II. világháborúban harcoló katonák által a civil lakosságon elkövetett nemi erőszak mint – manapság például a Szász Attila rendezte *Örök tél* vagy Pető Andrea kutatásai révén a közbeszédben is megjelenő – téma mellett Gellért Sándor példáján az antológia felmutatja az idegen földön megtalált szerelemet is, ami amennyire hihetetlen, annyira megkapó is. Hasonlóan jól sikerült a hazavárás témájának kibontása, amely egyértelműen felvázolja azt az ambivalenciát a beszédmódban, hogy a szerzők ’44-ben még támaszkodtak a ’14-ben népszerű, a világháborút romantizáló, a hős viszontlátásának gyönyörét idealizáló vershelyzetek újrashasznosítására, ugyanakkor retorikájukban nem tudott nem átütni annak a tapasztalata is, hogy ez a háború radikálisan más típusú, áldozatai számosabbak és teljesen más minőségűek, mint az elsőé voltak. Zoltán Gábor egyértelműen a szerelmes versek-nél van elemében – és itt kell megjegyez-

nem, hogy kevés kortárs magyar próza-írónak áll olyan jól a szarkazmus (különösen ilyen érzékeny kérdések kapcsán), mint neki, ennek egyik legékezebb bizonyítéka a Huszár Sándor és Székelyföldi Mária verseit kísérő kommentárok.

A *Szép versek 1944* ismét egy olyan elhallgatásból indul ki, amelyről kiderül, hogy az nagyon is beszédes, és hogy beszélnünk kell róla; akárcsak az *Orgia* vagy a *Szomszéd*, az új kötet sem ismeri a tabukat ebben a beszélgetésben. Zoltán Gábor alapos kutatása, találó összeolvasásai, szellemes kommentárjai egy jól felépített szerkezetet rajzolnak ki, amely maximálisan teljesíti a szerző által vállalt feladatokat – vakfoltjai pedig tulajdonképpen betudhatók annak az értelmezési keretnek, ami nélkül viszont éppen azok az összefüggések maradtak volna homályban, amelyek bemutatására megszületett ez az abszurd antológia. ■ ■ ■

■ **Smid Róbert** (1986) az ELTE Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport munkatársa, első könyvét a pszichoanalízis médiumarcheológiai diskurzusából írta. Kritikákat főleg fiatal alkotókról közöl, tanulmányai a mediális kultúratudomány témáit dolgozzák fel.

HERMANN VERONIKA

Helló, röfi!

Kerékgyártó István 2020-ban megjelent regénye, a *Szeretett gazdám* elég zavarbaejtő könyv. Tartalma viszonylag röviden összefoglalható: a fikatív kelet-európai szocialista országban játszódó regény a hatalom természetéről szól. Főhőse, a nehéz sorból származó, becsvágyó, tehetséges és cinikus Luko Voditi történetén keresztül szenvtelen peszsimizmussal mutatja be, hogy a keleti blokk országaiban a hatalom és a rendszerek működési mechanizmusa évtizedek, sőt évszázadok óta ugyanaz, legfeljebb időnként kommunista, máskor meg nemzeti mázzal öntik le. Az álságos ideológiai lözungokat leszámítva semmi nem változik a dohos, szájszagú, uram-

Kerékgyártó István:
Szeretett gazdám,
avagy egy vezér ifjúkora
Kalligram, Budapest, 2020

bátyám viszonyokat kultiváló világokban; nem változik a kiszolgáltatottság és a nyomor; a hízélgés és a megfélemlítés, a közöny és az apátia, a cinizmus, amely áthatja a személyes és szakmai viszonyokat egyaránt. Ahogyan a regény kezdőpontjául kijelölt 1970-es években, úgy a rendszerváltozások után vagy az illiberális rendszerek csúcsra járatásának jelenében is elképzelhetetlen, hogy létezik másféle világ, másféle jövő, másféle élet. A polgári világ és liberális demokrácia illúzió: Kerékgyártó ifjú hőse pedig ezen társadalmi berendezkedések megszemélyesítője.

A regény elbeszélője azonban mégsem az erőszakos és mélyszegény családból származó, végül egy ország diktátorává váló Luko, hanem az egyetlen lény, akihez bármiféle érzelm fűzte: egy Tarete nevű *disznó*. Az állatot a regény elején levágják, az egyes szám első személyű elbeszélő csak ekkor vált jelen időbe. Az olvasó rájön, hogy akit eddig Lukónak gondolt, az a halott disznó, aki nemcsak a későbbi zsarnoknak, hanem hűséges alattvalóinak is szimbolikus alakzata lesz. A disznó a disznómennyországból (?) követi Lukót, és minden cselekedetét legitimálja: legyen az elhagyott mester, kihasznált szerető vagy megfélemlített kolléga, a vezérnek csakis igaza lehet. Luko már gyermekkorában a disznó vezére lesz, és persze ezzel a könyv azt a kérdést is implikálja, hogy vajon nem mindenki disznó-e, aki ilyen vezért megtűr?

Kelet-Európa

Azért is írtam a bevezetőben Kerékgyártó könyvéről, hogy zavarbaejtő, mert nem egyszerű regényként olvasni. Jól azonosítható mintákkal dolgozik, konkrét társadalmi helyzeteket, fordulatokat és modelleket helyez egy lényegében bárhol elképzelhető kelet-európai kontextusba, ezáltal pedig antropológiai és politikai-hatalomtechnikai olvasatnak kínálja föl magát. A szöveg legfontosabb – nevezzük így – metatextusai között ott van George Orwell *Állatfarm* című regénye, de meglehetősen hasonlóságokat mutat Dragomán György *A fehérr király* vagy Bodor Ádám *Sinistra körzet* című munkáival is. Ezekben a művekben nemcsak az a közös, hogy a diktatúra gyomorszorítóan és -forogatóan értelmetlen, igazságtalan és félelmetes működését egy korlátozott tudatú elbeszélőn keresztül érzékeltetik, hanem mindegyik eljátszik a tér és az idő felcserélhetőségének ideájával is. Referenciális utalásokból (filmek, lemezek, sportesemények, politikusok) kiderül, hogy regényidő Kerékgyártónál az 1970-es évek és az 1990-es évek eleje között zajlik, a helyszín azonban – ahogyan korábban utaltam rá – egy tetszőleges kelet-európai szocialista ország. A nevek kimódoltsága, kevert jellege (Voditi, Mekan Wurm, Grub, Nevinka, Gyuszi) egyrészt utalás a terület etnikai sokféleségére, azonban azt is mutatja, hogy

ezek a rendszerek mindenhol ugyanúgy működtek, mindenkiből a hatalom és Szeretett Gazdám aláztos szolgáját hozva létre. Bár sokszor leginkább balkáinak tűnik, a földrajzi és a tárgyi környezeti leírása is a nevekhez hasonlóan működik: az országnak van tengerpartja (ami Jugoszlávia mellett akár Románia vagy Lengyelország is lehet), mezőgazdasága a téjesítés után elmaradottnak tűnik (ez mindegyik volt szocialista országra igaz), gasztronómiájának része a juhturós puliszka, a baklava és a kofola is. A kátyús utakon Lada, Zasztava és Trabant zötyög, a hegyek pedig nem a kikapcsolódás, hanem a megaláztatások helyszínéül szolgálnak. Az országban muszlim kisebbség él, ami újfent Jugoszlávia felé tolná az olvasó prekoncepcióit, akinek azonban érdemes idejekorán felfüggeszteni a referenciális találgatást: az olvasás tapasztalatának pont az válik elemi összetevőjévé, hogy mindegy, hol járunk, mert az eljárásrend, a szokások, a bűnök és az áldozatok egyaránt ismerősek. „Azonban az egész keleti blokk, benne a hazája is, a rendetlenség birodalma volt. A totális fejtelenségé, amit huzugságok hálózata tartott össze.” (132.)

A szöveg felépítése modellezi a főhős dramaturgiai célosságát: Luko Voditi folyamatosan feljebb akar jutni, míg nem olyan csúcsra ér, ahol már nincs fölötte senki. Ezt a piramisszerű haladási irányt a szöveg narratív szerkezete is megerősíti. Luko a faluból kiszabadulva egyre nagyobb helyekre, ezzel párhuzamosan pedig egyre totálisabb hatalmi rendszerekbe kerül, hogy végül aztán, a cinizmus és a becstelenség apoteózisaként, valóban a csúcsra jusson. Az alábbiakban a hatalom jelöljeként működő, azzal metonimikus viszonyba kerülő társadalmi intézményeken keresztül kísérem meg bemutatni a *Szeretett Gazdám* szövegszerű működésmódját, egyben pedig azt az antropológiai értelemben kiterjesztett hatalomfogalmat, amit a szöveg nem-referenciális és a valóság referenciális kelet-európai közegeiben az összes ócska diktátor a ma napig alkalmaz.

Apa

Luko Voditi mélyszegény családba születik, apja nemcsak veri és megalázza, hanem, ahogyan hamar kiderül, soha nem

szólítja a nevén. A saját történethez való hozzáférés lehetetlenségét éppen ez a kívülállás, név, vagyis jelölő nélküli hontalanság jelenti. Hiába nőtt fel ezen a helyen, ezen emberek között, az idegenség lesz az alaptapasztalat, ami megteremti a sehova nem tartozás érzésén keresztül a mindenkit kihasználó, könyörtelen cinizmust. Lukót voltaképpen a disznó iránt érzett szeretete, illetve saját családja iránt érzett megvetése és gyűlölete ébreszti rá arra, hogy tudniillik a szü-

kebb, szó szerinti családba, a tágabb (iskola, katonaság) és a metaforikus politikai közösségbe (haza, állam) azért nem illeszthető be saját identitása, mert az egyik felszámolja a másikat. Ahogyan halad előre a cselekmény, ahogyan egyre nagyobb befolyással bír, szimbolikus apafigurákkal ismerkedik meg, és kerül egyre magasabbra, képzeletbeli csúcsa felé törve, úgy válik egyre inkább a hatalom üres jelévé, amely pusztán megvalósítja azt, amiről a fogalom technikai definíciója szól. Miközben az olvasó pontosan tudja, hogy ennyire kiszámított és mesterien zsarnoki aligha lesz valaki huszonévei végére, azt is borzongással fedezi fel, hogy a megfélemlítés, zsarolás, kihasználás, megfigyelés, feljelentés, árulás regénybeli epizódjai saját (kelet-európai) hazájának múltját és jelenét jelentik. Luko választott apáinak sora a hatalom felé vezető út egy-egy állomásait jelentik: a falubeli agronómus, Arthur Nobil javasolja neki, hogy menjen gimnáziumba a közeli nagyvárosban. A gimnáziumi évek alatt, hogy megszabaduljon osztálytársai zaklatásától, elkezd boksizolni, ami nemcsak a macsó, patriarchális világ miatt fontos, hanem

edzője, Zoltan Iskusan miatt is. Amikor Zoli Onkel azt akarja, hogy tanuljon meg veszíteni, Luko dühében otthagya, és soha többet nem boksol. Amikor később miniszterként találkozok az akkor már sportegyetemen tanító edzővel, egy tollvonással ellehetetleníti a karrierjét. Az egyetem alatt mentora Umen Právník kommunista titkosügynök és büntetőjogász, aki bevezeti a politikába és az alvilágba egyaránt. Később, mivel túl sok mindent tud, belügyminiszterének nevezi ki, de kizárólagos hűséget vár el cserébe. A diktátoroknak egy idő után csak lojalításra van szüksége, tanácsra semmiképpen.

Nemcsak a magyar irodalom ismert aparegény-paradigmája, de például Viktor Jerofejev *A jó Sztálin* című regénye is kiváló példáját adja a diktatúra és az apa alakjának egybemosására, mintha a diktatúra mint a mindennapok tapasztalatára és az általános, felsőbb eszmeiségre éppúgy kiható rendszer akként válna a szubjektum számára interiorizálhatóvá, hogy az emlékezésből is kitiltja egy normális apafigura jelenlétét. Az általában nevelődési vagy anti-nevelődési regényekként is olvasható aparegények allegorizációjához alkalmasnak tűnik a hosszú ideig tartó, szovjet típusú berendezkedés, hiszen biztosítja az alakláshoz szükséges időt az apa-állam cselekedeteinek fenntarthatósága folytán. Az izákos, egész családját terrorizáló apa először félelmetes, később pedig szánalmas figurának tűnik, aki egész életét egy sáros falu tehenészeként töltötte. Luko azonban minden új helyszínen talál magának apafigurákat: nemcsak a tét egyre nagyobb, hanem mindegyik eggyel nagyobb mértékben járul hozzá Luko despotává válásához. Az is közös ezekben a szellemi apákban, hogy Luko végül mindegyiket megunja és otthagya: egy belső monológban ezt verbalizálja is. A helyekhez hasonlóan az apákra is csak addig van szükség, amíg egyedül nem marad a csúcson.

Katonaság

Ahogy általában a diktatúráról szóló regényekben, a katonaság itt sem az eré-

nyek, a bátorság és a hazaszeretet, hanem sokkal inkább az aljas szívatások, megalázó, értelmetlen feladatok, lúzer naplopás, öncélú kegyetlenkedés megfélelője. „Ami valójában sem férfias, sem kiképzés nem volt, de még csak kemény sem, hanem sunyi, alattomos basztatás. A részeges hivatásos állomány saját nyomorúsága miatt elkövetett primitív bosszúja az alávetettekkel szemben.” (137.) A katonaság és a diktatúra egymásnak való megfeleltetése nem a legeredetibb trükk a narratív cselekedet között, itt azonban (szerencsére) más célt is szolgál. A számos társadalomkutató és irodalmár által megénekelt, az engedelmes testek és állatias ösztönök sajátos elegyéből fenntartott, hierarchikus és atavisztikus rendszer ugyanis Luko számára nemcsak kellemetlen élmények, hanem a jellem igazi átfordulásának is színhelye lesz. Korábbi ökölvívó eredményeire hivatkozva a hadsereg bokszklubjába akarják küldeni, ő azonban ellenáll. Ezért egyrészt klasszikus büntetőfeladatokat kap – mosogatás, latrinapucolás, éjszakai ébresztők –, másrészt a laktanya alkoholista és gyáva alezredese besúgónak használja. Luko végül már nem is undorodik – a feladattól vagy saját magától –, hanem felismeri, hogy ez az egyetlen módja a túlélésnek. Ahogy később az egyetemen, a hadseregben is olyanokról jelent, akik az útjában állnak. Nem csoda, hogy egyetemi és politikai karrierjét is ennek szelvében tölti.

Politika

A besúgás ugyanis elkíséri Lukót a regényben. A katonaság után egy évig egy tengerparti város főiskolájára kerül, ami azonban még fontosabb, itt ismeri meg az ötvenes éveit taposó kaviárcsempész Dorintát. Luko először maga sem tudja eldönteni, hogy anyai vagy szeretői érzelmeket táplál irányába a nő, ám hamar kiderül, hogy utóbbiakat. Kettőjük kapcsolata kölcsönösen abuzív, a nő szexuálisan használja ki Lukót, aki pénzt és ételeket kap cserébe – vagyis a szó klasszikus értelmében prostituálja magát. Ennek ellenére a disznó mellett az életveg Dorintá lesz az egyetlen, akihez valami érzelmféle fűzi a főszereplőt. Az átverések, árulások, kihasználások és megfélemlítések tükröztet-

kává váló regényben nincsenek egyenrangú felek, csak pillanatnyi hierarchiák. Rablóból pandúr, jelentőből jelentett válik – a szó szemantikai és politikai értelmében is. Luko az egyetem alatt is besúgó lesz, részt vesz az induló ellenzéki mozgalmakban, még meg is vereti magát a rendőrökkel egy tüntetésen, hogy hitelesebbnek tűnjön – hogy aztán ellenzéki hős, elnökhelyettes, végül elnök legyen. Egykori tartótisztje a rendszerváltozás körül már az ő beosztottja, és mindenkiről minden titkos adatot átad neki. Luko tehát átmenti a szocializmus megfigyeléseit a demokráciába, hogy aztán azokkal tartson mindenkit sakkban. „Tudta, ő már politikus, aki az ellenfelével nem lehet kíméletes: vagy megsemmisíti, vagy az semmisíti meg őt.” (299.) A kör bezárul: az általa megfigyelték nem tudják meg, hogy az egész átverés volt. Ügynökakták, isten veletek.

Első választott apja, a falubeli nacionalista agronómus mesél Lukónak a Szent Erekléről, amit először elástak a fasiszták, de aztán a '70-es években visszakérül az országba. A kultikus tárgyat az első király csináltatta, és azóta – egészen a szocializmusig – minden király azzal ment még aludni is. Jelenléte és ereje egyaránt mágikus, tulajdonosa pedig az egész ország korlátlan ura. Vagy legalábbis ezt képzeleli magáról. Nem árulok el nagy titkot azzal, hogy Luko az utolsó jelentben a Szent Ereklére előtt fekszik, görcsökben rángatózik, hatalomittas örömeiben zokog, még merevedése is van. Elérte a célját, ő lett a despota. Mindenkin átgázolt, mindenkit átvert, a látszólagos szabadság leple alatt sovíniszta, gyűlölködő pokolba taszította saját országát. Övé a Szent Ereklére, egyedül van a csúcson. Remélem, hogy onnan fog a legnagyobbat zuhanni. ■ ■ ■

■ **Hermann Veronika** irodalomtörténész, kritikus. Az ELTE BTK-n végzett magyar nyelv és irodalom, összehasonlító irodalomtudomány és kommunikáció szakokon, 2015-ben doktorált ugyanitt az Irodalomtudományi Doktori Iskolában. 2011-től a Média és Kommunikáció Tanszék oktatója.

* Luko Voditi története remek példája az anti-nevelődésnek, hiszen amilyen gyors ütemben fejlődik ereje és tehetsége, olyan hirtelen tűnik el belőle bármilyen erkölcsi és érzelmi aggály.